

100 Naturoplevelser

i Sydvestjylland

Idé og Tekst: Marco Brodde

3	Vaden	53	Tranebær
4	Strandskaden	54	Soldug
5	Dyndsneflen	55	Rørsump og blå bånd
6	Konkylien	56	Perlemorsommerfuglen
7	Eremittkrebsen	57	Ensianblåfuglen
8	Knivmuslingen	58	Sandrandøje
9	Højsande	59	Køllesværmeren
10	Langjord	60	Rensdyrlav
11	Keld Sand	61	Parasolhat
12	Peter Meyers Sand	62	Nyminddegab
13	Søren Jessens Sand	63	Almindelig kantarel
14	Skallingen	64	Løvkitter
15	Langli	65	Vrøgum Kær
16	Strandengene	66	Sandhvepsen
17	Hønen	67	Havtorn
18	Annel-græsset	68	Velsmagende mælkehat
19	Vadegræsset	69	Skørhat
20	Kveller	70	Sølsted Mose
21	Strandasters	71	Moserne ved Vejen
22	Hindebæger	72	Guldsmeden
23	Lægekogleare	73	Løgfrøen
24	Strandtudsen	74	Lappedykkere
25	Engmyrer	75	Kongeåen
26	Stormengene	76	Åtte Bjerge
27	Rav	77	Rørhat
28	Rømødæmningen	78	Klelund Plantage
29	Sneum Digesø	79	Salamanderen
30	Spættet sæl	80	Præstesø
31	Gråsælen	81	Tagrør
32	Østers	82	Firben og Stålmorm
33	Vejen til Mandø	83	Hugormen
34	Fugle på Låningsvejen	84	Munkesø
35	Islands Ryle	85	Jels skove og søer
36	Blåvands Huk	86	Rådyr
37	Sulen	87	Krondyr
38	Havgus	88	Marbæk
39	Lungegoble	89	Dravad skov
40	Sørgende ænder langs kysten	90	Tranen
41	Sømus	91	Nørholm skov
42	Marsvin	92	Gram lergrav
43	Snæbelen	93	Gamst sø
44	Ribe Østerå	94	Filsø
45	Holme Å	95	Varde Å's udløb
46	Isfuglen	96	Sløruglen
47	Odderen	97	Hedehøgen
48	Nørresø	98	Havørnen
49	Klithederne	99	Margrethekogen
50	Natravnen	100	Gulnæbbede svaner
51	Våde Klitlavninger	101	Gæs
52	Hjertelæbe	102	Sort sol

100 naturoplevelser i Sydvestjylland

Når vi færdes udendørs, beriges vores oplevelser gennem kendskabet til det, vi ser. Hvad er det, spørger vi os selv og hinanden, når vi støder på noget ukendt. Vi har et indbygget ønske om at kunne sætte navn på, selvom det måske ikke engang er det afgørende. Det, der virkelig giver oplevelserne en ekstra dimension, er historierne bag. Hvorfor forekommer den plante her? Og hvordan kan det være, at landskabet ser sådan ud? Vi behøver ikke være eksperter for at kunne fortælle hinanden om naturens forunderlige verden og blive fascineret af arternes utrolige tilpasninger og historier.

Idéen med disse 100 naturfortællinger fra Sydvestjylland er at pirre læserens nysgerrighed. De korte historier bør læses som inspiration til turen i landskabet, et opslagsværk er det ikke. Simpelthen fordi 100 arter, fænomener og steder i så fald ville være alt for få. Udvalget dækker de mest typiske sydvestjyske landskaber og udvalgte arter af dyr, fugle og planter. Historierne er fundet i Esbjerg, Fanø, Tønder, Varde og Vejen Kommune. Vi kunne have skrevet 100 fortællinger alene om klitternes natur eller have udvalgt 100 fuglearter. Men dette er en guide, der formidler mangfoldigheden i den sydvestjyske natur, mere end det er et komplet opslagsværk. Vi har fokuseret på arter og fænomener, der er forholdsvis nemme at opleve, selvom man ikke har et stort forhåndskendskab. Kortene til de enkelte historier er naturligvis vejledende. Man vil kunne opleve f.eks. strandskaden de fleste steder i det åbne land og langs kysten. Men kortene viser de mest oplagte steder og hjælper en godt på vej.

Guiden er tiltænkt både lokale beboere, turistaktører og regionens gæster. De 100 fortællinger er blevet til i et samarbejde mellem Destination Sydvestjylland, Fanø Erhvervs- og Turistråd og Fiskeri- og Søfartsmuseet, Saltvandsakvariet, Esbjerg.

Marco Brodde / Naturvejleder ved Fiskeri- og Søfartsmuseet

Projektet
er sponsoreret af:

Fiskeri- og Søfartsmuseet
Saltvandsakvariet. Esbjerg

Layout: Mette Lehmann

Vaden

Kun specialister overlever her.

Vadehavets landskab består af flere forskellige elementer. F.eks. klitter, marsk og hede. Men det er selvfølgelig den tørlagte havbund der, om noget, kendetegner Vadehavet. Den såkaldte vade er betegnelsen for den del af havbunden, der blotlægges ved lavvande. Ved første øjekast ser vaden død og ensformig ud. Det er dog på ingen måde tilfældet. De fleste dyr lever imidlertid nedgravet i bunden og har tilpasset sig de store udsving i temperatur, strøm og fugtighed.

Mængden (vægten) af levende dyr i vaden er 10 gange højere end i havbunden generelt. Den lave vanddybde og de rigelige mængder af sollys resulterer i en meget høj produktion af alger. Det er algerne, der danner grundlaget i den vidt forgrenende fødekæde.

Men selvom næringsmængderne er store, må arterne kæmpe om pladsen og være tilpasset de givne forhold. Forholdene varierer stærkt, afhængig af hvor på vaden, man befinder sig. Først og fremmest må arterne kunne overleve timerne uden vand. Derfor graver de fleste af vadehavets muslinger sig da også ned. Blåmuslingen, der ikke lever nedgravet, må etablere sig på kanten af de større tidevandsrender, hvor der er vand i flere timer end nærmere kysten.

Hvor strømmen er stærk, transporteres konstant store mængder sand. De enkelte sandkorn skylles tilmed rene. Sådan et sted er derfor for ekstremt for mange arter. Der skal helst være en smule strømlæ og en vis aflejring af slik (som delvist består af organisk materiale). Her er tætheden af bunddyr meget høj og skal tælles i tusinder pr. kvadratmeter. Når man sammenligner biomassen på forskellige levesteder, tæller man egentlig ikke dyrene. Man vejer derimod det såkaldte dyriske organiske tørstof. På vaderne finder man typisk 25g tørstof/kvadratmeter. Det er langt mere end hvad man ellers finder i naturen.

Tætheden af individer er således meget stor, men artsrigdommen er egentlig ikke høj. Simpelthen pga. de mange krav, levestedet stiller til dyrene. Kun de specialiserede arter, der kan klare tørlægning, udsving i temperatur, is-skruninger, stærk strøm, tilsanding og så videre, hører hjemme på bunden af Vadehavet.

Foto: Marco Brodde

Strandskaden

Allestednærværende.

Det kan godt være at strandskaden er Færøernes nationalfugl. Men skulle Vadehavet have en maskot, skulle det være den samme strandskade.

Alle steder kan man støde på den. Enten som ynglefugl på engen eller som meget talrig trækgæst langs kysten.

Strandskaden er slet ikke i familie med skaden, der er en kragefugl. Men dens sort-hvide dragt har givet den navn efter husskaden, der har en lignende kontrastrig dragt.

Strandskaden lever udenfor yngletiden af muslinger, som den åbner ved at hamre muslingerne i stykker og "mejsle" sig ind til kødet.

Det slider hårdt på næbbet og gør det stump. Herved får det en rigtig mejselform og er dermed faktisk mere velegnet til at åbne muslingerne med.

I yngletiden lever strandskaden af orme fra enge og marker, og næbbet vokser igen ud i en spids. Nu kan det så bruges bedre til at stikke ned i jorden.

Op mod 50.000 strandskader kan opholde sig i det danske Vadehav sidst på sommeren. Ved højvande samles fuglene på de såkaldte højvandsrastepladser, typisk højsander eller forlandsarealer.

Ud for Sønderho på Fanø kan op til 20.000 strandskader således ses i tæt flok ved højvande i august. Strandskaden er en hårdfør fugl. Adskillige tusinde overvintrer i Vadehavet, selv når isen breder sig. På kolde dage, når den sibiriske østenvind går gennem marv og ben, kan man se strandskaderne stå "skulder ved skulder", med næbbet under vingen og snefnuggene fejende hen over ryggen.

Hvad der på afstand ligner en sammenhængende sort masse, viser sig at være strandskader, der i fællesskab forsøger at stå imod kulden. Det er dog så som så med fællesskabsfølelsen blandt fuglene. De stærkeste tryner de svageste og henviser dem til dårlige fødesøgningsområder og til yderkanten af flokken på højvandsrastepladsen.

Foto: John Frikke

Dyndsnegl

Bygger Vadehavet højere.

Nogle gange spiller selv meget små dyr en hovedrolle.

Det kan man roligt sige om dyndsneglen, der ikke er større end et par millimeter og derfor nemt overses, selvom den er uhyre talrig.

På overraskende vis har dyndsneglen en del af æren for, at Vadehavets mudderflader langsomt vokser i højden.

Det danske Vadehav er dannet ved, at sand, mudder og organisk materiale fra havet er aflejret i den store bugt mellem Blåvands Huk og den tyske ø Sild.

Tidevandsbølgen fragter store mængder af materiale med sig ind i Vadehavet, men meget af materialet trækkes med ud igen af ebbestrømmen. De enkelte partikler er nemlig så små, at de ikke når at bundfældes, inden

strømmen vender. Noget falder dog til bunds, især i netop det tidsrum hvor vandet vender, og strømhastigheden er lavest.

Dyndsneglene lever af de mikroskopiske alger, som vokser omkring de helt små partikler, der måske nok er faldet til bunds under rolige vejrforhold, men som oftest vil blive taget med ud af Vadehavet igen, så snart et blæsevejr forøger strømhastigheden igen.

Når dyndsneglene via ekskrementerne afleverer partiklerne til havet igen, er disse sammenkittede og er dermed større. Ekskrementerne er dermed tunge nok til at kunne blive liggende på bunden. Overraskende er det, at man faktisk kan måle forskellen og ret præcist afgøre hvor mange millimeter i et givent område dyndsneglene er i stand til at bygge oven på.

Det siger sig selv, at der skal mange dyndsnegle til, inden man kan erkende deres "bygningssværk". Men sneglene optræder da også i enorme mængder. Man har talt helt op til 100.000 stk. pr kvadratmeter. Ved nærmere eftersyn ser man, at dyndsneglen faktisk er bygget ligesom en konkylie eller en tornsnegl. Huset er smukt snoet som en vindeltrappe. For mange fugle er dyndsneglene er vigtig fødekilde, og de er nemme at finde, da de lever frit fremme på den tørlagte mudderbund.

Foto: John Frikke

Konkylien

Strandens vidunder.

Konkylien vækker altid glæde, når man støder på den i vandkanten. De store, smukt snoede sneglehuse er iøjnefaldende og nærmest eksotisk udseende.

Efter et blæsevejr kan der visse steder ligge hundreder af sneglehuse på stranden, og tiden går hurtigt, når man hele tiden får øje på et endnu flottere eksemplar end det, man samlede op for et øjeblik siden.

Konkylien er i virkeligheden en populær fællesbetegnelse for et væld af arter, der hver har deres eget navn.

De konkylier, vi finder i Vadehavet, er enten fra arten almindelig konk eller

rødkonk. De kan begge blive omkring 10 cm. De kan faktisk kendes fra hinanden ved hjælp af mundingens form. Rødkonken har en længere, udstrakt munding, der har form som en tagrende, den såkaldte køl. Begge arter lægger æg i store klumper, som kan samle æg fra flere hunner. Ægklumperne ses ofte skyllet op på stranden i tørret tilstand. I alt kan sådanne ægklumper indeholde 300.000 larver.

Mange bliver dog spist af rovdyr, inden de når at udvikle sig til voksne snegle.

De færreste er klar over, at konksneglene er rigtige rovdyr, der er konstant på jagt efter bytte. Snegle er jo ikke hurtige jægere, men formår alligevel at overrumple levende muslinger og skyde kanten på sneglehuset ind mellem muslingens åbne skaller, så disse ikke kan lukkes. Herefter skydes en ru tunge ind mellem muslingeskallerne, og konken går i gang med at fortære muslingens bløddele. Konken anvender også en slimet nervegift, der lammer byttet. Konken lugter sig frem til sit bytte og ernærer sig også ofte af ådsler.

Rødkonkens latinske navn *Neptunus* lyder sikkert for mange bekendt. Det betyder havets gud! Konken er i sandhed en af naturens vidunderlige skabninger.

Foto: Kirsten Stidsholt

Eremitkrebs

Må lægge ryg til en del.

Eremitkrebsen er et fascinerende væsen med en levevis, som vi næsten kun forventer at kunne studere på film eller i akvarier. Men faktisk er det slet ikke usædvanligt eller særlig svært at finde en eremitkrebs i naturen.

Vel er der uhyre mange sneglehuse på stranden og ude på vaden, og selve krebsen har jo som regel trukket sig tilbage i sin bolig, når vi kommer trampende. Altså kan der teoretisk set findes en snegl i hvilken som helst af de mange sneglehuse.

Eremitkrebsens logerende, de såkaldte pindsvinepolypper, afslører imidlertid ofte krebsen. De små polypper lever i en tæt koloni, der farver krebsens sneglehus lyserødt og giver det et loddent udseende.

Pindsvinepolypperne dækker oftest sneglehuset helt og vokser endda ud over munden. Herved forstørres huset en smule, og giver eremitkrebsen mulighed for at blive længere, inden den skal på jagt efter en større bolig. Polypperne får derimod glæde af samlivet, når krebsen fragter det fælles hus omkring og hen til nye, næringsrige områder.

Når eremitkrebsen har brug for et tomt sneglehus at krybe ind i, er det fordi, krebsen ikke har et skjold som f.eks. strandkrabben. Bagkroppen er blød og sårbar. De to bageste benpar har alene til opgave at holde fast i sneglehuset, som kan være af forskellig art, helt afhængig af krebsens vækst og størrelse. Voksne individer bliver så store, at de må og skal finde et tomt hus efter konksneglen, der er den største snegleart i de danske farvande.

Ikke kun pindsvinepolypperne udnytter eremitkrebsen. Også en såkaldt nøgensnegl, der ernærer sig af polypkolonien, flytter af indlysende årsager gerne ind i sneglehuset. Det må være trængt! Sågar den mere end 10 cm. lange børsteorm, Neries, benytter sig af og til af den gratis transport og ikke mindst af den føde, som krebsen finder frem til.

Foto: Fiskeri- og Søfartsmuseet

Knivmusling

I store mængder.

Man skal ikke gå i mange minutter langs Vadehavets strande, inden man støder på knivmuslingen.

De lange, karakteristiske skaller skyller undertiden op ind i enorme antal, og man kan undre sig over, om der overhovedet er nogle levende muslinger tilbage derude i havet?

Bunkerne på stranden kan være metertykke.

Vadehavet er da også kendt for at huse de største bestande af knivmuslinger. I hvert fald af den art, som siden 1980'erne har bredt sig hastigt i de danske farvande, den amerikanske knivmusling. Den dukkede op første gang i Vadehavet ud for Rømø og findes i dag i hele landet.

Men er altså særlig talrig i sandbunden ud for vadehavssøerne. Hvor den kommer fra, ved den amerikanske østkyst, fiskes og spises den i stor stil. Her i landet er der naturligvis ingen tradition for at gøre brug af den i køkkenet, men det kan såmænd godt lade sig gøre for menigmand at samle den. Omend man skal ud på det rette tidspunkt. Knivmuslingen lever nemlig nedgravet i sandbunden fra lige under lavvandslinjen og ned til ca. 10 meters dybde. Det vil sige, at man skal vælge en dag med meget lav vandstand, f.eks. under østenvindsperioder. Så bliver zonen, hvor muslingerne lever, tilgængelig i en times tid eller lidt mere.

Selvom den amerikanske knivmusling i det sydlige Vadehav udgør en meget stor del af biomassen i sandet, udgør den tilsyneladende ikke nogen stor fare for de øvrige arter. Hvilket man ellers ofte ser, når fremmede arter spreder sig i naturen. Knivmuslingens nærmeste konkurrenter i Vadehavet lever nemlig inde på lavere vand, hvilket den lange amerikanske musling ikke er tilpasset. Til gengæld kan en tæt forekomst af knivmuslinger ændre bundforholdene og dermed indirekte få en vis betydning for det øvrige dyreliv på stedet.

Knivmuslingerne spises i nogen grad af edderfugle og meget ofte af sølvmåger, der udnytter masseforekomsterne på stranden efter et blæsevejr.

Foto: Kirsten Stidsholt

Højsandene

Hvor hav bliver til land.

De danske vadehavsøer er alle skabt af havet, der til stadighed aflejrer sand langs den sydvestjyske kyst.

Hvor der aflejres mest materiale, dannes med tiden revler, der måske vokser sammen til sandbanker, såkaldte højsande.

Et højsand bliver normalt ikke overskyllet ved højvande, og der kan derfor opstå småklitter og måske endda plantevækst.

Da havspejlet steg efter sidste istid, nåede havet langsomt frem til den nuværende kystlinje. Undervejs dannedes revler og højsande vinkelret på kysten.

Det er disse højsande, vi i dag kender som egentlige øer.

Fanø, Mandø, Rømø og halvøen Skallingen er i dag alle bevoksede klit- og marskøer, men faktisk findes der fotos af Skallingen, fra dengang halvøen var en nøgen sandslette. Altså et højsand, der endnu ikke var bevokset.

Her får man øjnene op for, at Vadehavets landskab er ekstremt dynamisk - at øer kommer og går som følge af strømforhold, aflejring, vejr og vind.

Nogle højsande er isolerede og omgivet af vand, mens andre med tiden er vokset sammen med hinanden eller med de egentlige øer.

F.eks. var Søren Jessen Sand tidligere et isoleret højsand nordvest for Fanø, adskilt af Hamborg Dyb.

I dag er dybet sandet til, og Søren Jessens Sand udgør en naturlig forlængelse af Fanøs strand mod nordvest.

Foto: Marco Brodde

Langjord

Langjord er mest kendt for de store forekomster af sæler.

Vandrer man ud over vaden fra Sønderho Strand på Fanø, kommer man ganske tæt på de hvilende sæler på Langjord.

Kun en smal tidevandsrende adskiller os fra flokken, der kan tælle op mod 700 spættede sæler.

Hvis man bliver på den anden side af renden og forholder sig roligt, kan man her få uforglemmelige oplevelser med de store dyr.

I april og maj er der næsten med sikkerhed også gråsæler på sandbanken.

Gråsælerne var ellers indtil for få år siden ret sjældne.

Hannerne kan veje op mod 300 kg. og skiller sig tydeligt ud fra spætsælerne alene ved deres størrelse.

De spættede sæler ligger her hele året, men der er flest i sensommeren, hvor arten fælder pelsen og derfor søger på land i større flokke.

Det er det samme, som gør sig gældende for gråsælerne i forårsmånederne.

Man kan også sejle til Langjord, og det er tilladt at gå i land. Man bør dog holde behørig afstand til sælerne, og undgå at dyrene går i vandet.

Når dyrene går i vandet, sparer de nemlig ikke den energi, som egentlig var formålet med at gå på land.

Omkring Langjord ses ofte store flokke af strandkader og små kobbersnopper, ligesom sandløberen kan opleves især i maj/juni og august/september. Splitterne, dværgterne og havterne er også alle regelmæssige fugle ved Langjord.

Breddegrad: 55.335686519254516, Længdegrad: 8.432865142822265

Foto: Fiskeri- og Søfartsmuseet

Keld Sand

Et mylder af fugle ved højvande.

Det enorme Keld Sand strækker sig fra Sønderho ud mod øst, så langt øjet rækker. Keldsand er et delvist bevokset højsand. Banken har efterhånden faktisk mere karakter af en ung marskø med en flora lig østsiden af Skallingen og andre tidevandspåvirkede strandenge. Planterne koloniserede først Keld Sand i løbet af 70'erne, og man har her chancen for at følge den nøgne sandslettes udvikling frem mod grøn marsk.

Keld Sand er især berømt for at huse tusindvis af vadefugle, der bruger det uforstyrrede landskab som højvandsrasteplads.

Når vandet to gange i døgnet umuliggør fuglenes fødesøgning på vade-fladerne, samler Keld Sand fugle fra et meget stort område.

Her venter de så, hviler og sover til tidevandet igen begynder at trække sig tilbage. Keld Sand er den vigtigste højvandsrasteplads i hele det danske Vadehav. I september, når der er allerflest trækfugle i Vadehavet, kan Keld Sand samle op imod 200.000 fugle ved højvande.

Fuglene ses bedst med kikkert fra "Børsen" i Sønderho. Den bedste oplevelse får man, hvis man ankommer en times tid eller halvanden inden højvande. Så kan man se sværmene af fugle flytte sig ude over landskabet, i takt med at vandet stiger. Mange af fuglenes slår sig ned på de fjerne dele af Keld Sand, og står de først stille, kan de være forbløffende svære at opdage, selvom der er tusindvis af individer. Men en rovfugl får altid fuglene på vingerne, og det er her, den store oplevelse venter. Sværmene af flyvende fugle ligner mørke skyer, der konstant ændrer form ude i horisonten.

Der er adgangsforbud på selve Keld Sand af hensyn til ynglende og rastende fugle. Men oplevelsen er under alle omstændigheder størst, når man placerer sig højere i landskabet på Fanøs sydspids med udsigt over det storlåede landskab.

Breddegrad: 55.34671778176262, Længdegrad: 8.480243682861328

Foto: Marco Brodde

Peter Meyers Sand

Mellem to øer.

Peter Meyer var angiveligt hollandsk sømand. Hans skib tog grunden mellem Fanø og Mandø for flere hundrede år siden. Således kom Peter Meyer til at lægge navn til højsandet på nordsiden af Knudedybet mellem de to øer.

Sejlende fra Ribe og Sønderho lægger ofte vejen forbi, men ellers er her mennesketomt. Vinden hersker i dette landskab, hvor den store himmel for alvor dominerer. Man kan vandre til Peter Meyers Sand fra Fanøs sydspids, men det kræver at man ved, hvor man skal krydse tidevandsrenderne, der tidligere ledte skibstrafikken ind til Sønderho.

Peter Meyers Sand består i virkeligheden af flere små sandbanker, der som små satellitter ligger spredt langs kanten til Knudedyb.

Men hele plateauet omkring de egentlige banker er relativ høj, og skylles først over i de sidste timer omkring højvande.

På de højest beliggende sandbanker yngler en koloni af havterner. De søger helt herud, selvom det er risikabelt. En sommerstorm betyder, at æg eller unger skyller i havet. Men de tager chancen. Inde på Fanø er der nemlig for mange ræve.

I 1600-tallet tegnede den danske kartograf Johannes Mejer et meget præcist kort over Vadehavet. Og tilmed endda et kort, der skulle vise Vadehavets landskab flere hundrede år tidligere. Johs. Mejer mente, at Vadehavets øer var rester af et eroderet landskab, og at man ville kunne finde spor af bebyggelser ude på vaderne. F.eks. placerede han en kirke ude på Peter Meyers Sand.

I dag ved vi, at Johs. Mejers konklusion var forkert. I hvert fald hvad angår det danske Vadehav. Mens man i det nordtyske Vadehav finder flere øer, der tidligere hang sammen eller var større, har Rømø, Fanø og Mandø næppe nogensinde været større. De er yderst dynamiske, men udgør altså ikke resternes af et gammelt landskab. Kun Langli er faktisk spidsen af en tidligere halvø.

Vi kan derfor med god ret skyde Mejers teori om en kirke mellem Fanø og Mandø ned. Noget andet er så om fundamentet af en forsvunden kirke ved Albue Bugt på Fanø måske en dag dukker op af klitten. Der er udbredt enighed om, at denne kirke faktisk har eksisteret.

Breddegrad: 55.31742449513828, Længdegrad: 8.467025756835937

Foto: Marco Brodde

Søren Jessens Sand

Landskaber smelter sammen.

Som beskrevet i det indledende afsnit om højsandene er Søren Jessens Sand i dag sammenhængende med Fanø. Fra Fanø Bad breder stranden sig ud mod nordvest, og sandet strækker sig så langt øjet rækker ud mod Grådyb og sydspidsen af Skallingen.

I dag er det næsten umuligt at se sporene af tidevandsløbet mellem Fanø Bad og Søren Jessens Sand. Men det er ikke mere end en generation eller to siden, at man kunne sejle tæt forbi Fanø Bad indenom Søren Jessens Sand. Tidevandsløbet Hamborg Dyb ender i dag blindt og løber så at sige allerede "ud i sandet" et par kilometer nord for Fanø Bad.

Der er adgang for gående hele året på Søren Jessens Sand. Motorkørsel er ikke tilladt. Man kan cykle et stykke i nordlig retning langs klitfoden fra Fanø Bad. Men pga. sandflugt er det ikke muligt at cykle på de centrale dele af højsandet. Det er netop det ufremkommelige landskab, der gør Søren Jessens Sand til en stor naturoplevelse.

I løbet af de sidste 10-15 år er den landskabelige udvikling på Søren Jessens Sand gået rigtig stærk. Planterne og klitterne har fået fodfæste på den inderste del af højsandet, der ligger bedst beskyttet mod høj vandstand.

Hvert år kan man følge forandringerne. De nye klitter bygger op om sommeren og fodres af tørt flyvesand fra de centrale dele af sandbanken. Om vinteren skal klitterne kunne stå imod storm og forhøjet vandstand, og det ser vitterligt ud som om, det er to skridt frem og et tilbage for klitterne. Hvilket faktisk er en rammende beskrivelse. Samlet set afleverer havet nemlig mere sand end det tager med sig fra dette sted. Så selvom klitterne eroderer kraftigt under en storm, har Søren Jessens Sand fået mere sand at leve af. Sandet skal blot tørre og fragtes ind mod klitterne. Det klarer vinden som bekendt.

På Søren Jessens Sand kan man i sommerhalvåret opleve den truede dværgterne. Arten kendes på dens lidenhed og svirrende hurtige vingeslag. Dernæst på dens gule næb og hvide pande. Dværgterne kan ses fiske i vandkanten langs stranden, men forsøger også nogle år at yngle på selve højsandet. Man er ikke i tvivl, hvis man kommer for tæt på den lille koloni. Fuglene gør alt hvad de kan for at skræmme fredsforstyrrelse væk, og de kan være meget nærgående. Man bør i sådanne tilfælde gå hurtigt videre, og opleve fuglene på behørig afstand.

Sikkerhed. Søren Jessens Sand bliver ikke overskyldet ved højvande. Ej heller bliver højsandet afsnøret af tidevandet, som det var tilfældet tidligere. Man behøver altså ikke være bange for tidevandet her. Blot skal man tage sig i agt for tåge og havgus, der især i forårs- og efterårsmånederne kan drille. Blæser det meget kraftigt fra vest, skal man dog holde øje med tidevandet. Når vinden presser vandet ind over Søren Jessens Sand, løber det ind ad den østlige ellers umiddelbart usynlige lavning langs det gamle Hamborg Dyb, og skyller området over fra indersiden.

Breddegrad: 55.44556887702286 , Længdegrad: 8.342742919921875

Foto: Marco Brodde

Skallingen

Slår med halen.

Skallingen er et af de mest dynamiske landskaber i Vadehavet. På godt og ondt, kan man sige. Stranden, klitterne og den brede marsk mod øst udvikler sig til stadighed. Det kan synes foruroligende, at stranden årligt rykker tilbage med flere meter i gennemsnit, og at klitter forsvinder i havet, når det stormer. På samme måde er halvøens sydspids rykket ca. to kilometer tilbage over en 20 årig periode. Jo, Skallingen "slår med halen" og har altid gjort det. Der er spekuleret meget i erosionens baggrunde.

Hvor meget spiller det ind, at man konstant holder indsejlingen til Esbjerg Havn ved lige ved at fjerne store mængder sand fra Skallingens nære farvand? Hvor meget betyder tidligere tiders forsøg på at bremse havets erosion? I dag ved man, at nogle former for kystbeskyttelse faktisk resulterer i øget erosion.

Man bør som udgangspunkt huske, at Vadehavets landskab i sig selv er ekstremt dynamisk. At mennesket så har forsøgt at bekæmpe dynamikken til en vis grad er en anden sag. Men der er ikke noget unaturligt ved, at nogle øer og halvøer i Vadehavet bliver mindre, mens andre vokser. Blot små ændringer i vind- og strømforhold over tid kan få stor betydning for de landskabelige forhold. Lidt højtideligt kunne man sige, at det mest bevaringsværdige i Vadehavet er foranderligheden. Det er den, som gør naturen i Vadehavet til noget helt særligt. Skallingen har aldrig udgjort et stabilt landskab. Halvøen eller sandrevlen, der er dens grundlag, er vokset frem i løbet af Middelalderen. Først i løbet af 1600-tallet kunne man tale om en egentlig halvø, og først inden for de seneste 100 år har Skallingens plantedække udviklet sig. De store såkaldte havrendinger, der skabes under overskylning ved stormflod, er genstand for spændende videnskabelige undersøgelser. Få steder i landet har vi mulighed for at følge udviklingen i sådanne render, der dannes, når vandet bryder gennem klitten og fragter sandet ind i baglandet. Denne naturlige proces betyder, at klitten så at sige vandrer ind i landet. Hvis man giver klitten lov til det, vil landskabet blot vandre og ikke nødvendigvis skylle i havet.

Der er offentlig adgang til Skallingen, der dog i de senere år har været delvis lukket pga. eftersøgning af miner fra 2. Verdenskrig. I skrivende stund nærmer oprydningen sig sin afslutning. Hunde er ikke tilladt på Skallingen af hensyn til fuglelivet.

Skallingen er i øvrigt et af de første fredede landskaber i Danmark.

Breddegrad: 55.50778431639723, Længdegrad: 8.247041702270507

Foto: John Frikke

Langli

Der hviler en særlig stemning over øen Langli i Ho Bugt. Afstanden til Hjerting og det glade strandliv, der her udfolder sig, er ikke stor. Alligevel er Langli isoleret og øde takket være øens status som reservat med særlige adgangsregler. Langli udgjorde indtil 1634 spidsen af en smal halvø, som havet gennembrød under en af de mest dramatiske stormfloder i områdets historie. I dag vandrer man over havbunden til øen fra Nyeng, tæt ved Ho. Det var herfra, landtangen i sin tid strakte sig ud i sydøstlig retning og dannede datidens Ho Bugt.

To måneder om året, efter fuglenes yngletid, er adgang til øen tilladt. Mellem 15. juli og 15. september besøges Langli af mange interesserede gæster, der kommer til øen enten med egen båd eller via ebbevejen.

Det eneste hus på øen er et sommerhus bygget i 1940'erne. Men i slutningen af 1800-tallet levede flere familier på Langli af fiskeri, jagt og landbrug. Fundamentet af bl.a. den lille skole ses stadig. Langli og dens omgivelser er udpeget som såkaldt videnskabeligt referenceområde. For at kunne sige noget om menneskets påvirkninger af Vadehavets økosystemer, er det nødvendigt med et område, hvor den menneskelige påvirkning er minimal. De jordrugende fuglearter som vadefugle, måger og terne kviterer for den fred og ro vi giver dem på Langli. Øen er det absolut vigtigste yngleområde i det danske Vadehav. Også plantevæksten er turen til Langli værd. I de åbne måneder blomstrer hindebæger - eller "Langli-lyng", som den lokalt kaldes. Hindebæger flankeres af et gråt bånd af strandmalurt, der dufter kraftigt og kan anvendes som en klassisk snapse-urt. Langlis landskabelige udvikling er betinget af et kompliceret samspil med de omkringliggende landskabselementer. Ingen andre steder i Vadehavet har man i så mange år fulgt den dynamiske udvikling i Vadehavets landskab som her. Halvøen Skallingen voksede i århundrederne efter stormfloden i 1634 frem på Langlis vestside og giver så at sige øen læ. På godt og ondt. I takt med at Skallingen voksede frem på vestsiden, modtog Langli ikke de sandmængder fra havet, som var forudsætning for øens vækst. Derfor er øen da også blevet væsentlig mindre gennem årene, og erosionen ses stadig. Få steder i det danske Vadehav er landskabet så dynamisk. Strøm og vind bygger op og river ned. Paradoksalt nok er det denne foranderlighed, vadehavslandene har besluttet at bevare og underbygge. Bl.a. via etableringen af nationalparker.

Breddegrad: 55.512693, Længdegrad: 8.312531

Foto: Marco Brodde

Strandenge i Vadehavet

Strandenge hører til blandt de mest værdifulde naturtyper i Danmark. I århundreder har strandengen været et typisk indslag langs de danske kyster, hvilket guldalderens malere da også havde et æstetisk øje for i sidste halvdel af 1800-tallet. I dag har strandengene mange steder ændret karakter som følge af moderne landbrugsdrift, byggeri eller tilgroning. De tilbageværende og genskabte strandenge indeholder derfor vigtige arter af dyr og planter, som vi kan betragte som typisk danske. I Vadehavet er der derfor også stor fokus på strandengene, som vi finder både på øerne og på forlandet langs digerne på fastlandet.

Hvor finder jeg strandengene i Vadehavet?

En af de mest vidtstrakte strandengsområder i Vadehavet finder vi på

Skallingens østkyst. Det er samtidig en af de mest undersøgte. På Langli findes nedenfor øens klitter, også striber med strandeng. En landskabstype der minder meget om Grønningen på Fanøs nordlige del. På Fanøs sydspids finder vi strandengen med det mest besynderlige navn, "Hønen". Engen er ikke stor, men meget interessant. Rømø har ligeledes Strandenge mod både nord og syd. På sydspidsen finder vi Stormengene i umiddelbar nærhed af Havneby. På den nordlige og centrale del af øen findes flere større og mindre strandengspartier. Flere steder udvikler strandengen sig ud over sandfladerne, på de højt liggende dele af stranden. På Mandø er strandengene foran digerne meget værdifulde. Næsten omkring hele øen kan strandengsdannelse ses. Langs fastlandskysten finder man strandenge nedenfor digerne. Især ved Råhede Vade, Sneum Sluse og ved de øvrige åers udløb, har strandengene en karakter, der er særlig spændende. Forlandet spiller en stor rolle for digesikkerheden. Derfor har den naturlige dynamik ikke frit spil på disse strandenge langs digerne. Men visse steder kan man alligevel iagttage de naturlige processer og det dyre- og planteliv, der knytter sig til strandengen. En strandengs naturkvalitet afhænger af flere ting. Artdiversiteten sikres bedst, når engen har sin naturlige fugtighed og ikke drænes. Gødskning af engen favoriserer enkelte græsser, og resulterer derfor i færre arter, og det siger sig selv at sprøjtegifte heller ikke er af det gode. Derfor laves der ofte, der hvor engen indgår i et landbrug, aftaler mellem myndighederne og lodsejeren om driften. Strandengen har ofte godt af at blive afgræsset i et vist omfang. Ellers udvikler den sig typisk til rørsump eller pilekrat. Hvilket måske nok er mere naturligt, men som ikke resulterer i flere arter.

Foto: Marco Brodde

Hønen

Fanøs foranderlige sydspids.

Fanøs sydspids er under evig forandring. Vind, tilsanding og stormfloder flytter konstant rundt på landskabet, der faktisk først blev dannet for et par hundreder år siden.

Hvor der i dag findes en lav klitrække og en grøn strandeng, var der tidligere vand. Aflejringen af sand fra havet dannede langsomt en odde, der gav lidt læ og skabte en lille bugt ind mod Sønderho.

Lævirkningen fremmede aflejringen af mere sand på indersiden af odden, og planterne bredte sig ud over det nye land. Det er den proces, der i dag fortsætter, og som løbende har skubbet den naturlige sejlrende til Sønderho længere mod øst.

Og selvom klitterne på sydspidsen eroderer stadig mere, er der ikke noget sted i Vadehavet, som modtager mere sand fra havet.

På tidligere kort kaldes sydspidsen for Krogsand. Odden havde form som en krog. Man kaldte angiveligt også stedet for Hjørnet. Det skulle være en forvanskning af ordet hjørne til høne, der har givet sydspidsen sit nuværende navn, men vi ved det ikke med sikkerhed.

På Hønen's strandeng og langs klitterne finder vi mange af de karakteristiske planter i Vadehavet. På meget lidt plads ser man nemlig hele rækken af plantesamfund, lige fra de tørketålende til de salttålende arter. Græssende højlandskvæg friholder engen for tagrør, der ellers ville udkonkurrere mange af de lave arter.

Står man tidligt op, kan man i september-oktober opleve et stort fugletræk over Hønen. Finker, droser, svaler og vipstjerter trækker ud over havet fra sydspidsen. På dage med svag vind, gerne fra øst eller syd, trækker tusinder og atter tusinder af fugle ud på et par timer. Begyndende fra solopgang. Senere på dagen ser man intet. Fugletræk er for de morgenfriske. Til gengæld får man en meget smuk solopgang.

Breddegrad: 55.34047036429948, Længdegrad: 8.471145629882812

Foto: Marco Brodde

Strand-annelgræs

Græs er tilpasset et voksested med en relativ høj grad af "slid".

Det er som bekendt ikke tilfældigt, at fodboldbaner er beklædt med græs.

Græsser dør ikke af at blive trådt på, bidt ned eller slået.

Vi ved det godt, men det er nok de færreste der tænker over, hvor specialiserede græsserne er.

På strandengene i Vadehavet dominerer ofte strand-annelgræs.

Den er endnu bedre tilpasset et uroligt miljø.

Når stormfloden presser vand ind over engen, handler det om at hænge i. Derfor har annelgræsset lange udløbere, der kryber hen over sandet eller marsken.

Med korte mellemrum slår udløberne rod, hvilket gør arten i stand til at holde fast på bunden.

Selv når græssende dyr tramper engen op i små tuer og egentlig ødelægger græstæppet, skyder de enkelte fritliggende dele af græsset igen. Plantedækket fremmes dermed faktisk af slitagen.

Tæppet af strand-annelgræs er meget tæt, hvilket fremmer aflejringen af sand og slik ved oversvømmelse.

Det tætte virvar af blade og skud holder meget af materialet fra havet tilbage som en si.

Foto: Marco Brodde

Vadegræs

Farver landskabet i neon.

Overgangen mellem land og hav fremstår ofte vild og ustyrlig. Den konstante dynamik, der er resultatet af vandets evige opbygning eller nedbrydning gør, at stranden eller marskkanten virker som en uberørt naturtype. Her får naturens kræfter i ret høj grad lov til at udfolde sig, og flere forskellige nicher for dyr og planter mødes. Når det er bedst, opstår en mosaikstruktur med en stor artsrigdom. Men kigger vi nærmere på plantelivet, viser det sig at vi mennesker alligevel har haft en finger med i spillet. En såkaldt invasiv art giver problemer.

Bevæger man sig fra stranden eller strandengen ud mod højvandslinjen, passerer man en hel stribe af plantesamfund. Arternes evne til at tåle saltvand er afgørende for, hvor højt i terrænet de står.

Yderst finder vi kvelleren, der er en kendt spiselig plante, god til både fisk og fjerkræ. Men kvelleren har selskab af og møder konkurrence fra en fremmed art. Vadegræs eller spartina, som arten ofte kaldes efter dens latinske betegnelse, hører ikke hjemme i Vadehavet. Oprindeligt er den hjemmehørende i Amerika, men er via England indført til det nordlige danske Vadehav i 1930'erne. Fordi den ligesom kvelleren er i stand til at vokse i tidevandszonen, hvor den koloniserer vaden og kan bruges i menneskets bestræbelser på at indvinde mere land. Spartina er, ligesom kveller, tilpasset livet i overgangszonen mellem land og hav, og spreder sig derfor hele tiden til steder, hvor der ikke er andre konkurrerende arter. Så i dag står kveller og spartina ofte side om side. Spartina er en såkaldt invasiv art. Den er godt nok smuk, især hen på sensommeren og efteråret, hvor planten farver store arealer i lysende grønne neonfarver. Især på dage med en mørk tordenhimmel som baggrund, lyser græsset op og giver en dramatisk kontrast til det truende mørke bagtæppe.

Efterhånden er der ikke mange, der har oplevet Vadehavet uden. Men spartina skaber problemer. Studier viser, at insektlivet og artsrigdommen blandt smådyrene er tydeligt reduceret i områder dækket af spartina. Altså ved sammenligning med lignende områder, dækket af den hjemmehørende kveller. Dette har betydning for både yngle- og rastefugle, der søger føde i denne zone. Studierne viser også at man visse steder kan bekæmpe spartina, men at det er svært. I Vadehavet er det praktisk talt umuligt, da arealerne er meget store. Men eksemplet viser, at vi skal overveje konsekvenserne, hvis vi indfører fremmede arter af dyr og planter i landskabet.

Foto: Marco Brodde

Kveller

En krydderurt på vaden.

Kvelleren er den modigste plante i Vadehavet.

Den rykker helt derud, hvor den bliver oversvømmet af saltvand ved højvande. Ganske enkelt fordi de kan, for herude har den pladsen næsten for sig selv. Den er en såkaldt pionerplante.

Kvelleren dør efter en enkelt sæson, men så har den populært sagt sat de frø den skal. Derved breder kvelleren sig langs kysten, og er medvirkende til at tilbageholde sand og materiale fra havet, således at andre plantearter kan følge i kvellerens fodspor. Derved grønnes vaden og landet vokser.

Salturt er et andet godt navn for kvelleren.

Ligeså sigende er navnet fattigmandsasparges, der henviser til den aspargeslignende form.

Kvelleren kan da også spises, både friske som tilbehør til fisk eller fjerkræ, eller bruges til pesto eller som en form for salt.

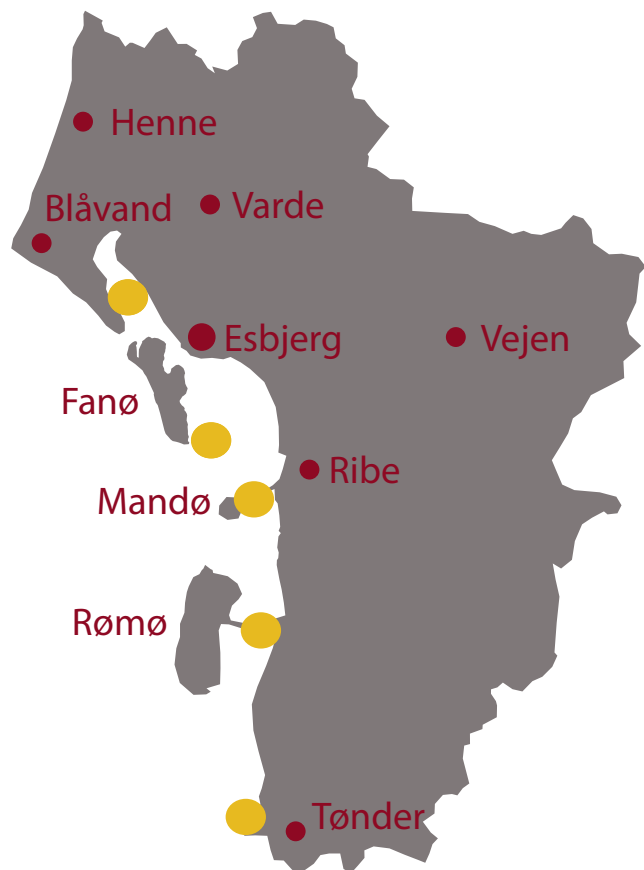
Plukker man rigeligt, kan man hakke planterne så fint som muligt og brede dem ud på en bageplade. De skal så bages i ca. halvanden time.

Kvellersalt kan bruges som en spændende erstatning for almindeligt salt. Skal kvelleren bruges fersk er det bedst at plukke den ung. Altså i juni. Sidst på sæsonen indeholder de en noget sej streng.

Når kvelleren visner farves den vinrød. Mange steder i Vadehavet ses derfor dybrøde kvellertæpper allerede fra starten af september, og i hvert fald i oktober.

Foto: Marco Brodde

Strandasters

Sensommerens lilla lys.

I løbet af august farves de lavest liggende tidevandspåvirkede dele af strandengen lilla.

Strandasters blomstrer og markerer indgangen til sensommeren. Strandasters er tilpasset livet i et sumpet og dermed iltfattigt miljø, og vokser i overgangszonen mellem vaden og strandengen.

Som flere andre plantearter i denne zone har strandasters luftvæv i rødderne, der gør planten i stand til at transportere ilt ned til rødderne.

Og som alle andre salttålede planter skal den kunne opbygge en

saltkoncentration, der er højere end det omgivende miljø. Ellers diffunderer det ferske vand ikke ind i rødderne. Det gør planterne ved at optage bestemte ioner fra jordbunden. Det er dog en faretruende leg.

For høj en saltkoncentration er omvendt nemlig livstruende. Derfor kan de salttålede planter vælge ionerne fra, hvis saltkoncentrationen bliver faretruende høj. Eller i hvert fald regulere optaget af dem.

Græsning af strandengen resulterer ofte i en mere forskelligartet artssammensætning eller biodiversitet, som man kaldet det. Fordi f.eks. køernes tramp resulterer i en mosaik af forskellige levesteder, og fordi engen kort og godt ville gro til uden græsningen.

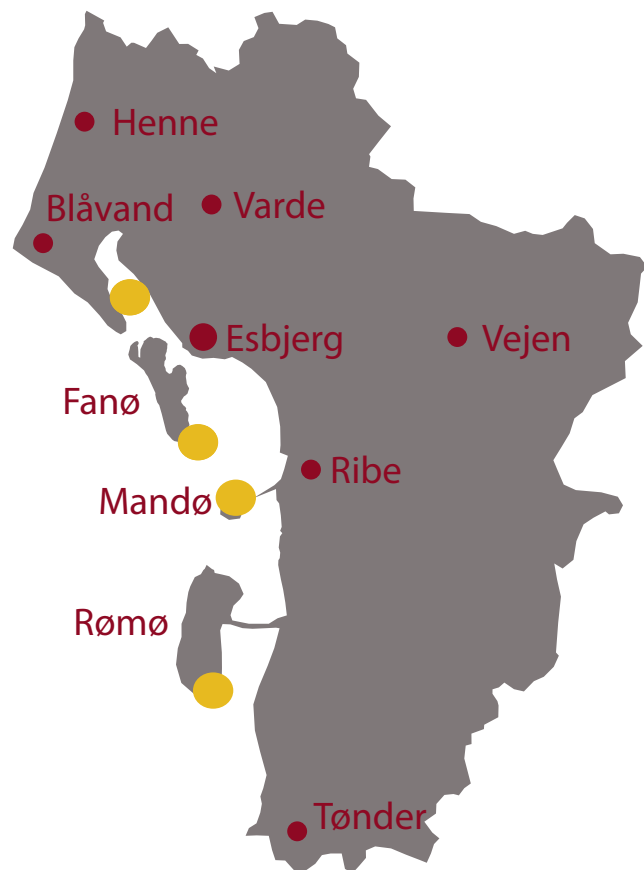
Visse arter hæmmes dog af græsning, da de ikke har noget forsvar mod de græssende dyr.

Strandasters er en af disse.

Et tæt lilla tæppe ses derfor kun på strandenge uden græssende dyr.

Foto: Marco Brodde

Hindebæger

I evig kamp mod saltet.

I juli farves Vadehavets strandenge i et lilla skær, næsten som på heden.

Ikke uden grund kaldes hindebæger for Mandølyng. Dog kun på Mandø. På Fanø kaldes planten for Fanølyng, og så kan man selv regne ud, hvad man siger på Langli.

Hindebæger tilhører dog en helt anden familie end lyngen. Kun farven har de to tilfæles. Mens lyngplanter er tilpasset livet i et tørt og næringsfattigt miljø, hører hindebæger til på de våde strandenge, der med mellemrum overskylls af saltvand.

På strandengen skal planterne i et vist omfang kunne tåle saltet.

Arterne er kun sjældent direkte afhængige af saltkoncentrationen, men hvis de kan overleve den, har planterne en fordel i konkurrencen mod andre arter.

Hindebæger har, som flere andre arter fra strandengen, saltudskillende kirtler på undersiden af bladene.

Omkring 1000 kirtler pr. cm². Ved at udskille saltet gennem bladene kan hindebæger overleve, hvor andre arter ville blive fortrængt af saltforgiftningen.

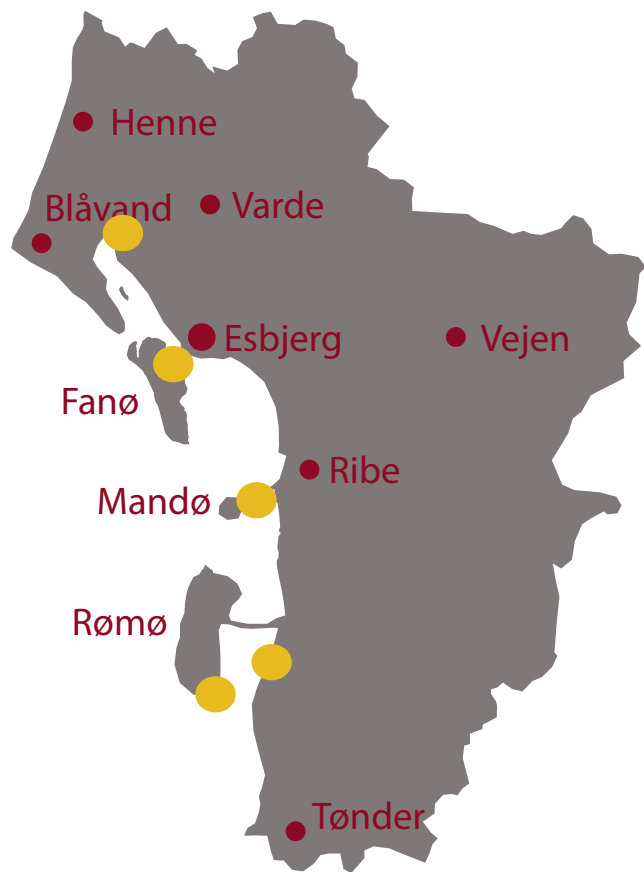
Hindebæger dækker aldrig hele strandengen, da arten naturligvis er i indbyrdes konkurrence med de øvrige arter på engen.

Arterne fordeler sig på engen alt afhængig af niveauforskelle i terrænet og hvor salttålede de er.

Hindebæger er populær i buketter og plukkes i stor stil på strandengene. Nogle steder appellerer man derfor lokalt til at lade planterne stå eller kun plukke en enkelt buket.

Foto: Marco Brodde

Lægekogleare

Holder sømanden i god form.

Lægekogleare bærer måske nok et navn, der er besværligt at huske, men den er ret nem at kende.

Den blomstrer i foråret på mange af Vadehavets strandenge, dog ikke de mest salte.

Ofte finder man planten med de små hvide blomster inde på den mere ferske del af engen, gerne langs grøfter eller i ådalene.

Lægekogleare er på fin vis forbundet med Vadehavets søfartshistorie. De C-vitaminholdige blade udgjorde tidligere et kærkomment vitamintilskud for besætningen om bord på sejskibene.

Manglen på frugt og grønt gjorde, at den frygtede sygdom skørbug ofte var fast følgesvend på skibet.

Sygdommen viste sig ikke alene ved træthed, vægttab og appetitløshed.

Også tænderne faldt ud, og blødninger opstod både på huden og i kroppen.

Der findes uhyggelige beretninger om hele besætninger, der er omkommet som følge af skørbug.

Men et lager af lægekogleare var kendt som en erstatning for de grøntsager, der umuligt kunne holde sig friske om bord.

Også i dag kan bladene anvendes i salaten. De plukkes fra marts til maj.

Foto: Marco Brodde

Strandtudsen

Vil have det hele for sig.

Strandtudsen er ikke en almindelighed i Danmark.

Den er knyttet til strandenge eller kyststrækninger med en sparsom bevoksning og lægger sine æg i midlertidige, gerne meget små, vandhuller.

Hvis engen gødskes eller gror til, forsvinder tudserne.

Dræning er naturligvis også en trussel. Grusgrave kan faktisk udgøre et fint levested for strandtudsen, men det er selvfølgelig på strandengene og i klitlavningerne, vi finder den i Vadehavet.

Både på Fanø, Mandø og Rømø forekommer den.

Strandtudsen kendes på den lyse gule eller grønne linie der løber ned af ryggen.

I første halvdel af sommeren kan de høres fra strandengene. Stemmen lyder som en fjern knallert, men det kræver lidt øvelse at adskille strandtudsens stemme fra andre frøer og tudser.

Oftest finder man tudserne, når de færdes på land - på jagt efter et godt sted af grave sig ned for vinteren, gerne oppe i klitterne langt væk fra vandhullet. Eller, som det er tilfældet med det fotograferede eksemplar her, i et hul mellem brostenene til brug for en flagstang. Hullet skjulte hele tre strandtudser.

Strandtudserne kan overleve en lille smule salt i vandhullet. Derved undgår den konkurrence fra andre padder og fisk, der ellers lever godt af tudseæg.

På samme måde er det de færreste konkurrenter, der bryder sig om de helt små vandhuller, der ofte tørrer hurtigt ud.

Så strandtudsen har det hele for sig selv. Til gengæld må æggene og haletudserne udvikle sig hurtigt for at undgå udtørring og massedød!

Foto: Marco Brodde

Gule engmyrer

Et kvalitetsstempel.

De græsbeklædte tuer af den gule engmyre er et kvalitetsstempel for strandengen.

Myrerne selv ser man sjældent, da de lever under jorden, men tuerne er et karakteristisk landskabselement på f.eks. Grønningen på Fanø og på den nordlige del af Rømø.

Engmyrerne er afhængige af græssende dyr. Hvis ikke strandengen afgræses, bliver vegetationen for høj, til at solens stråler kan varme tuerne op.

Myretuerne er et af de fineste eksempler på et samspil i balance mellem landbrug og natur.

Oppe på tuerne vokser planter, der kræver et mere tørt miljø, end hvad de finder nede mellem tuerne.

Også sammensætningen af smådyr er forskellig fra tuerne og det lavere, våde miljø omkring dem.

Myrerne selv er i stand til at tåle oversvømmelse med saltvand i op til fem døgn.

I tuerne holder myrerne "husdyr".

Rundt i de underjordiske gange lever en række forskellige arter af rodlus, der ernærer sig af saft fra planterødderne.

Rodlusene afgiver sukkerholdige ekskrementer, som engmyrerne har glæde af.

Til gengæld opnår lusene beskyttelse mod rovdyr, ligesom de har glæde af det forbedrede mikroklima i tuen. Rodlusene kan imidlertid selv blive ofre for myrerne, når disse mangler protein.

Foto: Marco Brodde

Stormengene

Fuglevenlig drift af strandengen på Rømø.

Stormengene er en naturlig og ikke-inddiget strandeng på sydspidsen af Rømø.

Med mellemrum dækkes engen af saltvand, når storm resulterer i forhøjet vandstand.

Den slags strandenge er i dag sjældne i Vadehavet, og Stormengene drives endda ekstra naturvenligt.

En del af Stormengene tilhører nemlig Fugleværnsfonden, der ejer og forvalter 20 reservater over hele landet.

Fonden har som formål at skabe de bedst mulige levevilkår for fuglene.

På Stormengene er det især ænder, gæs og vadefugle, der nyder godt af reservatet. Enten i yngletiden eller under en tiltrængt pause i trækket til og fra vinterkvarterne.

En lille fugl som den gule vipstjert, som er nært tilknyttet strandenge, kvitterer også for Fugleværnsfondens indsats. De græssende dyr på engen afleverer et væld af kokasser, som bebos af et rigt insektliv. Insekterne tjener som føde for den gule vipstjert.

Stormengene opleves bedst fra diget, der adskiller strandengen fra de bagvedliggende arealer. Herfra kan man overskue området og dets fugleliv. Et godt tip i vinterhalvåret er dog at lytte efter, om der skulle være gæs på Stormengene, inden man går op på diget og uforvarende kommer til at skræmme fuglene væk.

En silhuet, der pludselig ses på diget, gør gæssene usikre. Lister man forsigtigt over diget, venter der til gengæld en god oplevelse med de arktiske gæs.

Af spændende planter kan man på Stormengene finde kveller, hindebæger og andre salttålende arter. I det højere liggende terræn kan man støde på den sjældne klokkeensian.

Breddegrad: 55.08246973141712, Længdegrad: 8.532042503356933

Foto: John Frikke

Rav

Hvor kommer ravet fra?

Først tager manden ravet, dernæst ravet manden. Sådan lyder talemåden, der siger det hele.

Har man først været dygtig eller heldig nok til at finde et smukt stykke rav i vandkanten, er man solgt til ravjagten for altid. I hvert fald bliver de fleste mennesker grebet af jagtinstinktet og en tiltagende guldfeber, når man opdager, at det faktisk kan lade sig gøre. Samtidig er ravjagt en god beskæftigelse, når vejret ikke er til solbadning.

Det skal faktisk helst være koldt og råt, inden ravet for alvor skyller ind til kysten.

Alting, også ravet, flyder bedst, når vandet er koldt. Derfor er sommeren ikke den bedste årstid. I vinterhalvåret præges vejret naturligvis også af mere blæst og flere storme, der bringer både rav og andet opskyl ind til stranden. Vindretningen er som bekendt også en vigtig del af hemmeligheden. På Fanø er den rigtige vindretning sydvestlig, men dette varierer fra sted til sted. Det kan imidlertid også blæse for meget!

Og det er først når tidevandet trækker sig tilbage, at jagtmarken jo for alvor åbner sig. Der er mange ting, der skal passe sammen, og det er en del af fornøjelsen. Det er ikke tilfældigt, at de erfarne ravsamlere finder de bedste stykker. De ved præcis, hvornår chancen er størst. Men der er aldrig nogen garantier.

Et godt tip er at holde øje med mågerne. Hvor der samles store flokke af måger på stranden, tyder det på meget opskyl fra havet. Muslinger, plantedele og med stor sandsynlighed rav.

Det rav, vi finder langs de danske kyster, kaldes baltisk rav. Det er mellem 30 og 50 mio. år gammelt. De såkaldte baltiske ravskove dækkede en stor del af Skandinavien og Østersøegnene.

I dag ved vi, at ravet er gammelt harpiks fra uddøde træsorter, men tidligere havde man mange teorier om ravets oprindelse. Voks fra skovmyrer eller tørret urin fra lossen er nogle af de mest farverige forklaringer. Harpiksen har langsomt ændret sin molekylære struktur under iltfattige forhold under vand. Hvis harpiksen har haft kontakt med ilten, var den aldrig blevet til rav. De forhistoriske floder i Østersøegnene har fragtet ravet omkring, og ikke mindst istidernes gletsjere har transporteret ravet til Nordsøen. Her skyller storme og strøm ravet frit, og vi kan samle det op på strandene. Ligesom mennesker har gjort langs vestkysten og i 9.000 år. På Fanø fandt en tysk gæst for år tilbage således et bearbejdet ravsmykke fra stenalderen. Smykket kommer formentlig fra en af de i dag oversvømmede bopladser ude i Nordsøen. Chancen for at finde sådan et stykke, eller blot en klump med et indlejret insekt eller blad, gør naturligvis kun fascinationen større.

Foto: Kirsten Stidsholt

Rømødæmningen

Natur i forbifarten.

Det er egentligt lidt af et paradoks, at en stærk befærde vej som Rømødæmningen faktisk er et fremragende sted at hente naturoplevelser. Om sommeren kører omkring 10.000 biler dagligt over dæmningen til eller fra Rømø.

På trods af den til tider stærke trafik får man et godt indtryk af Vadehavets landskab og det aktuelle vejrlig. Man kører i bogstaveligste forstand ude midt i Vadehavet, omgivet af marsk, vidtstrakte mudderflader og tidevandsrender. Og man befinder sig i den grad under åben himmel.

Man får næsten et sug i maven, i det øjeblik man kører over diget og ud i det fuldstændigt flade amfibiske landskab.

Undervejs over dæmningen kan man søge ind i en af vigepladserne, hvorfra man kan iagttage fuglelivet. Området mellem Rømø og det sønderjyske fastland er nemlig uhyre rigt på fugle, hvilket man faktisk ikke behøver stige ud af bilen for at erkende. Fuglene kommer nemlig ofte ganske tæt på vejen, da de ikke betragter bilerne som en fare.

Flokkene af ryler, ænder og gæs kan søge føde nærmest helt op af dæmningen, og de er her alle sammen. De islandske og de almindelige ryler, klyderne, spoverne, pibeænderne og gravænderne. Snart sagt alle de fuglearter, som kan iagttages i Vadehavet, forekommer i området i løbet af året.

Naturligvis også gæssene, som oftest kan ses på fastlandssidens brede strandenge, der også har bredt sig et godt stykke ud langs selve dæmningen. Netop her mellem Ballum Sluse og Rømødæmningen ses nogle af de største flokke af bramgæs, hvilket sikkert er medvirkende til, at havørnen også er en regelmæssig gæst i området.

Breddegrad: 55.149450, Længdegrad: 8.661346

Foto: John Frikke

Sneum Digesø

Naturvenlig råstofgrav.

Digerne i det nordlige danske Vadehav er ikke gamle.

Først i begyndelsen af 1900-tallet blev marsken omkring Ribe og Tjæreborg syd for Esbjerg inddiget. Inden da var marsken karakteriseret ved våde enge, rørskovområder og frodige græsarealer. I dag er marsken afvandet, og jorden kan dyrkes. Derved har området mistet sin værdi for mange af Vadehavets fugle, der tidligere yngede og rastede i stort tal i marsken. Sneum Digesø ved Sneum Ås udløb er derfor en oase for marskens fugle, hvor en lang række arter har fået gode vilkår for at søge føde og få unger på vingerne.

Den lavvandede sø med et par større øer er et ideelt landskab for både vadefugle, måger og ænder, og i tagrørene, der omgiver søen, yngler bl.a. den smukke blåhals side om side med rørspurv og sivsanger.

Den store hættmågekoloni på øerne sætter sit præg på søen fra marts til juli. Søen synes underlig tavs, efter at mågerne har forladt ynglepladsen hen på sommeren. Men herefter rykker andre fugle ind.

Fra august til december bruges digesøen som højvandsrasteplass for Vadehavets trækfugle, der to gange i døgnet ved højvande må søge ind på højere land. Viber, hjejler, kobbersnepper og ryler kommer susende ind over diget og stiller sig i det lave vand. Mylderet af fugle tiltrækker selvfølgelig også rovfugle, og det er ikke usædvanligt at støde på en vandrefalk ved digesøen.

Dette fugleparadis er strengt taget slet ikke natur. Sneum Digesø er en råstofgrav, der er udformet naturvenligt. Da man i begyndelsen af 1990'erne skulle forstærke Tjæreborgdiget, brugte man jord (såkaldt klæg) fra den bagvedliggende marsk. Tidligere var sådanne klæggrave forholdsvis små og dybe, naturligvis for ikke at lægge beslag på for meget af den værdifulde landbrugsjord. Men klæggraven ved Sneum blev fra starten tænkt på en anden måde. Ved at tage jord fra en større flade, fremkom en sø med varierende, men generel lav, vanddybde. Søens brinker blev samtidig udjævnet, så de fremstår jævnt skrånende. Dette gør det muligt for fuglene at søge føde i bredzonen, der er særlig rig på fødeemner. Øerne er også kunstige, og de gør det muligt for jordrugende fugle at lægge æg uden risiko for at ræven tager dem. Alt i alt ligner digesøen det oprindelige landskab i marsken. Tilmed sikrer de gode adgangsforhold, at mange mennesker her kan opleve Vadehavets fugle på nært hold.

Breddegrad: 55.433932, Længdegrad: 8.607252

Foto: Marco Brodde

Den spættede sæl

Har det godt!

Man kan opleve den spættede sæl i alle de danske farvande.

I Vadehavet er bestanden særlig stor. Grunden hertil skal findes i landskabets udformning og vidde.

Selvom sæler er specialiserede til et liv i havet, er de helt afhængige af at kunne komme på land for at hvile og føde ungerne.

Vadehavets mange sandbanker er derfor lige så vigtige som selve det lavvandede hav med dets store føderigdom.

Efter gennem mange år at have været efterstræbt blev den spættede sæl totalfredet i 1977.

Langsomt har sælerne vænnet sig til, at mennesker slet ikke er så farlige mere. Det betyder, at vi i dag kan komme meget tæt på det fascinerende dyr og betragte dets imponerende tilpasning til livet i havet.

Da vand er meget sværere at bevæge sig i end luft, har dyr, der er knyttet til havet, en torpedoformet krop. Det gælder selvfølgelig fisk, men også dykænder, alkefugle og sæler. Sælerne er tykkest på midten af kroppen, hvilket er den mest ideelle form for et dyr, der skal kunne skyde hurtigt frem i vandet. Faktisk har sælerne mere spæk netop midt på kroppen end egentligt nødvendig, hvis det blot handlede om isolering.

Der må heller ikke være for meget, der stikker ud fra kroppen, når modstanden fra vandet skal begrænses. Derfor er det da også bare sælernes "hænder", kaldet luffer, vi kan se. "Armen" sidder således gemt inde i kroppen. Til gengæld er luffen særdeles velegnet til svømning. Pelsen er kort og ligger tæt ind til kroppen, naturligvis også for at mindske vandmodstanden. De enkelte hår er endda flade, og ikke runde som hos andre pattedyr.

Det er netop, når sælerne skal fælde pelsen, at vi har de bedste muligheder for at opleve dem. Da går de nemlig på land, ofte i større grupper, der i Vadehavet kan bestå af flere hundrede dyr. Den spættede sæl fælder i sensommeren (juli/august). I Vadehavet vurderede man i 2011, at bestanden i alt talte omkring 4000 dyr.

Foto: Fiskeri- og Søfartsmuseet

Gråsælen

En kæmpe vender tilbage.

I de senere år har man i Vadehavet kunnet nyde synet af ikke bare den almindelige spættede sæl, men også den mere sjældne gråsæl.

Måske har gråsælen tidligere været mere almindelig end spættet sæl. I hvert fald finder arkæologerne flere knoglerester fra gråsælen ved bopladser fra stenalderen. Men det kan også hænge sammen med, at det har været nemmere at jage gråsælen, der opholder sig en større del af tiden på land i ynglesæsonen.

Op gennem første halvdel af 1900-tallet blev sælerne dog voldsomt efterstræbt, og der var en økonomiske præmie at hente, hvis man skød en gråsæl. Den hårdhændede behandling betød, at gråsælen nærmest blev udryddet

her i landet, og først med fredningen i 1969 gik det igen fremad.

I dag besøges vi af gråsæler fra både Østersøegnene og fra Skotland, Tyskland og Holland.

I Vadehavet er det ikke overraskende den ekspanderende bestand i Nordsøen, der resulterer i flere dyr. I løbet af de seneste ti år er grupperne af gråsæler på sandbankerne vokset, og på Langjord ud for Fanø er det ikke usædvanligt at tælle 50 dyr i maj, når sælerne fælder pelsen.

Hannen vejer op til 300 kilo og er ofte meget mørke, næsten sorte. De mindre hunner kan være sværere at kende fra spættet sæl, men er dog tydeligt større end denne og har gråsælens karakteristiske kegleformede hoved. Hovedet på en spættet sæl er mere rundt.

Gråsælerne føder i løbet af vinteren, modsat spættet sæl, der får sine unger omkring juni. Der er endnu ikke med sikkerhed født gråsæler i det danske Vadehav. Men lige syd for grænsen vokser bestanden, så man må forvente, at det snart sker.

Foto: Fiskeri- og Søfartsmuseet

Stillehavsøsters

Velsmagende, men problematisk.

Fra midten af 1990'erne er bestanden af stillehavsøsters i Vadehavet øget kolossalt. Oprindeligt er arten hjemmehørende i Japan, men findes nu også på vore egne. I 1964 fik hollandske østersdyrkere tilladelse til at importere stillehavsøsters ud fra den betragtning, at de ikke kunne formere sig på disse nordlige breddegrader. Det viste sig dog ikke at holde stik; i dag er arten udbredt i hele Vadehavet, Limfjorden, Isefjord og i Sverige. Larver kan svømme eller drive 8-10 km om dagen med strømmen, så det går hurtigt med spredningen. Skallerne på denne østers adskiller sig markant fra andre muslinger ved at have to ikke-identiske skaller, den øverste er flad, den nederste konkav. Skallerne er i reglen meget riflede og med folder. De kan dog ikke være med til at bestemme muslingens alder, som man ellers kunne foranlediges til at tro.

Formeringsmæssigt er stillehavsøsters meget interessante. F.eks. kan de skifte køn afhængigt af vandtemperaturen. Unge individer under 27 mm er altid hankøn, og forskere mener, at temperatur og fødemængde har indflydelse på kønsskifte. En temperatur på 20 grader i 40-50 dage er afgørende for succesfuld gydning, der i reglen resulterer i omkring 50 millioner æg. Larverne bundfælder sig oftest på allerede eksisterende blåmuslingebanker eller andet fast materiale på bunden og udvikler sig hurtigt. Det første år vokser de til ca. 50 mm og det følgende til ca. 85 mm i længden. Stillehavsøsters trives særdeles godt i Vadehavet på muslingebanker, der med tidevandet er skiftevis oversvømmede og tørlagte.

Overlevelsesprocenten menes at være høj, hvilket skyldes få prædatorer, altså dyr, der lever af stillehavsøsters.

En isvinter med under 5 grader har dog vist sig at påvirke bestanden i negativ retning.

Føden består af plankton, som filtreres fra i gællerne – ved temperaturer omkring 20 grader filtreres 80 liter i døgnet, et ikke uvæsentligt bidrag til renholdelse af vandet. Dertil må føjes, at i perioder med forurenet og meget algeholdigt vand er ophobningen af giftige stoffer derfor så koncentreret i skaldyrene, at de ikke er egnede at spise.

Muligvis bliver den voksende bestand et problem for områdets edderfugle, hvis foretrukne føde er blåmuslinger. Med banker dækket af østers bliver blåmuslingerne sværere at få fat i eller måske endda udkonkurrerede. Endnu æder ingen fugle stillehavsøsters, de er for vanskelige at åbne. Hvad den nye, fremmede østers betyder for de øvrige dyr i Vadehavets fødekæde er endnu svært at sige. Men ofte resulterer tilstedeværelsen af såkaldte invasive arter i problemer for den hjemlige natur. Stillehavsøsters udnyttes ikke kommercielt, dertil er fangstmetoder og konsekvenserne for omgivelserne endnu ikke undersøgt til bunds. Derfor indsamles østers kun af private til eget forbrug. I den forbindelse skal lyde en advarsel: da muslingerne ikke er kontrollerede af fødevarermyndighederne, er indsamling og spisning på eget ansvar. Normalt anbefales det, at eventuel indsamling kun finder sted i perioden fra slutningen af september til april. Der findes efterhånden flere østersbanker i det danske Vadehav. Nogle steder er relativt nemt tilgængelige, mens man andre steder bør følges med stedkendte eller naturvejledere.

Foto: John Frikke

Vejen til Mandø

Ikke en helt almindelig grusvej.

Det strider mod vores almindelige opfattelse af, hvad en vej er.

Netop derfor er det så fascinerende at køre til Mandø.

Hvad enten det er via den såkaldte ebbevej eller Låningsvejen, der er belagt med grus og sten, kan man kun færdes her, når tidevandet tillader det.

Man kan køre over Låningsvejen i egen bil, mens ebbevejen kun er mulig at opleve til fods eller som passager på de traktordrevne vogne, der har tilladelse til at køre på den bløde bund.

Langs Låningsvejen ses de karakteristiske faskingårde, der fremskynder

aflejringen af materiale - sand og slik - fra tidevandet.

Selvom vadehavslandende har aftalt ikke at indvinde mere land, sikres diger og veje som denne med faskiner og den deraf følgende plantevækst.

Der opstår således en strandeng på strækningen mellem diget på fastlandet og Mandø. Her vokser de typiske salttålende arter som kveller, hindebæger, kilebæger og strandasters. Også den invasive vadegræs er udbredt langs Låningsvejen.

Låningsvejen er anlagt på vandskellet mellem Knudedyb og Juvredyb. Derfor trækker vandet først hen over vejen hen mod højvandstidspunktet og bliver relativ hurtig tør igen.

Under normale vejrforhold kan man færdes på vejen et par timer eller tre efter højvande. På samme måde må man være væk fra vejen senest ca. 3 timer inden højvande. Der er ca. 12 timer mellem de to højvandsbølger. Man kan altså normalt køre over på et kort besøg og returnere til fastlandet igen under én lavvandsperiode. Man skal dog altid tage sig i agt for vinden og eventuel springflod (ved fuldmåne og nymåne). Er vinden i vest kommer vandet langt hurtigere, end når den er i øst. Visse dage tørlægges vejen slet ikke. Er man det mindste i tvivl, bør man spørge de lokale eller hos Vadehavscentret i Vester Vedsted. Man skal ikke tage let på disse forhold, men er man forberedt, er det altid en storslået oplevelse at køre til Mandø. Ikke mindst de store vidder, det ofte dramatiske lys og skyernes varierende bagtæppe forstærker indtrykket.

Breddegrad: 55.308632, længdegrad: 8.646927

Foto: Marco Brodde

Fugle langs Låningsvejen

Låningsvejen til Mandø er et godt sted at opleve Vadehavets fugle.

Bilen er et udmærket fugleskjul, som fuglene ikke lader sig synderligt forstyrre af.

Fuglene stoler på, at vi af gode grunde ikke kommer uden for vejen. Det kan ellers være vanskeligt at komme tæt på Vadehavets arktiske og nordskandinaviske trækfugle, da de tit søger føde på afsidesliggende steder.

Derfor lønner det sig at køre langsomt over Låningsvejen.

Kører man på et tidspunkt, hvor vandet endnu ikke er trukket langt ud, vil fuglene tit stå ret tæt på vejen.

I timerne omkring lavvande ser man omvendt ikke så meget. Fuglene opholder sig nemlig hele tiden i nærheden af vandlinjen. Her er byttedyrene i sandet og vandet tilgængelige.

Typiske arter langs Låningsvejen er storspove, almindelig ryle, islandsk ryle og hvidklire. Man ser også knortegæs og pibeænder.

De store sten i vejkanterne, der skal forhindre erosion af vejen fra tidevandet, skaber en "kunstig" biotop for den smukke stenvender.

Den højarktiske vadefugl holder af stenede kyster og ses derfor ofte i små flokke langs Låningsvejen. Selvom fuglene ofte kommer tæt på bilen, betaler det sig at have en kikkert ved hånden.

Prøv også at eftersøge vandrefalken i det store åbne landskab. Det er ikke ualmindeligt, at en falk sætter sig på en af faskinpælene.

Låningsvejen er et af de mest sikre steder at opleve den berømte rovfugl. Alle de nævnte fugle, og mange flere, kan ses både forår og efterår. Omkring Sct. Hans er der færrest trækfugle. Men allerede hen i juli starter fuglenes efterårstræk.

Breddegrad: 55.308632, længdegrad: 8.646927

Foto: Marco Brodde

Islandsk ryle

En globetrotter iblandt os.

På trods af navnet yngler den islandske ryle slet ikke på Island. Men i Sibirien og i Nordøstgrønland.

Begge bestande besøger Vadehavet både forår og efterår.

I april, maj og juni ankommer de to bestande med få ugers mellemrum og træffer populært sagt ikke hinanden i Vadehavet.

I foråret er "islænderne" smukt teglrøde. Det er sommerdragten, der allerede er anlagt ved ankomsten til vore kyster. Rylerne pudser om sommeren deres fjer med et særligt sekret, som giver de røde fjer en højere glans end på andre årstider, hvor det ikke er nødvendigt at gøre så meget ud af fremtoningen.

De islandske ryler overvintrer langs Vesteuropæiske kyster og, for de sibiriske fugles vedkommende, i Vestafrika.

De er i stand til at trække tusindvis af kilometer uden pause. Her tærer de på fedtreserverne i adskillige dage uden at lande. Vadehavet er den vigtigste rastepads under trækket. Her skal rylerne om foråret fordoble deres vægt, inden det videre træk.

Allerede i juli ses de første fugle på returtræk i Vadehavet. I slutningen af august ankommer et stort antal ungfugle så. Disse er grå og mangler helt den farvestrålende dragt som de voksne bærer.

Det er ikke desto mindre en fascinerende oplevelse at stå blandt tusindvis af unge ryler, der blot flytter sig et lille stykke, når man vandrer på vaden. Eller se dem i flok langs ebbevejen til Mandø. De har ikke set mange mennesker i deres liv endnu.

Gode steder at se islandske ryler er Sønderho Strand, Mandø, langs Rømdæmningen eller på vaden ud for fastlandets sluser. I maj, juli, august og september.

Foto: Marco Brodde

Blåvandshuk

Fugletrækket følges intenst.

Det vestligste punkt i Danmark er et trafikalt knudepunkt for trækfugle, ja faktisk et af Europas mest berømte. Tusinder af timer har de frivillige observatører brugt "på hukket" i løbet af de sidste 30 år, hvor fugletrækket er blevet fulgt systematisk. Allerede i slutningen af 1950'erne opdagede man, at Blåvands Huk var en fugletrækklokalitet i verdensklasse. Hver dag i efteråret er observatørerne på plads ved solopgang for at artsbestemme og tælle fuglene, der flyver forbi.

Det er landskabets udformning, der gør, at fuglene finder vej til Blåvandshuk. Småfugle som finker, drosler og svaler trækker helst over land og koncentrerer derfor ved fremspring og odder, der som affyringsramper sender dem ud over det hav, som de er nødt til at krydse.

Især de fugle, som trækker mod sydvest koncentrerer under efterårstrækket ved Blåvandshuk. Som i bunden af en tragt. Især er Blåvand kendt for sine hav- og vadefugle, som i store antal kommer tæt ind mod land for så at flyve videre mod sydvest ud over havet. Rigtige havfugle som sule, malle-muk, kjoer og stormsvale ses på dage, hvor vestenvinden presser dem ind mod kysten. Det kan være en barsk fornøjelse at iagttage havfugletrækket. Jo mere blæst, des flere fugle!

Omvendt er sensommerens vadefugletræk yderst behagelig. Allerede i juli og august kommer vadefugle som strandskade og islandsk ryle trækkende i strandkanten. Her behøves ingen storm. På gode dage kan man stå på stranden i bagende varme og nyde synet af de forbi-trækkende vadefugle, der endnu på denne årstid bærer deres farvestrålende yngledragter. Mange af fuglene kommer helt fra Sibirien og Rusland.

På stille dage fra sensommeren til starten af november ringmærkes småfugle omkring fyret og fuglestationen. Fuglenes fanges i såkaldte spejlnet, som placeres på steder, hvor mange småfugle samles. Få steder i landet har man ringmærket fugle i så mange år. På denne måde overvåges bestandsudviklingen for en lang række arter, og fuglenes trækvaner følges over tid. Af og til inviterer fuglestationen offentligheden til at opleve ringmærkningen, der ellers helst skal foregå under rolige forhold. Hvis fuglene skræmmes væk fra krattene, er der jo ikke noget at fange. Man er altid velkommen til at henvende sig på fuglestation til en snak om arbejdet på en af landets bedste fuglelokaliteter. Der er ingen egentlig åbningstid, for observatørerne tilbringer meget af tiden i felten. Udstillingen i tilknytning til stationen er åben hele sæsonen, og der er gratis adgang.

Breddegrad: 55.55699082902131
Længdegrad: 8.085079193115234

Foto: John Frikke

Sulen

Styrtdykker.

Sulen er en imponerende fugl. Stor og langvinget som en stork. Tilmed også hvid og med sorte vingespidser.

Men sulen er ingen stork.

Den tilhører en fuglegruppe kaldet de årefodede fugle. Sulen er dermed i familie med skarver og pelikaner.

De årefodede fugle har svømmehud mellem alle 4 tæer og ikke kun tre som hos ænder og måger.

De er alle knyttet til vand og lever primært af fisk.

Sulen styrtdykker i havet fra 10 meters højde og forsvinder ofte helt under vandet.

Arten yngler ikke i Danmark, men i den øvrige Nordsø og i Atlanterhavet, f.eks. i Norge, Island og Skotland. Der er også en koloni på den tyske ø Helgoland, som kan tilbyde en stejl klippekyst, som fuglene bygger deres reder på. Sulen er nemlig en rigtig fuglefjelds-art, der i Atlanten yngler side om side med lunder, lomvier og alke.

I vinterhalvåret trækker sulerne ud på havet. De ældre fugle bliver i nærheden af kolonierne, mens de unge suler trækker til kanalegnene eller sågar til tropiske farvande. Det er under dette træk, vi ser sulerne ved de vestvendte danske kyster. Især ved Blåvands Huk, hvis landskabelige fremspring mod vest gør, at vi kommer tættere på havfugle som sulen. På blæsende dage tælles hundredevis af suler fra stranden ved Blåvand.

Af og til finder man en død sule. Måske er fuglen blevet viklet ind i en del af et fiskenet, hvilket kan være skæbnesvangert. Tæt på er fuglen lige så imponerende, som når man ser den på afstand over havet.

Det lange spidse næb, der nærmest ligner en dolk, adskiller sulen fra mågerne.

Foto: Marco Brodde

Havgus

Vejrskifte fra minut til minut.

På lune forårsdage bliver man automatisk lokket ud mod kysten.

En lang vinter lakker mod enden, og en gåtur i solskin langs stranden står højt på ønskeseddelen.

Man kan dog blive ganske overrasket, når man nærmer sig vandet på sådanne forårsdage.

Det hænder ikke sjældent, at stranden ligger indhyllet i en tæt og kold tåge, mens solen stadig skinner fra en skyfri himmel inde bag klitterne.

Havtågen eller havgusen, som den kaldes, er et rigtigt forårsfænomen.

Den dannes ude over vandet, når varm og fugtig luft pumpes op mod Danmark fra sydvest og møder et koldt hav. Når solen samtidig skinner inde over land, varmes jorden og luften op. Dette resulterer i en søbrise, altså en pålandsvind, der driver havgusen ind over kysten.

Det kan gå forbavsende stærkt. Det er nærmest som om, havgusen kan overraske en, mens man vender ryggen til. Tågen kan være så tæt, at man praktisk taget ikke kan se noget overhovedet. Og vandrer man i Vadehavets landskab, er havgusen en fare, man må tage sig i agt for.

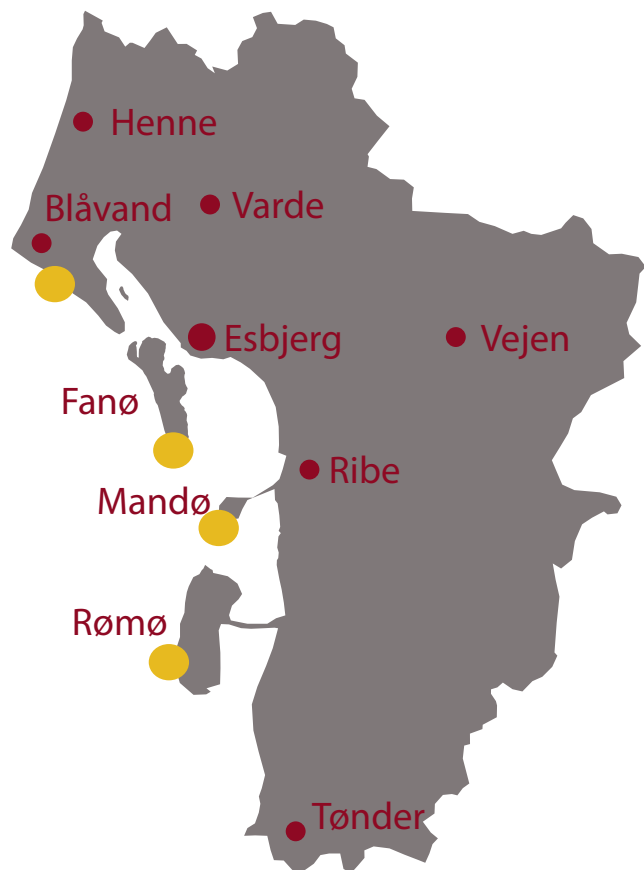
Så hold øje med vejrudsigten.

Ikke desto mindre er havgusen et fascinerende vejrfænomen, og på grænsen mellem tåge og blå himmel kan man ikke andet end at forundres over vejrets kontraster. I bogstaveligste forstand.

Temperaturforskellen kan således svinge over 10 grader over ganske korte afstande, afhængig af om man opholder sig inde under eller ude af havgusen.

Foto: Marco Brodde

Lungegople

Slimet skønhed.

Det lavvandede Vadehav er et farligt sted for gopler.

Den almindelige vandmand og den berygtede røde brandmand er begge repræsentanter fra en større familie af såkaldte storgopler.

De lever egentlig på dybere vand i Nordsøen, men kommer tæt ind mod land langs Vadehavets øer og højsande.

Under perioder med frisk eller hård vestenvind skyller de i stort tal i land på strandene, uden chance for at komme ud igen.

Især lungegoplen kan i sensommeren ses som store blå plamager spredt

langs stranden.

De har en tydelig mørk lilla rand og nogle tykke buskede såkaldte mundarme under skiven.

Goplen tager føde til sig via mundarmenes mange små kanaler. Den lever af smådyr og er ikke giftig for mennesker.

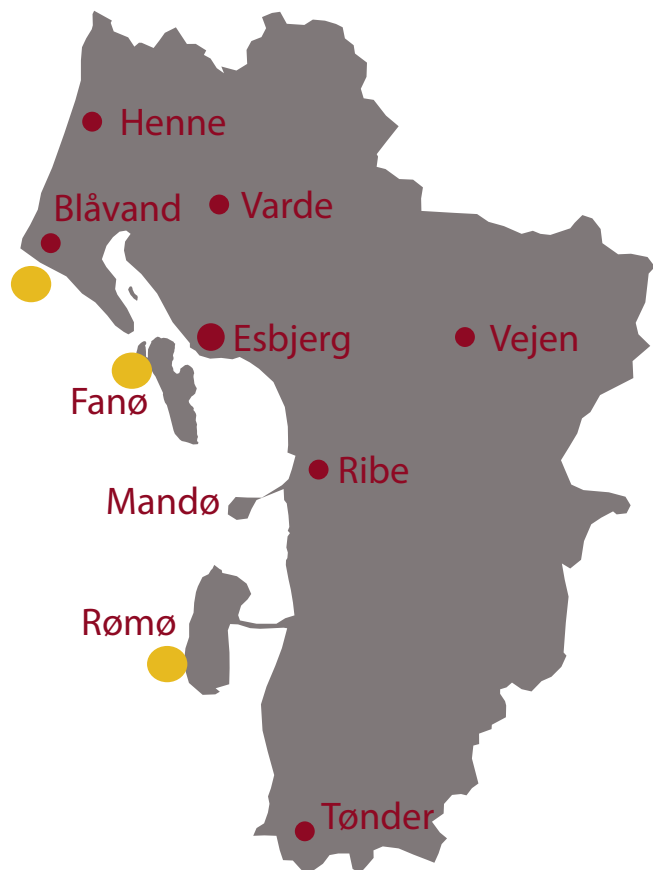
Så man kan sagtens røre ved lungegoplen. Især dens overflade er overraskende fast og kødet. Mærk selv efter!

Egentlig er lungegoplen en sydlig art, som har sin nordligste udbredelse i Nordsøen.

Goplernes formering er fascinerende. Når de befrugtede æg udvikles til larver, sætter disse sig på den voksne goples arme. Men når goplen dør i begyndelsen af vinteren, fæstner larverne sig på sten eller et andet fundament på bunden. Herefter deler den enkelte larve sig i flere selvstændige individer, der stables i højden, nærmest som en stabel tallerkener. Herfra frigives de unge gopler en efter en.

Foto: Marco Brodde

Sørgende ænder langs kysten

Tyskerne kalder den Trauerente, sørgeand. På dansk hedder fuglen kort og godt sortand. Begge navne er passende, for fuglen ser i den grad ud, som havde den ikklædt sig en kulsort sørgedragt.

Hannens næb er smukt formet i en karakteristisk lille bold inderst mod panden. En lysende orange stribe løber ned langs overnæbet. Man skal dog tæt på sortanden, for at se denne karakter, og oftest ses sortænderne på en vis afstand fra stranden. De er nemlig nært knyttet til havet, hvor de færdes yderst hjemmefant. Sortanden er en dykand, der yngler i de Nordskandinaviske moser og på den sibiriske tundra.

Efter yngletiden trækker de til Nordsøen og til Kattegat, hvor tusinder af ænder ligger i månedsvis. Det var først i løbet af 1990'erne, at man fik over-

blik over antallet af sortænder i farvandende omkring Danmark. Dette var medvirkende til, at man fik et bedre indblik i verdensbestandens størrelse. Bestanden viste sig således at være større end først antaget.

Langs visse kyster kan man dog faktisk se ænderne. F.eks. ved Blåvandshuk og ud for Skallingens vestkyst. Også langs Fanøs og Rømøs strande ses sortanden.

De etårige fugle bliver den første sommer i Nordsøen og får allerede midt på sommeren selskab af de første voksne artsfæller fra nordøst. De søger mod havet, for at være i sikkerhed for rovdyr i den periode, hvor de fælder fjerene. Da flyver fuglene nemlig dårligt og har behov for store områder, hvor de både kan finde føde uden de store anstrengelser og være i fred.

Sortænderne lever af muslinger, snegle og krebsdyr, som de finder i den relativt lavvandede zone vest for Vadehavets øer. Helt ind i det indre Vadehav kommer sortænderne sjældent. Hvis det sker, er der som regel noget galt. Enkelte fugle kan være afkræftede efter stormvejr, og søger derfor ind i roligere farvande. Olieforurening på åbent hav resulterer derimod i tusindvis af sortænder på strandene. Fugle, der lever i denne zone på havet, er naturligvis særlig udsatte, når olien skyller ind mod kysten. Fugle med olie i fjerdragten kan sjældent reddes, men må aflives.

Foto: Marco Brodde

Sømusen

Er faktisk et pindsvin!

Sømus er i virkeligheden søpindsvin. Deres pigge ligner en blød pels, hvilket har givet dem deres danske navn.

Sømus lever nedgravet i Nordsøens sandbund i få meters dybde, men ikke i tidevandszonen i selve Vadehavet.

Døde sømus skyller imidlertid året rundt ind på strandene i meget store antal.

Man kan være heldig at finde et eksemplar, hvor piggene eller "pelsen" stadig ses, men oftest er det kun de tynde skaller, der ligger spredt ud over stranden. Eller dele af dem.

Skallerne er uhyre skrøbelige, og finder man en hel sømus, skal man være meget forsigtig, når man bærer den hjem.

Sømusen lever af organisk materiale i havbunden. Som en underjordisk støvsuger graver den sig frem i nogle centimeters dybde, mens nogle lange sugefødder stikker op gennem sandet til havbunden, hvor de samler føde ind. Samtidig spiser sømusen det materiale, den kommer forbi nede i sandet.

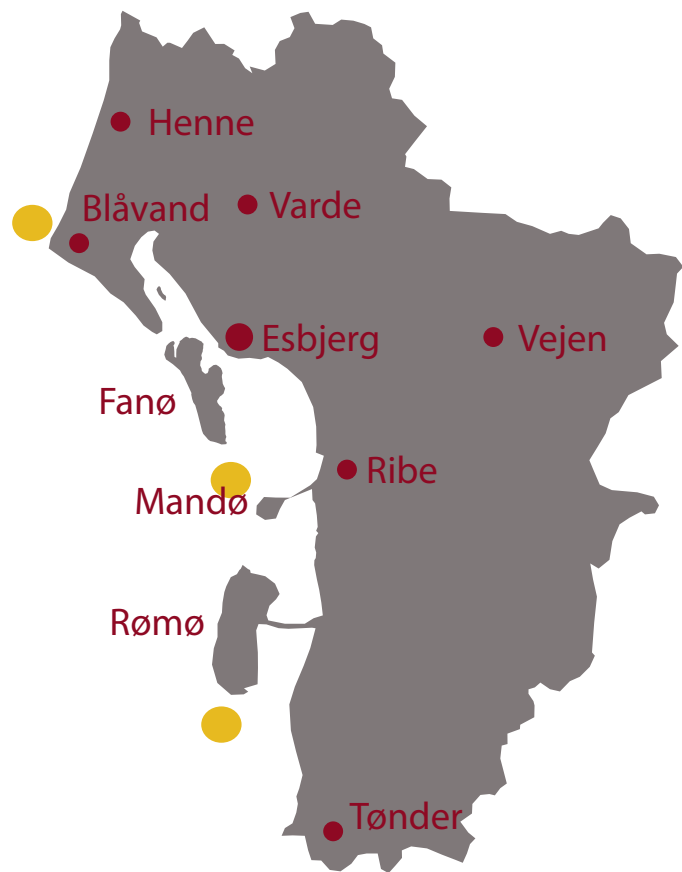
Skaller fra sømus findes især langs de vestvendte strande på Rømø, Fanø og Skallingen, samt på højsandene.

De kan findes hele året, men især efter perioder med blæst fra vestlige retninger.

Når de skyller ind i større antal, kan de ikke overses. De ligger på vaden eller i opskylszonen langs højvandslinien.

Foto: Marco Brodde

Marsvinet

Danmarks eneste hval.

Det giver egentlig ingen mening at hæfte en nationalitet på hvaler. Havets store dyr vandrer så meget fra sted til sted, at det er svært at sige, hvor de hører til.

Men marsvinet er den eneste hval, der føder sine unger i danske farvande. Der er en stor bestand i Nordsøen, og især i Lillebælt og i det sydfynske øhav er det nemt at få marsvin at se. Lige syd for grænsen lever marsvinet også i det indre Vadehav. I den danske del af Vadehavet ser vi dog som regel oftest marsvinene langs øernes vestkyst. Der skal dog ikke mange bølger til, før den lille rygfinne, som er hvalens kendetegn, forsvinder for ens øje. Men på stille dage med roligt vand kan man være heldig. Nogle gange kan man endda se småflokk af marsvin give sig til kende.

Marsvin kan springe helt ud af vandet, men oftest ser man kun dyrets ryg over vandoverfladen. Uanset hvad, er det en stor oplevelse. Ligesom andre hvaler går marsvinet nogle gange på grund og strander så at sige. Når man finder et dødt marsvin på stranden, kan det dog sagtens være, at dyret er død i havet og blot skyllet ind på kysten.

Flest marsvin ses derfor på stranden i vinterhalvåret, når blæsten er hårdest. Marsvinet kan blive op til 2 meter lang, men det er dog sjældent forekommende. Hvis det døde marsvin er relativt friskt, bør man kigge nærmere på hovedtegningen. Det sker nemlig, at den mere sjældne hvidnæse forekommer på vestkysten. Hvidnæsen er hvid på spidsen af det såkaldte næb, både på over- og undernæbbet. Næbbet er en betegnelse for hvalernes mundparti. Marsvinet er kun hvid under næbbet, der i øvrigt ikke stikker ud som hos hvidnæsen.

Tidligere fangede man mange marsvin, men i dag er hvalen fredet i Danmark. Utilsigtet bifangst i fiskenet gør dog, at der fanges op mod flere tusinde marsvin årligt. Der gøres løbende nye forsøg, der skal forhindre bifangsten i fremtiden. For eksempel har man udviklet en cylinder, der udsender nogle lyde på en frekvens, marsvinet kan høre. Cylinderen monteres på garnet og forhindrer således i nogen grad marsvinene i at gå fælden.

Foto: Fiskeri- og Søfartsmuseet

Snæbelen

Redningsaktion for en udryddelsestruet fisk.

For få år siden var det de færreste, der kendte til snæbelens eksistens. På trods af at det danske Vadehav siden 1930'erne har udgjort fiskens eneste levested i Verden, har snæbelen levet et usynligt liv uden at påkalde sig den store opmærksomhed i befolkningen.

Det har det såkaldte snæbelprojekt vendt op og ned på. I løbet af de seneste 10 år er der næppe nogen dyreart, der har trukket flere overskrifter her i landet, end netop snæbelen. De danske myndigheder igangsatte i 2005 en storstilet redningsplan med støtte fra EU. Det var i 11. time.

Snæbelen var tidligere et fælles anliggende mellem de tre vadehavslande Danmark, Tyskland og Holland. Men i løbet af 1900-tallet forsvandt arten fra vore nabolande, og ved årtusindskiftet havde Danmark så at sige allerede stået alene med ansvaret i mange år.

Snæbelen er en vandrefisk, der søger langt op i vandløbene for at gyde. Diger, sluser, udrettede vandløb og, ikke mindst, spærringer i form af f.eks. dambrug har gjort det umuligt for snæbelen at opretholde en levedygtig bestand.

Den livsvigtige forbindelse mellem Vadehavet og dets snoede vandløb og oversvømmede enge i baglandet er brudt.

Derfor hjalp det heller ikke stort, da man i 1990'erne forsøgte sig med udryddelsesprojekter, der skulle give kunstigt åndedræt til den udryddelsestruede art, der vel at mærke ikke findes andre steder i Verden. Der var ingen vej uden om grundlæggende at forbedre og genskabe snæbelens levesteder, hvis man ville sikre fisken mod at uddø. Der er afsat ikke mindre end 100 millioner kroner til denne opgave.

Som noget af det vigtigste fjernes spærringerne i vandløbene i forbindelse med f.eks. dambrugene. Vandløbsstrækninger lægges tilbage i deres snoede løb, og fugtige enge genskabes. Periodewise oversvømmelser langs vandløbene gør det muligt for snæbelens yngel at søge ind på lavt vand. Hvilket er nødvendigt, hvis ikke de ganske små fisk skal skylle for hurtigt ud i Vadehavet. Snæbelprojektet virker som løftestang for naturgenopretningsprojekter, der kommer en lang række dyre- og plantearter til gode. De 100 millioner kroner giver således ikke bare den før så ukendte fisk bedre levevilkår. Det er hele den oprindelige naturtype, ja selve det sydvestjyske landskabs karakter, der genskabes.

Midt i Tønder kan man se, hvordan Vidåens løb gennem byen, der før var umulig for snæbelen af passere, nu indeholder et stryg (lavvandede sten- og grusbanker, der er vigtige for fiskenes trivsel) og en såkaldt faunapassage.

Foto: Fiskeri- og Søfartsmuseet

Ribe Østerå

En vild sump i byens nærhed.

Ribes placering på landkortet er ikke tilfældig.

Omgivet af sumpet marsk mod vest og brede ådale mod øst har byen og dens handelsplads ligget som en nærmest uindtagelig ø i landskabet.

I dag er marsken drænet, og mange vandløb regulerede og rørlagt, så det er vanskeligt at forestille sig byens oprindelige omgivelser.

Dog kan man umiddelbart øst for Ribe opleve en forholdsvis uberørt natur. Godt nok begyndte allerede vikingerne at ændre på vandløbenes forløb omkring byen, men Ribe Østerå fremstår i dag stadig som et lille delta med flere forgreninger og vidtstrakte rørskove.

Vandstanden i Østerå varierer meget, afhængig af årstiden, temperaturer og nedbørsmængder. Vigtigst for vandstandsforholdene er dog opstemningerne nedstrøms i Ribe By, der i århundreder har drevet vandmøller og, i Stampemølle Å, et lille elværk.

Elværket fjernes nu og erstattes af et såkaldt stryg, hvor den truede snæbel kan passere. Som beskrevet i afsnittet om snæbelen er den sjældne fisk dårligt i stand til at forcere forhindringer i vandløbene som stemmeværk, møller og dambrug. Snæbelen har derfor haft dårlig adgang til de potentielle gydeområder i Østerå og videre opstrøms. Det ændres der på med nedlæggelsen af elværket ved Stampemøllen.

I Ribe Østerå ses hele året mange forskellige fugle.

Om sommeren yngler her f.eks. rørhøg, rørdrum, grågås og toppet lappedykker. Nogle gange i selskab med den truede hedehøg, der kun yngler i Sydvestjylland.

I efteråret kan man opleve stærenes aftenopvisning, det fænomen, vi kalder sort sol.

I vinterhalvåret går mange svaner til overnatning på de oversvømmede enge omkring åen. Det er ikke bare de almindelige knopsvaner, men nordiske sang- og pibesvaner, der begge har gule næb. Modsat knopsvanens, der er rødt. De gulnæbbede svaner bruger flittigt stemmen, og ofte opdager man deres tilstedeværelse ved de højlydte trompetlyde.

Breddegrad: 55.323773, Længdegrad: 8.781981

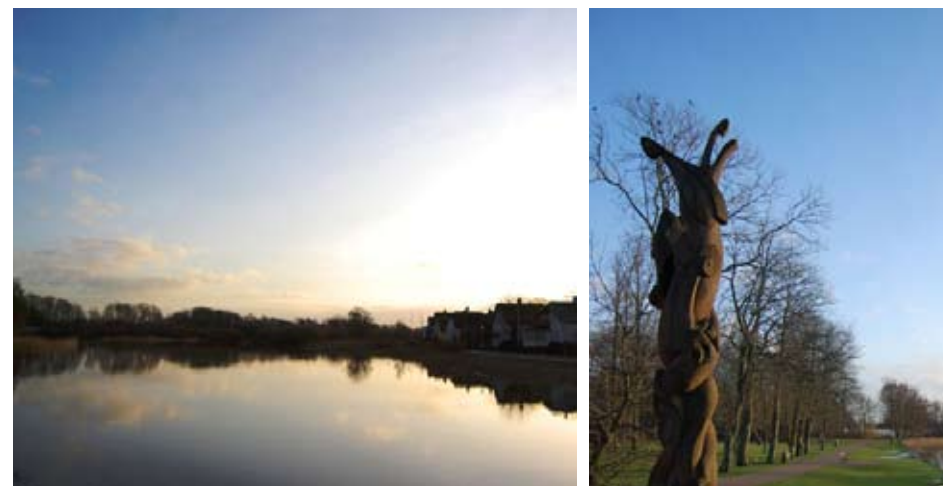

Foto: Marco Brodde

Holme Å

Og vandranunklerne.

Holme Å er et af de typiske vestjyske større vandløb, skabt af den seneste istids smeltevandsmasser.

Langs åen er anlagt en vandrerute, der er en del af den såkaldte "Kyst til Kyst Stien". Denne løber tværs over Jylland fra Vejle til Blåvands Huk.

Holme Å er på lange strækninger ureguleret og får lov til at sno sig gennem et landskab af både landbrugsland, enge, heder og plantager. Mange steder kan man i vandet se hvide blomster, der næsten dækker overfladen. Det er vandranunkler, og de kan betragtes som et naturens kvalitetsstempel. De forskellige plantearter i vandløbene konkurrerer selvfølgelig mod hinanden i et naturligt samspil, men ofte vil vores indblanding i de naturlige

forhold indirekte føre til favorisering af enkelte arter.

I mange vandløb har man i generationer gjort, hvad man kunne for at lede vandet hurtigt væk. Vandet løber hurtigst, når planterne, ofte kaldet grøden, ikke får lov af bredde sig og bremse strømmen. Såkaldt grødeslåning fremmer derfor umiddelbart åens evne til at føre vandet væk.

Men ofte favoriserer en konstant grødeskæring den hurtigvoksende plante grenet pindsvineknop, der nok findes naturligt i vandløbene, men under naturlige forhold skal konkurrere om lyset med andre planter og derfor ikke får lov at dominere. Med grødeskæringen opnår pindsvineknop en fordel i konkurrencen, og allerede efter 14 dage har den spredt sig igen. Da de lange blade fylder godt i vandsøjlen, bremses strømhastigheden, og så er man lige vidt. Åen går over sine breder igen.

I de tilfælde vandranunklerne findes i vandløbet, vil pindsvineknop ikke komme til at dominere. Det skyldes, at vandranunklernes blomster og blade på vandoverfladen skygger for andre arter under bevoksningen, hvorved ingen arter helt kan udkonkurrere de andre, men må finde den plads, hvor netop de kan trives. Vandranunklernes blade under vandet er dog ikke mere fyldige, end at vandet kan passere uhindret og opnå en hastighed, der er passende for både dyreliv og de lodsejere langs åen, der helst ikke vil have oversømmet jorden. Der er altså på mange måder grund til at glædes, når man ser vandranunklernes hvide tæppe på Holme Å.

Breddegrad: 55.664304, Længdegrad: 8.712426

Foto: Holger G. Nielsen

Isfuglen kan ses ved de fleste større vandløb i regionen. I vinterhalvåret også ved åernes udløb i Vadehavet.

Isfuglen

Med den blå ryg.

Isfuglen er blandt de mest farvestrålende fugle i den danske natur.

Selvom den er sky og lever en noget tilbagetrukket tilværelse, ser man den ofte, hvis man færdes på de rigtige steder.

Isfuglens er vandløbenes og åernes blå juvel.

Tit ser man kun, om ikke hælen, så ryggen af fuglen, når den med et højt og spinkelt skrig flyver forbi. Den metalliske blå ryg er artens kendemærke og gør isfuglen umulig at forveksle med andre fugle langs åen.

Isfuglen er en fiskespiser, der styrtdykker efter byttet.

Fra en gren eller en lav bro spejder den ned i vandet efter fisk og kaster sig hovedkulds i vandet med sit lange spidse næb.

Tilbage på udkigsposten igen skal fisken ofte aflives, hvilket foregår ved at slå byttet gentagne gange mod grenen.

Isfuglen bygger sin rede for enden af en meterdyb gravet gang i åbrinken.

Det er svært at vurdere bestandsstørrelsen med sikkerhed, da isfuglen kan gemme sig mange steder langs mere ufremkommelige vandløb. Man regner med, at der yngler omkring 300 par i Danmark, men da isfuglen er standfugl og tilmed findes her i landet på nordgrænsen af sit udbredelsesområde, er bestanden sårbar overfor isvintre.

I 1980'ernes kolde vintre dykkede bestanden således til omkring 20-30 par.

Isfuglen bryder sig faktisk slet ikke om is, hvilket forhindrer den i at fiske. Det danske navn kommer af det tysk eisen, som betyder jern og henviser til den metalliske blå overside.

Foto: Carsten Gadgaard

Odderen

Kommer igen.

Man skal være heldig for at se en odder.

Men chancerne er blevet større i Sydvestjylland.

I begyndelsen af 1980'erne var odderen kun udbredt i egnene omkring Limfjorden og i Thy.

Ødelæggelse af dens levesteder, jagt og forurening havde sammen med utilsigtet fangst i ruser gjort odderen til et sjældent dyr i Danmark.

Men fredning, naturgenopretning og et krav om såkaldte stop-riste i ruserne fik odderen til at gå frem igen.

I midten af 1990'erne vendte odderen tilbage til det sydvestjyske, og den kan i dag opleves i alle områdets å-systemer og i flere søer. Dog er bestanden formentlig stadig størst mod nord, hvor f.eks. naturgenopretningen af Filsø vil få en meget positiv betydning for bestanden.

Odderen forsvaret et territorium på op til 50 km. vandløb, hvilket naturligvis sætter en grænse for, hvor tæt bestanden kan blive. Tilmed reproducerer odderen sig relativt langsomt, så vi kan kun glædes over at den er i markant fremgang.

Odderen er mest nataktiv og holder sig oftest skjult i dagtimerne. Især er det lystfiskere, der jo færdes langs vandløbene i de tidlige morgentimer eller i skumringen, der ser odderen. Med lidt øvelse kan man lære odderens spor at kende, og måske dens ekskrementer på brinken. Så ved man, den findes i nærheden. Odderens pels er vandskyende og egnet til et liv i vand. Den har svømmehud, og er specialiseret i at finde og fange fisk i både stillestående og rindende vand. Man kan dog også opleve odderen krydse en vej, hvilket er en kortvarig, men stor oplevelse.

Mange oddere køres hvert år ned, men myndighederne etablerer i dag ofte såkaldte faunapassager til odderen og andre dyr, der er afhængige af bevæge sig i landskabet. Det er dokumenteret, at sådanne passager under vejene har en positiv effekt på bestandene i området.

Foto: Jan Skriver

Nørresø ved Tønder

Et genskabt vådområde.

Det er svært at forestille sig, at landbrugslandet omkring Tønder oprindeligt var et stort sammenhængende vådområde, hvor man til tider måtte sejle mellem de små byer.

Indtil de store afvandings- og digeprojekter i begyndelsen af 1900-tallet bestod landskabet af en mosaik af enge, snoede vandløb og store rørskovområder.

Periodevis oversvømmelser prægede især i vinterhalvåret livet i marsken. Bebyggelserne er derfor også anlagt på de højest liggende arealer, tilpasset de naturlige forhold.

Afvandingen af Tøndermarsken forandrede landskabet for bestandigt.

Nørresø umiddelbart syd for Tønder er imidlertid et genskabt vådområde, meget lig det oprindelige.

Ved at flytte nogle af Vidåens diger kan man nu lade åen gå over sine bredder og oversvømme de omkringliggende marskenge. Afhængigt af årstid, temperaturer og nedbør kan der stå meget eller lidt vand i Nørresø.

Det er redningsplanen for den sjældne fisk snæbelen, der har muliggjort etableringen af Nørresø (se historien om Snæbelen).

Men Nørresø giver også marskens fugle en hjælpende hånd. Den sjældne sortterne ses nu atter i området, og man kan håbe, den igen etablerer sig som ynglefugl.

Den elegante terne havde tidligere et af sine vigtigste områder netop i Tøndermarsken.

Mange vade- og andefugle benytter ligeledes Nørresø som rasteplass udenfor ynglesæsonen. Det er alle arter, der behøver vand for at trives.

Breddegrad: 54.916685, Længdegrad: 8.850517

Foto: John Frikke

Den atlantiske klithede

Heden er en landskabstype med store regionale forskelle. Hedens dannelseshistorie er ikke den samme i hele Europa, og der er store klimatiske forskelle på hederne i f.eks. Sydeuropa og Skotland. Alligevel er der også mange fællestræk. Heden er et åbent træløst landskab, domineret af hårdføre planter som lyng og småbuske, der er tilpasset de store udsving i temperaturer, vind og fugtighed. Oftest er hederne næringsfattige grundet den sandede eller stenede grund. Dette gælder også den unikke klithede ved Vadehavet. Klitheden, som vi især finder på Fanø og Rømø, er en del af en sammenhængende såkaldt atlantisk klithede, der strækker sig i et bånd langs kysten fra Norge til Sydeuropa. Hvor de indenlandske heder oftest er resultatet af tidligere tiders skovfældning og udpining af jorden, er den atlantiske klithede en mere oprindelig landskabstype. På Vadehavsøerne er klitheden et af landskabets naturlige udviklingstrin. Rømø og Fanø har begge udviklet sig fra nøgne sandbanker til bevoksede klitøer. De ældste centrale klitter er med tiden blevet mere næringsfattige, som en følge af regnens udvaskning af bl.a. muslingernes kalk, som planterne i den yderste klit stadig nyder godt af. Klithedernes flora og fauna er derfor tilpasset de næringsfattige forhold. Mellem klitterne findes våde lavninger, der huser andre specialiserede planter og insekter end de arter, man finder få meter højere oppe i terrænet.

Den største trussel mod klithedens natur er tilgroning og næringsstofftilførsel. Tilgroningen ville sætte ind naturligt på et tidspunkt, men plantningen af øernes klit-plantager har naturligvis forandret klithederne for bestandigt. Også med træsorter, der ikke er naturligt hjemmehørende på vores breddegader. Derfor gennemførte de danske myndigheder sammen med EU et stort naturgenoprettelsesprojekt omkring årtusindskiftet. Overalt langs den vesteuropæiske kyst fjernede man den høje bevoksning, der gennem årene havde indtaget det ellers åbne landskab. I dag kan man derfor i større grad erkende Rømø og Fanøs landskaber, som de har set ud for 100 år siden. Vandstanden er flere steder hævet om ikke til det naturlige niveau, så i en grad, der tilgodeser klithedernes oprindelige dyre- og planteliv. Da plantagerne til stadighed sender frø ud over heden, er landskabspleje nødvendig. F.eks. i form af græssende dyr eller afbrænding. De næringsfattige naturtyper i Vesteuropa er i høj grad truet af luftbåren næringsstofftilførsel fra landbrug og storbyer. For meget næringsstof favoriserer andre planter end de oprindelige, hvilket påvirker hele naturtypen negativt. Således også på den atlantiske klithede, omend vestenvinden holder en stor del af den snigende trussel stangen. På både Rømø og Fanø har sommerhusenes sive-dræn derimod betydet en unaturlig høj næringsstoffkoncentration. Derfor er det meget positivt, at man på begge øer nu kloakerer sommerhusområderne. Formentlig vil det store arbejde med at sikre klithedernes natur resultere i rige oplevelsesmuligheder for alle. I de følgende afsnit kigger vi nærmere på nogle af klithedens forunderlige skabninger og fænomener.

Foto: Marco Brodde

Natravnen

Mystiske lyde efter mørkets frembrud.

Den lyder som en fjern knallert i natten eller som et kor af frøer ude fra vandhullet. Mindst af alt som en fugl.

Natravnens stemme over territoriet kan høres vidt omkring, men først efter mørkets frembrud og bedst efter varme sommerdage. En langvarig knurren eller brummen inde fra plantagen eller ude over heden et sted.

Kommer natravnen tæt på, kan man ikke overheøre den. I sådanne tilfælde vil man måske også kunne høre nogle høje klap frembragt af fuglens vinger, der slås sammen med et klask. Faktisk kan man være heldig at lokke natravnen til sig, når man klapper nogle få gange i hænderne.

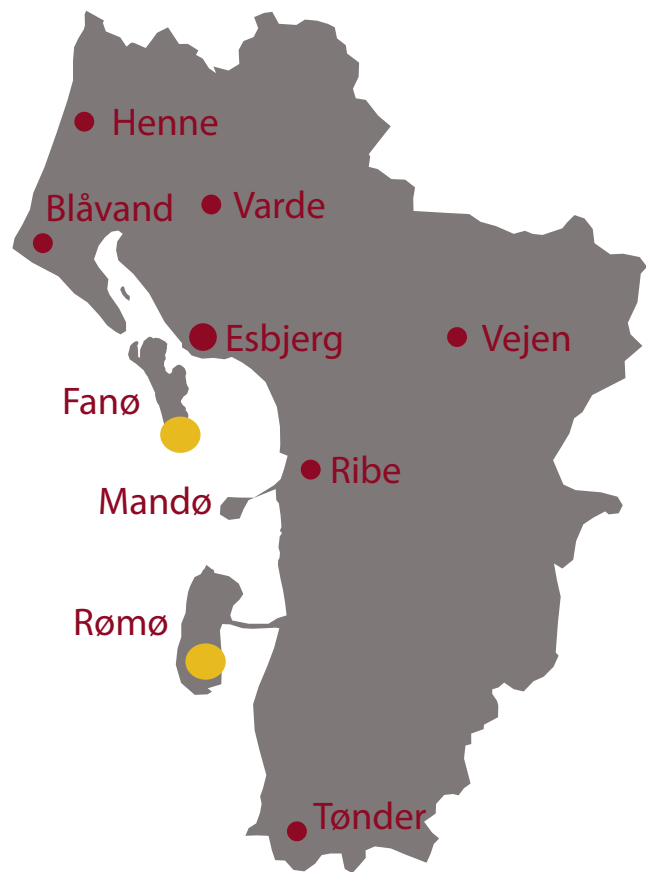
Natravnens udseende og levevis minder umiddelbart mest om uglens. Samtidig har den mange træk tilfælles med svalen. Begge har lange, smalle vinger, de lever af insekter, der fanges flyvende med munden på vid gab. Afhængigheden af insekter gør, at også natravnen må trække bort, når sommeren går på hæld.

Som hos andre af nattens dyr og fugle er der knyttet masser af overtroiske historier på natravnen.

Tidligere troede man, at natravnen stjal mælken fra husdyrene omkring gården. Derfor kaldtes den for gedemælkeren, hvilket den faktisk også i dag hedder på tysk. Natravnen tiltrækkes stadig af græssende dyr på engen. Grunden er, at der ofte findes store insekter omkring dyrene. Natravnen har på vinge- og halespidserne nogle tydelige hvide pletter, som bemærkes, især hvis man fanger fuglen i billygterne. Pletterne er en slags signallys, der bruges under parringsflugten. Overtroens forklaring er selvfølgelig mere dramatisk. Tidligere forklarede man pletterne med, at natravnen i virkeligheden er et ondt menneske, som man havde naglet til jorden med pæle. De hvide pletter må derfor være huller efter disse pæle! Natravnen er knyttet til sandet jord, heder og klitplantager. Der er derfor leve-dygtige bestande i Vestjylland. F.eks. på Rømø, Fanø og omkring Oksbøl. Oprindeligt ynglede den ikke i skove og plantager, men udelukkende på de vidtstrakte heder. Natravnen har dog tilpasset sig landskabet, som det kom til at se ud efter plantningen af 1800-tallets mange plantager. Den stiller dog stadig krav. Der skal være åbne lysninger i plantagen, hvor fuglen kan lægge sine æg direkte på jorden. Hvis skoven er for tæt, er den ikke egnet som yngleplads. I Europa har natravnen oplevet tilbagegang bl.a. på grund af intensiv insektbekæmpelse, der naturligvis er skidt for de insektædende fugle. Vil man opleve natravnen, skal man besøge klitplantagerne på lune aftener i maj, juni og juli. Fra omkring solnedgang og et par timer frem. Gør holdt og lyt med jævne mellemrum, så er chancerne gode.

Foto: John Frikke

Våde klitlavninger

Er små perler.

Mellem klitterne på Vadehavets øer finder vi ofte våde lavninger, hvor plante- og dyrelivet har en helt anden karakter end højere oppe i det tørre terræn.

Indenfor korte afstande kan man både finde såkaldte fattigkær og rigkær. Det er tilstedeværelsen af bestemte plantearter, der giver kæret sit navn.

Og det er mængden af kalk og næring på voksestedet, der er afgørende for sammensætningen af arter.

Botanikere taler endda nogle gange om ekstremfattigkær og ekstremrigkær.

Og så er der selvfølgelig eksempler på overgangstyper.

Hemmeligheden bag et rigkær i Vadehavets klitter er muslinger. De tomme muslingeskaller skyller hele tiden op på stranden og er medvirkende til at danne småklitter.

Man kan mange steder se, at bunden af klitterne indeholder lige så meget musling som sand, hvilket er en ren foræring til planterne.

Mange arter kræver nemlig kalk for at kunne vokse. F.eks. behøver de fleste orkidéer masser af kalk. Derfor findes de fleste danske orkidéarter da også i det mere kalkholdige østlige Danmark.

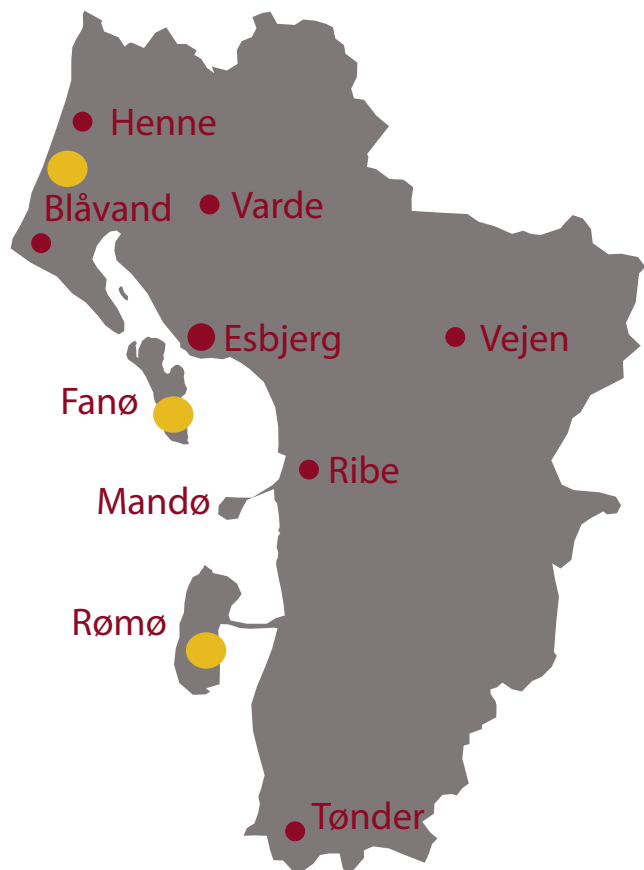
Men På Rømø og Fanø udnytter flere arter havets leverance af muslingeskaller og kalk. Plettet gøgeurt, kødfarvet gøgeurt, majgøgeurt og sumphul-læbe er de mest typiske.

Selvom gøgeurterne kan ligne hinanden, er de ofte specialiseret til at leve forskellige steder. Plettet Gøgeurt er den mindst kræsne og kan stå på selv ret næringsfattige hedekær, men kødfarvet gøgeurt hører til i rigkæret.

De er alle fredede og er afhængige af et tæt samliv med en underjordisk svamp, den såkaldte mycorrhiza. Svampen leverer næring til orkidéfrøene, så de kan spire, men mange orkidéer er til stadighed afhængige af mycorrhiza.

Foto: Marco Brodde

Hjertelæbe

Nordens mindste orkide.

Måske nok uanseelig, men ikke desto mindre et tegn på en naturtype i balance.

Hjertelæbe er Nordens mindste orkide, og en af de mest sjældne. Helt afhængig af næringsfattige og fugtige naturtyper som højmoser og våde klitlavninger. Som noget helt særligt formerer hjertelæbe sig ved hjælp af såkaldte ynglekopper yderst på de små blade.

Den lille orkide er yderst sårbar overfor tilgroning, der vil skygge den væk. Oftest vokser den i tilknytning til tranebær, altså i de våde zoner på klitheden.

Ofte er den under 10 cm. høj, falder godt i med de andre grønne nuancer i vegetationen og kan være meget svær at finde.

Dog kan man ofte opleve flere eksemplarer på det samme voksested, når man først har fundet en lokalitet, hvor forholdene er gode.

Således kan 20 eller 40 eksemplarer pludselig findes på en enkelt lille lokalitet. Der er endda eksempler fra Fanø på fund med over 100 eksemplarer. Men det er flere år siden.

Den på landsplan meget sjældne hjertelæbe vil forhåbentligt nyde godt af vandstandshævningerne og rydningen af klithederne på Rømø og Fanø.

Hjertelæbe skal eftersøges i juli og august.

Tag et skridt ad gangen og pas på ikke at træde orkideerne og den øvrige vegetation ned.

Alle orkideer er fredede og må ikke plukkes.

Foto: Marco Brodde

Tranebær

Til mange formål.

I fugtige og næringsfattige moser dominerer tæpper af den ejendommelige tørvemos. Tit og ofte findes også tranebær på de samme lokaliteter. Grenene på tranebærbusken er yderst spinkle og kryber nærmest hen over den øvrige vegetation. Inden de syrlige bær bliver synlige hen mod slutningen af sommeren, er det derfor nemt at overse planten. Tranebær er en stedsegrøn dværgbusk med indtil 80 cm lange, grenede stængler med mørkegrønne og voksbelagte blade. I spidsen af skuddene sidder de nikkende blomsterne på lange, tynde stilke. En særlig strategi sikrer bestøvningen: De tæt samlede, flade støvtråde, der er forsynet med stive hår, fungerer som et snævert rør, der forhindrer bier i at stikke sugesnablen ind i blomsten fra siden for at få fat i nektaren. I stedet må bierne bane sig vej nedefra og får på denne tur bestøvet planten.

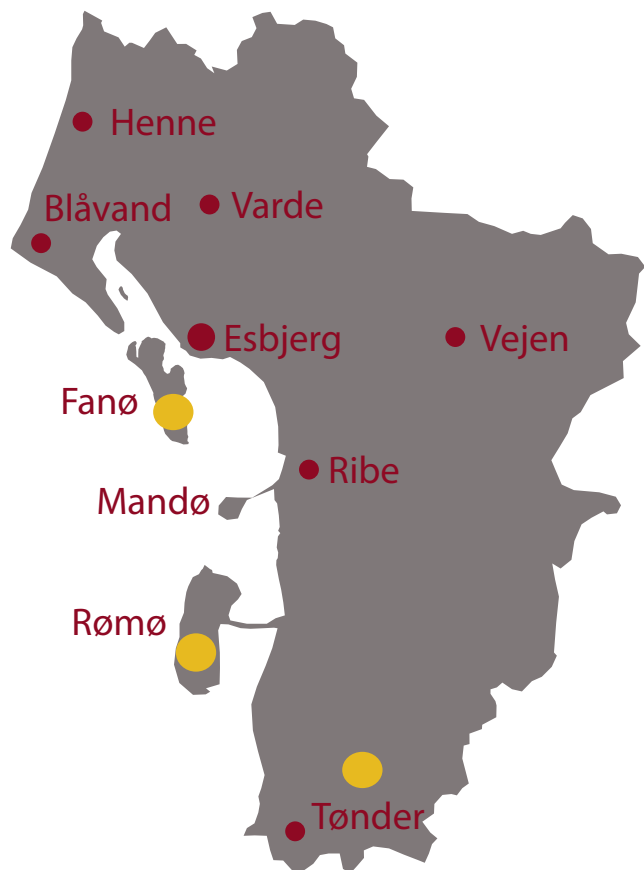
Bærrene modner sent på året, fra midten af september er de ca. 1 cm store bær spættede, og senere bliver de røde eller brune og kan ses liggende på tørvemosset vinteren over og frem til næste sommer. At de kan holde sig så længe skyldes deres indhold af benzoesyre, det samme stof, som er i flydende konserveringsmidler.

Førhen udnyttede lokale folk bærrene mere end i dag. Der har altid været en drilagtig tone bærplukkere imellem, og man siger ikke, hvor man finder sine bær. Sågar fortælles det på Fanø, at når en giftemoden pige flyttede fra den ene ende af øen til den anden, ja så var det slut med at plukke bær de sædvanlige steder. Ingen "fremmede" skulle indvies i de gode steder. Mange steder er det blevet sværere at finde tranebær. Det skyldes tilgroning af bl.a. græsser og pilebuske. En skiftende afgræsning af kreaturer og får vil sikre de åbne og fugtige områder i klitheden, der flere steder allerede bliver afgræsset med gode resultater til følge.

Tranebærsyltetøj er højt skattet som tilbehør til vildtretter. Mange bruger at blande pærer i syltetøjet. Tranebær er som nævnt selvkonserverende, hvilket betyder, at man kan opbevare dem rå på flasker fyldt med koldt, kogt vand. Når man så vil lave sin tranebærsovs, drysses de ud i gryden, tilføres lidt sukker, småkoger til bærrene brister og til slut tilsættes jævning. Smager fortrinligt til stegt fisk. Hvis årets høst af bær ikke rækker til syltning og sovs, kan en flaske med bær overhældes med vodka. Bærrene skal trække til omkring jul, hvorefter de filtreres fra. Den smukke, røde snaps skal helst modne yderligere og er klar til udskænkning den følgende sommer.

Foto: John Frikke

Soldug

Henter føden ned fra luften.

Mens de fleste planter er afhængige af den næring, de kan hente op fra jorden via rødderne, kan vi i næringsfattige områder finde arter, der er nødt til at bruge flere teknikker samtidig.

Soldug er en af disse såkaldt kødædende planter, der lokker insekter til sig fra oven for at fortære dem.

De fleste blomster lader "velvilligt" insekterne flyve videre, når de har tiltrukket dem med blomsternes flotte farver. Som bekendt for at insekterne skal kunne besøge og bestøve plantens artsfæller. Men ikke soldug. Den lader ikke uden videre sine gæster gå igen. Når det lille insekt er landet på de brede, skålformede blade, sidder de fast i den klæbrige "dug", der vel at

mærke ikke fordamper i solen, som dagen skrider frem. Det er nemlig slet ikke dug, men nærmere en form for lim. Stille og roligt lukker bladet sig om sig selv og sit bytte, og insektet opløses langsomt. Og optages af planten. Ofte kan man se små rester af insekterne på bladene.

I Danmark findes tre arter af soldug. I Vadehavet findes to af dem i klitlavninger og omkring småsøer. Rundbladet soldug og liden soldug. Den første er den mest almindelige.

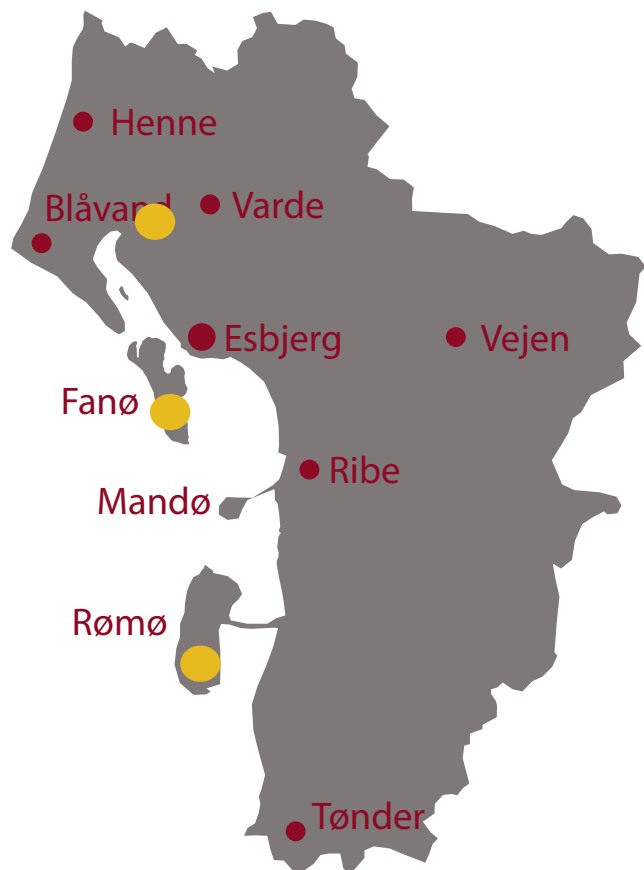
Soldug er en lille plante, der nemt taber i konkurrencen om sollyset. Derfor vokser den helst, hvor ikke mange andre arter er i stand til det. Selvfølgelig på de mest næringsfattige jorder, hvor det samtidig gerne må være vådt. Det er ikke usædvanligt at finde soldug i dybe kørespor, som f.eks. en traktor kan have lavet for et par år siden.

På Fanø og Rømø, hvor det store naturgenopretningsprojekt på klitheden blev udført i starten af 2000-årene, ses stadig spor efter entreprenørmaskinerne. Her rykkede soldug ind i sporene som nogle af de første planter.

Breddegrad: 55.37628202475359, Længdegrad: 8.418274

Foto: Marco Brodde

Rørsump

Og blå bånd.

Både i klitlavninger, på strandenge og i marsken findes store arealer med tagrør. De fleste fugtige eller sumpede enge og søer ville hurtigt vokse til med tagrør, hvis ikke de blev enten høstede eller afgræssede.

En gammel rørskov er meget værdifuld. Arter som rørdrum og rørhøg hører til sådanne steder. Og stærene ikke mindst.

De bruger de store rørskove som overnatningsplads i træksæsonen. Mange steder søger man dog at holde rørskoven stangen. Hvis en eng eller klitlavning får lov at springe i tagrør, forsvinder alle de arter, der er afhængige af lys.

Så det er altid et valg.

Hvad vil vi have?

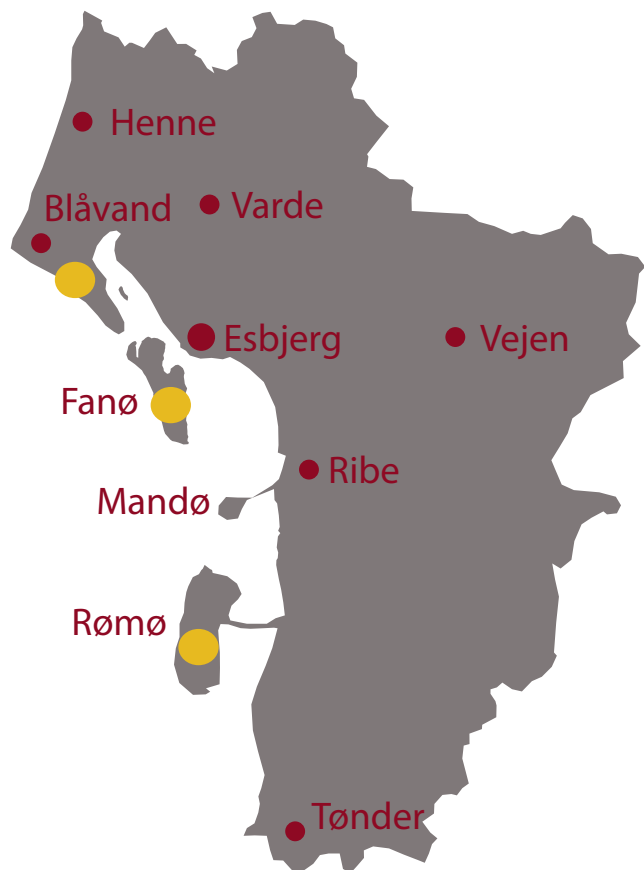
I Vadehavet er der heldigvis plads nok til begge naturtyper. Men der er meget fokus på de lyskrævende arter af dyr og planter, fordi det er dem, der er truede på lands-plan.

Rørsumpen er allermest spændende i randzonen, dér hvor rørskoven går over i eng. Her vokser mange plantearter, insektlivet er rigt, og mange fugle søger føde. Især hvis engen afgræsses af husdyr helt op til kanten af rørskoven, giver det gevinst.

Dyrenes tramp og roderi resulterer i en dynamik og en mosaik, der skaber mange små forskellige nicher til insekter og planter. Hvis kreaturerne kan gå helt ud i det sumpede område opstår et såkaldt "blåt bånd" omkring rørskoven. Vandet bliver synligt i en zone omkring sumpen, og lyset kan give liv til et væld af arter.

Foto: Marco Brodde

Sommerfugle

Med perlemorsvinger.

Sommerfugle hører det blomsterrige landskab til.

Derfor trives de også godt i mange haver.

Alle de kendte arter som admiral, dagpåfugleøje og kålsommerfugl søger gerne til træer, buske og blomster i beboede områder.

Der er dog mange arter, som udelukkende forekommer på egentlige naturlokaliteter. Måske derfor er disse arter ikke nær så kendte.

Men de er mindst lige så smukke og fortæller samtidig en spændende historie om tilpasning og specialisering.

Dette gælder f.eks. perlemorsommerfuglene.

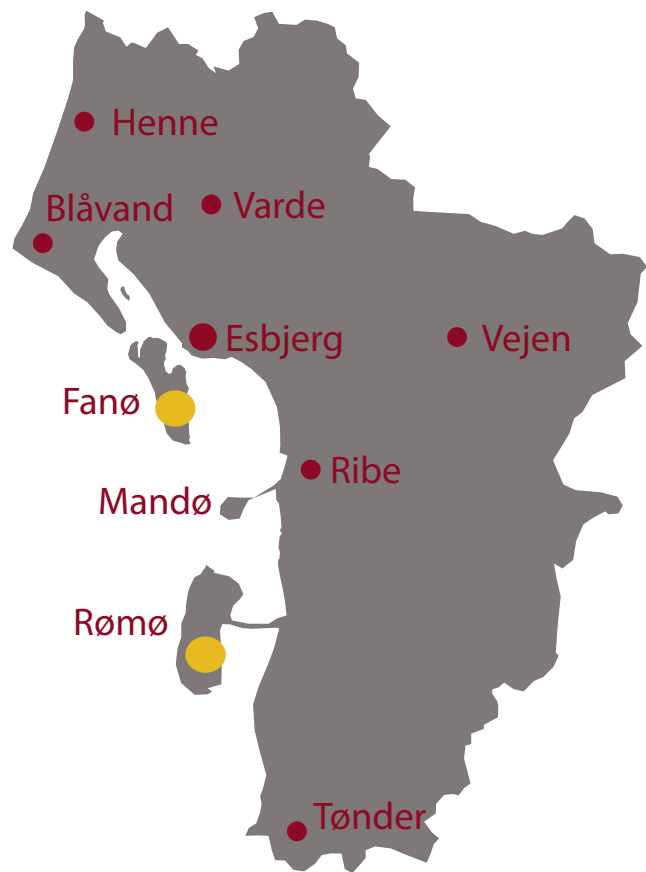
Der er flere arter i denne familie, men fælles for dem er de lyse hvide felter på vingernes underside. Felterne skinner smukt og leder tanken hen på perlemor. På oversiden er de alle orange med en varierende udbredelse af sorte pletter og tegninger. Arterne adskiller sig også fra hinanden i størrelse og form, men de vigtigste kendetegn skal findes på undersiden. Sådan er det i øvrigt ofte med sommerfugle.

I Sydvestjylland er brunlig perlemorssommerfugl formentlig den mest udbredte. Men også storplettet-klit og markperlemorssommerfugl kan findes. Det er netop de arter, der er knyttet til det åbne land, mens f.eks. skovperlemorssommerfuglen optræder i landets østlige del.

Perlemorsommerfuglene ynder arealer, hvor der ikke gødes, sprøjtes eller på anden måde drives moderne landbrug. De skal findes mellem 1. juni og slutningen af september.

Foto: Marco Brodde

Ensianblåfuglen

Og dens vært.

Der findes adskillige blå sommerfugle i Danmark. De er alle smukke, og kan være ganske vanskelige at kende fra hinanden. Oftest skal man kigge godt på vingernes underside, hvis man vil adskille arterne fra hinanden. Det er faktisk både morsomt og spændende at forsøge.

På Fanø og Rømø kan man endda relativt nemt støde på en rigtig sjældenhed.

Ensianblåfuglen kan findes på øernes heder fra midten af juli og en måned frem. Så man skal kende sin besøgstid. Men søger man i bevoksninger med klokkelyng, er chancerne gode.

Faktisk blev ensianblåfuglen første gang dokumenteret i Danmark på Fanø.

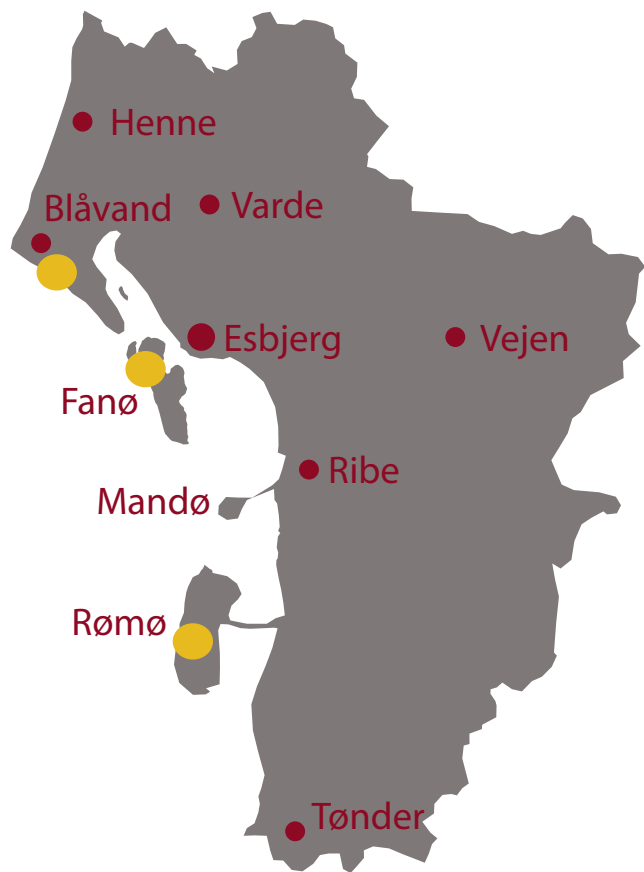
Det var 1923. Arten var her selvfølgelig allerede, men man havde overset den. I dag ved man, hvad man skal kigge efter. På undersiden har ensianblåfuglen en række små sorte pletter. Og ingen orange pletter som den almindelige blåfugl, der er vidt udbredt. Man skal gå stille frem og gerne tage et sommerfuglenet med. Sommerfuglene tager ikke skade af, at blive forsigtig indfanget. Men slip dem fri igen.

Er man en smule heldig kan man finde ensianblåfuglens bitte små æg. Den kræsne sommerfugleart vil kun lægge sine æg på den ret sjældne plante klokkeensian. Er der ikke klokkeensian i området, er der heller ingen sommerfugl. Æggene ses som små, men tydelige hvide pletter på eller under blomstens kronblade.

Det mest fantastiske er, at de små sommerfuglelarver senere bliver hentet af nogle særlige myrer, der transporterer dem ned under jorden til myrernes bo. Her fodrer myrerne larverne til gengæld for en smule sødt sekret. Larverne forpupper sig også under jorden og forlader først myrernes bo, når de er klar til at flyve ud i Verden. Hvor de straks går på jagt efter en mage og en ny klokkeensian.

Foto: Marco Brodde

Sandrandøje

En rigtig vestjyde.

Sommerfugle er ofte uhyre godt tilpasset et særligt miljø eller landskab. Derfor kan der, selv i et lille land som Danmark, være stor forskel på sommerfuglefaunaen i de forskellige landsdele.

Et godt eksempel herpå er arten sandrandøje.

Sommerfuglen kan lokalt være meget almindelig, som det er tilfældet i Vadehavets klitområder, mens den helt mangler i det meste af det østlige Danmark.

Randøjerne er en familie, hvor alle arter har en eller flere sorte pletter ved vingernes kanter.

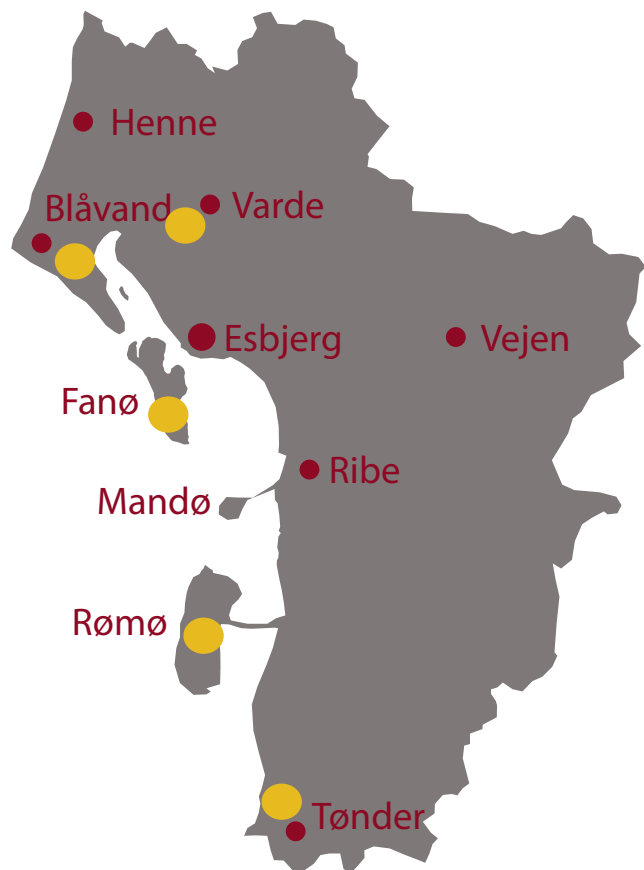
Disse falske "øjne" kan skræmme fuglene fra at hugge ud efter sommerfuglen. Men de kan omvendt faktisk også lokke fuglene til at hugge efter, hvad de tror er øjet, men som viser sig bare at være vingekanten. I begge tilfældet kan sommerfuglen fortsætte sit i øvrigt korte voksenliv.

Sandrandøje findes oftest i nærheden af varme og tørre, sandede lokaliteter. Klitter med åbne partier, vindbrud eller spor efter heste og gående er de mest oplagte steder at lede. Det er altid varmest dér, hvor sandet ikke dækkes af nogen bevoksning. Derfor tilgodeses arten faktisk af slitage i klitten. Klitter består fra naturens side altid af både tilvoksede og åbne områder. Det er bare mange hundrede års kamp mod sandflugten, der har lært os, at huller og brud skal undgås.

Sandrandøje er en ret stor sommerfugl og flakser noget usikkert rundt, når man har skræmt den i luften. Den sætter sig som regel hurtigt igen, men sidende i vegetationen er den vældig godt camoufleret. Sandrandøje hæver nemlig vingerne over kroppen, således at man kun ser vingernes undersider. Og disse ligner vissent græs. Så man skal holde øjnene fast på stedet i klitten, når sommerfuglen er landet og nærme sig langsomt. Så kan man ofte se sommerfuglen hæve forvingerne, så det største kunstige øje "kigger frem" i et forsøg på at skræmme fredsforstyrren.

Foto: Marco Brodde

Køllesværmer

Doven og dekorativ.

Langs blomsterrige grøfter og vejkanter, i klitter og på strandenge støder man om sommeren på den smukke køllesværmer.

Sort med klare røde pletter ligner den ikke en typisk natsværmer.

Tilmed flyver den om dagen. Køllesværmeren er dog ikke en sommerfugl. Men altså en farverig, dagaktiv natsværmer.

Arten har et nært samspil med planten kællingetand.

Det er der i øvrigt over 140 insektarter, der har, så kællingetand spiller en vigtig rolle for fødekæden i det åbne land.

Larven af køllesværmer spiser af den ellers giftige kællingetands blade. Planten er jo egentlig giftig for at kunne forsvare sig mod at blive ædt. I hvert fald af større dyr.

Køllesværmer larven kan imidlertid klare kosten og opnår dermed selv at blive giftig, hvilket fuglene hurtigt finder ud af.

Køllesværmeren har fået sit navn efter de lange følehorn, der er formet som køller i spidsen.

Den er nem at komme tæt på, virker nærmest søvnig eller doven. Måske fordi køllesværmeren i virkeligheden ikke flyver ret godt. Netop derfor har den brug for et andet forsvar end flugten.

Foto: Søren Vinding

Rensdyrlav

Et nødvendigt samarbejde.

Lav er en fantastisk organisme.

I stand til at gro på selv de mest umulige steder. Uden rødder og næsten uden næring og vand.

Hemmeligheden hedder symbiose. Et samarbejde mellem alge- og svampeceller sikrer lavet overlevelse.

Algecellerne fanger, som en almindelig plante, sollyset og producerer via den almindelige fotosyntese energi. Men der skal bruges vand og næring, som ofte er en mangelvare i f.eks. Vadehavets klitter.

Men den klarer svampecellerne. Via regnen opsamler svampecellerne vand

og sågar en smule næring. Ikke meget, men nok til algecellerne og fotosyntesen. Herved kan lavet vokse på selv de mest ugæstfrie lokaliteter.

Under tørke går lavet blot i en form for dvaletilstand og visner altså ikke.

Til gengæld vokser lav uhyre langsomt, og på varme dage bør man helst træde udenom bevoksninger med rensdyrlav i klitterne. Et skridt i det tørre og knasende lavdække kan ødelægge flere års vækst.

Det er dog ikke slid på klitterne og på heden, der er lavets største trussel. Det er derimod den langsomme med omfattede tilgroning af deres levesteder.

Lavarterne er pionerer, der indtager et nøgent sted i sandet som de første. Men så snart forskellige arter af planter får fodfæste og koloniserer f.eks. vindbruddet i klitten, må lavet fortrække.

Nu til dages gror både klitter og heder til i græsser og buske. Derved forringes lavets levevilkår.

Rensdyrlav er dog stadig meget almindelig i klitterne på Fanø og Rømø, samt omkring Blåvandshuk og Skallingen.

Foto: Marco Brodde

Stor parasolhat

En kæmpe i klitten.

Selvom svampe er populære og sjove at gå på jagt efter, holder mange mennesker sig tilbage fra at plukke deres egne svampe.

En god tommelfingerregel er da også kun at plukke de svampe, man med garanti kender.

Stor parasolhat er et rigtig godt sted at starte.

Den er nem at kende alene på sin enorme størrelse. Parasol er måske nok så meget sagt, men hatten er faktisk lige så stor som en frisbee. Hatten er hvidlig med brun midte.

Små brune skel er fordelt på hatten, flest inde ved midten.

Svampen er nært knyttet til sand eller sandet jord og dukker op i klitterne på vadehavsøerne fra engang i juli og gennem september. Den smager allerbedst, når den plukkes ung, gerne før svampen "folder hatten ud", men ligner et stort agern på en stok. Eller en stor rumraket om man vil. Der er dog intet i vejen for at plukke den fuldt udfoldede "frisbee".

Den kan tilberedes ved at skære lange skiver ud, som var det en kyllingefilet. Stykkerne vendes i rasp, æg og salt og paneres. Et stykke ristet brød, hvidløg og sort peber passer godt til. Parasolhat kan dermed gøre det ud for en forret eller som tilbehør.

Der findes flere arter af parasolhat. De har alle en mere eller mindre skellet overside. De store arter er alle spiselige, så man behøver ikke være bange for, at en lignende art ikke er det.

Findes parasolhatten i klitterne, er der i øvrigt ikke noget at være i tvivl om.

Foto: Marco Brodde

Nymindestrømmen og Gammelgab

Vestkysten er uregerlig.

Den store lavvandede Ringkøbing Fjord har i dag adgang til havet gennem slusen i Hvide Sande.

Men op gennem historien har det naturlige udløb vandret og flyttet sig i takt med havets aflejringer af sand langs kysten.

Fjorden er egentlig en lagune, afgrænset mod vest af en smal sandtange.

I 1600-tallet fandtes fjordens udløb umiddelbart syd for Hvide Sande.

Sandvandringerne pressede udløbet stadig længere mod syd, og i 1845 fandtes det nær Houstrup Strand.

Det er dette område, vi i dag kender som Gammelgab. Navnet siger det hele.

Efter 1845 prøvede man at kontrollere vandets bevægelser ved at grave et kunstig udløb ud for Nymindegab. Men naturen ville selv bestemme, og udløbet vandrede igen mod syd, indtil man i 1931 tog en ny kanal og slusen ved Hvide Sande i brug.

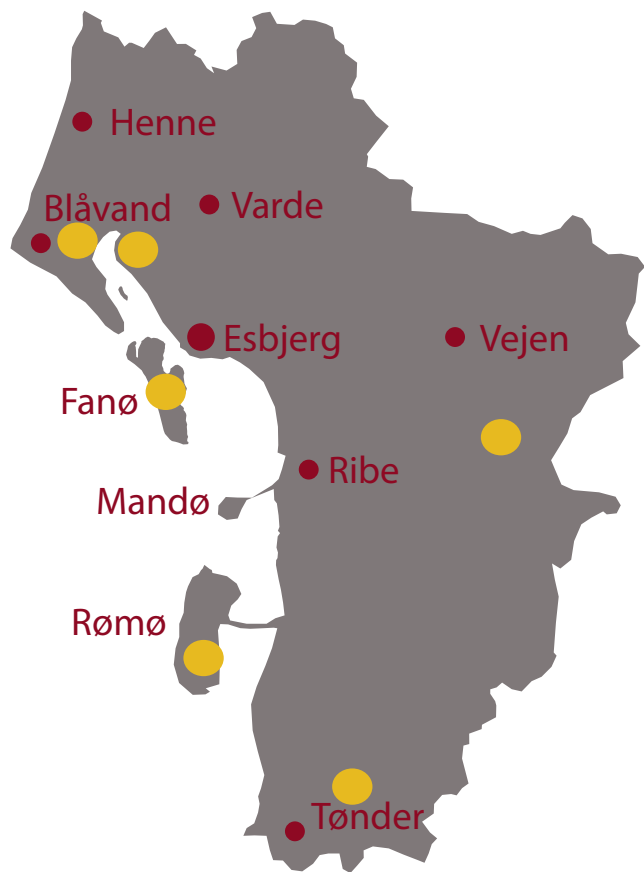
Den gamle fjordarm, kaldet Nymindestrømmen, ender i dag derfor blindt, men opleves ikke desto mindre som et særegent landskab.

Nymindestrømmen og Gammelgab er omgivet af rørskov og klitter og huser spændende dyr og planter. På vandet kan ligge mange hundreder blishøns i tæt flok, og toppet lappedykker er en karakteristisk ynglefugl ligesom grågås, rørhøg og rørspurv. Af typiske planter i klitten kan man finde f.eks. håret høgeurt, der beskytter sine blade mod udtørring, ved at beklæde dem med lange hvide hår. Også havtorn kan man finde med dets lysende orange bær. Dem kan man lave god kryddersnaps på.

Breddegrad: 55.792138, Længdegrad: 8.185244

Foto: Merete Vigen Hansen

Almindelig Kantarel

En delikatesse.

Fyrreskov præger mange steder landskabet i Sydvestjylland.

Denne skovtype er et fortrinligt sted at søge efter den lille, kødfulde kantarel.

Hvor den optræder, findes den som regel i stort antal – og har man stedet i "hemmelighed", kan man regne med at høste ca. hver 10. dag fra juli til oktober. Så den er bestemt værd at lede efter.

Kantarellen ynder pladsen mellem halvgamle bjergfyr, men ses også på skråninger med både mos og lyng.

Dens orange farve gør den let at se, dog kan den ved første øjekast forveksles med orangekantarel. Denne er ikke kødfuld, og stokken er hul.

Almindelig kantarel er derimod hvid og kødfuld i stokken.

Den er lidt besværlig at rengøre på grund af de mange folder, men hvis man fjerner det værste ved indsamlingen, er det overkommeligt derhjemme med en tør, blød opvaskebørste. Skyl ikke svampe, de suger vand som en badesvamp... og de mister smag.

De fleste kogebøger giver gode bud på anvendelsesmuligheder i køkkenet, og almindelig kantarel er da også velegnet til både stegning, i supper, indbagt og andet.

De færreste bøger nævner, at tørret kantarel trukket på vodka også er en nydelse.

Børst kantarellerne grundigt fri for sand, hiv dem i mindre stykker og tør dem på brændeovnen eller fyret, til de er sprøde. De kommes i et glas og overhældes med vodka, trækker en uges tid og filtreres gennem et kaffefilter.

Foto: Torben Christensen

Løvklit og tilsandede ege

En tur i trætoppen.

Ved første øjekast ligner det et krat bestående af mange små egetræer.

Men Store- og Lille Løvklit i Kærgård Klitplantage gemmer på en utrolig og dramatisk landskabshistorie, der er helt unik i europæisk sammenhæng.

Når man vandrer rundt i det hvide sand, befinder man sig nemlig helt oppe blandt trætoppene af nogle få, men ganske store ege, der næsten er komplet dækket af flyvesand.

Kun trækronerne kigger op gennem klitterne, hvilket er nok til at forsyne træet med tilstrækkeligt lys. Egetræerne er omkring 200 år gamle, hvilket egentlig ikke er en høj alder for et træ.

Tidligere troede man, at træerne var rester af en oprindelig vestjysk skov, som var blevet dækket af sand under den periode, vi kalder Den Lille Istid.

I 1500- og 1600-tallet var klimaet en overgang særdeles hårdt i Europa. Ekstremt kolde vintre og flere storme, kombineret med storstilet fældning af skove, resulterede i alvorlig sandflugt, der lagde store områder øde. Mange af de vestjyske klitter er, så vidt vi ved, dannet på dette tidspunkt.

Nyere undersøgelser af egetræernes alder viser dog, at egne er meget yngre. Det er altså senere tiders sandflugt, der inden for de sidste hundreder år har dækket træerne i klitplantagen.

Store- og Lille Løvklit er på ca. 40 ha.

I Blåbjerg Klitplantage, tæt der ved, findes endnu et egekrat, dannet på samme måde. Dette område er på ca. 60 ha.

Breddegrad: 55.740859, Længdegrad: 8.235025

Foto: Merete Vigen Hansen

Vrångum Kær

Et vestjysk rigkær.

Vrångum Kær er en ganske lille perle, hvis lige ikke findes mange steder i nutidens vestjyske landskab.

Kæret var imidlertid en del af den tidligere så store Filsø.

Men vi skal langt tilbage i Filsøs historie. Helt tilbage til dengang søen var en åben havbugt.

Man kan således finde såkaldte strandvolde omkring kæret, dvs. opskyllet sand fra dengang i bronzealderen, hvor havet havde adgang helt herind.

Selvom Filsø nu genskabes, bliver Vrångum Kær ikke indlemmet i selve søen.

Det er nemlig trods alt ikke oldtidens, men 1800-tallet Filsø, der genskabes i de kommende år. Men kæret kommer alligevel til at fungere som en trædesten for planter og insekter omkring den store sø.

I kæret pibler det op med vand fra undergrunden, og arealet har aldrig været under plov, men udelukkende været benyttet til græsning. Disse faktorer har tilsammen skabt en ganske særlig naturtype, der er overordentlig sjælden både i Sydvestjylland og i Danmark som sådan.

Den ellers sandede vestjyske jord har ved Vrångum Kær blandet sig med et højtliggende kalklag, der tilgodeser en lang række spændende planter, heriblandt flere orkideer. I alt er over 150 plantearter fundet i kæret, hvortil der er fri adgang.

Vrångum Kær ejes af Danmarks Naturfond under Danmarks Naturfredningsforening.

Området blev fredet i 1987 og er til stadighed afhængig af pleje i form af græssende dyr. Ellers gror kæret til i højere buske, og de særegne planter vil blive udkonkurreret. Den opgave klarer en flok skotske højlandskvæg.

Breddegrad: 55.670179, Længdegrad: 8.241549

Foto: Merete Vigen Hansen

Sandhveps

Sandhvepsens yngelpleje får os til at spærre øjnene op.

Går man en tur på heden eller i klitterne, støder man ofte på en stor myre midt ude på stien. Især hvis stien blot er et spor i det løse sand. I virkeligheden er myren en hveps. Da sandhvepsen ofte løber, lige så meget som den flyver, er det ikke så underligt, hvis man forveksler den med en kæmpemyre.

Sandhvepsen tilhører en stor gruppe af insekter kaldet gravehvepse. Alene i Danmark findes langt over 100 forskellige arter af gravehvepse. Sandhvepsen er, på trods af dens farlige udseende og størrelse, slet ikke farlig for mennesker.

Selvom hunnen har en giftbrod, bruges denne alene til at lamme byttedyr.

Gravehvepse nedlægger ofte udelukkende arter fra bestemte insektgrupper. Sandhvepsen går således efter større sommerfuglelarver, som den lammer med et stik og uskadeliggør ved at bide i det nervecenter, der styrer kindbarkerne hos byttet.

Byttet skal nemlig ikke slås ihjel, men netop blot lammes, da det ikke skal fortæres med det samme. Og slet ikke af den voksne sandhveps. Sommerfuglelarven slæbes hen til et gemmested i vegetationen. Herefter graver sandhvepsen en lang gang i den sandede jord, mens den med mellemrum kontrollerer, at byttet stadig ligger, hvor det skal. I gangen bygges et redekammer, hvor byttet til sidst fragtes ned. Et æg lægges på det lammede bytte, der holder sig friskt, da det jo stadig er levende. Gangen under sandet lukkes med en sten ved åbningen og camoufleres med plantedele. Når sandhvepsens æg klækker i reden, begynder hvepselarven at tage for sig af madpakken. Skulle byttet imod forventning kunne bevæge sig og gøre modstand, er dets mulighed for at bide fra sig allerede ødelagt af sandhvepsens sabotage.

Sandhvepse er afhængige af åbne partier med nøgne sandflader på heden og i klitten. Derfor ses de ofte langs trampespor i landskabet. Undersøgelser har vist, at over 80 arter af insekter i disse landskabstyper, er nært knyttet til disse vegetationsløse områder.

Foto: Marco Brodde

Havtorn

Har været her længe.

Havtornens orange bær lyser op i et klitlandskab, der ellers kan fremstå noget farveløst.

Allerede i sensommeren kan bærrene samles og bruges til f.eks. kryddersnaps og marmelade. Hvis man når det, inden stære og drosler har taget for sig af retterne og rippet buskene for bær.

Havtorn af en oprindelig dansk art, der er indvandret umiddelbart efter den seneste istids afslutning.

Havtorn kan tåle det salte miljø langs kysten og er generel hårdfør. Den kan vokse i de ellers næringsfattige klitter, fordi den ligesom arter fra

ærteblomstfamilien samarbejder med særlige bakterier, der kan servicere busken med næring. Bakterierne forsyner havtorn med kvælstof, som de optager i luften. Til gengæld får bakterierne del af havtornens producerede energi.

Havtorn breder sig typisk over arealer, der ikke afgræsses. Ofte konkurrerer havtornen med den vidt udbredte rose med det latinske navn *rosa rugosa*. Altså den karakteristiske "hyben-rose", som er plantet omkring mange sommerhusgrunde, og som har bredt sig ukontrolleret over klitter, strandenge og heder.

En havtorne-kryddersnaps skal trække i 2-3 måneder, hvorefter den filtreres og fortyndes. Den bliver løbende bedre efter et halvt års yderligere hviletid. Nogle lader bærrene få frost, inden snapsen hældes over. Havtorn bærer bær ind i vinteren. Så med fare for at fuglene tager dem alle, kan man vente med at plukke, til frosten har sat ind. Alternativt kan man selvfølgelig plukke i løbet af sensommeren eller efteråret og blot lægge bærrene i fryseren.

Foto: Kirsten Stidsholt

Mælkehat

Velsmagende Mælkehat på panden og i suppen.

Uden at være en kyndig svampesamler kan man godt kaste sig over mælkehatterne alligevel.

Kun enkelte i denne familie er værd at tilberede, og den bedste er lettest at kende. Velsmagende mælkehat er knyttet til fyr på kalkrig bund.

De fleste svampe er knyttet til en bestemt type træer og danner mycorrhiza med disse, altså et symbiotisk forhold mellem træets rodhår og svampemyceliet til begges fordel.

Velsmagende Mælkehat kendes på den orange hat på 5-10 cm. Den får med alderen grønne pletter, stokken er kort og kraftig, 2-6 cm høj og med orange

gruber (fordybninger). Det helt karakteristiske ved denne mælkehat er den orange saft, der kommer frem ved berøring af lamellerne eller ved gennemskæring. Og saften skifter ikke farve, som den gør på Gran-mælkehat, der ligner. Her bliver mælkesaften efter en halv times tid vinrød eller purpurrød. Svampene står typisk i fyrreplantager langs skovveje, hvor der måske er udlagt grus, hvilket bevirker en mere kalkholdig bund end ellers. Den kan også træffes i klitterne, hvor en ophobning af muslingeskaller giver samme effekt. Den træffes fra september til frosten sætter ind.

Velsmagende Mælkehat er, som navnet siger, en rigtig god spisesvamp, der egner sig til stegning og i supper. Den er ikke egnet til tørring. Og fortvivl ikke dagen efter indtagelse, urinen bliver rød!

En rigtig god måde at anvende svampen på er til pickles:

Kog 1 kilo rengjorte svampe i 1 liter eddike i 5 minutter. Tilsæt 4 strimlede røde og grønne peberfrugter uden kerner samt 700 gram sukker. Samtidig udrøres 1 dl mel, 1 tsk. karry og et godt drys sennepspulver i 2 dl vand. Denne jævning hældes i gryden under omrøring og saucen koger ca. 5 minutter. Hele herligheden kommes i rengjorte (atamonskyllede) glas, som lukkes med det samme. Velbekomme.

Deliciósus, artens latinske navn, betyder den, der smager godt.

Foto: Torben Christensen

Prægtig Skørhat er almindelig i mange af regionens skove og plantager.

Prægtig Skørhat

En god begyndersvamp.

Den latinske betegnelse for prægtig skørhat, *Paludósa*, betyder sumpet kær eller mose.

Landskabet byder på mange forskellige skørhatte, men er man ikke velbevandret i den afdeling, er netop prægtig skørhat et godt sted at begynde.

I fyrreskove står den nærmest i tusindtal og praler med sin orangerøde hat. Et godt kendetegn er, som navnet siger, den skøre struktur. Den smuldrer nærmest, når man brækker den. Et andet kendetegn er det rødlige anstrøg på den ellers helt hvide stok.

Svampen findes fra juli til oktober og er almindelig.

Også i Finland findes prægtig skørhat i rigt mål, faktisk er den så almindelig, at folk må plukke den med salg for øje – skattefrit vel at bemærke.

Herhjemme må vi plukke svampe til eget forbrug, men kun i offentlige skove. Har du fundet noget rigtig godt i en privatskov, så husk at spørge om lov inden du plukker.

Er man sikker på at have fundet den rette skørhat, renses den med klud eller børste, derefter pilles stokken af, og hatten lægges med toppen nedad. Nu er det kun fantasien der sætter grænser for fyld, men for at dulme den lidt skarpe smag er det en god ide at begynde med et par dråber olivenolie. Hertil kan tilsættes lidt finthakket hvidløg, dampet og vredet spinat eller persille, salt og peber.

Svampene steges ved middelvarme på en pande 5 til 7 minutter uden at vendes. Glimrende som tilbehør til både fisk og kød.

Foto: Torben Christensen

Sølsted Mose

Bliver endnu mere spændende.

En af de fineste moser i Sønderjylland, Sølsted Mose, får i de kommende år en stor hjælpende hånd.

I 1993 erhvervede Fugleværnsfonden en del af mosen og har siden forvaltet den såkaldte hedemose så naturvenlig som muligt.

Men i 2011 valgte EU sammen med to større fonde at bidrage til at genskabe mosens natur, der har været under tilgroning og trues af tørlægning. Med projektet kan vandstanden hæves til noget nær det naturlige, og buske og træer kan fjernes i større stil, end det hidtil har været muligt.

I Sølsted Mose finder man både sjældne orkideer, den hvide kæruld og udbredte bevoksninger med mose-pors, som mange betragter som en absolut

klassiker blandt snapseurterne. En porsesnaps er nem at fremstille. En neutral snaps hældes over en håndfuld blade og stilles til trækning i 2-3 dage. Herefter filtreres bladene fra, og snapsen er i princippet færdig. Den har dog bedst af at hvile i nogle måneder og bliver kun bedre af at stå et halvt års tid.

Sølsted Mose er formentlig den eneste mose i Danmark, som huser den sjældne fisk, dyndsmerring. Fisken er tilpasset de ofte iltfattige forhold i en mose. Selvom den, som andre fisk, naturligvis optager ilt gennem gællerne, søger dyndsmerringen op til overfladen, hvor den snupper en mundfuld luft, eller rettere ilt, som den er i stand til at optage i tarmen.

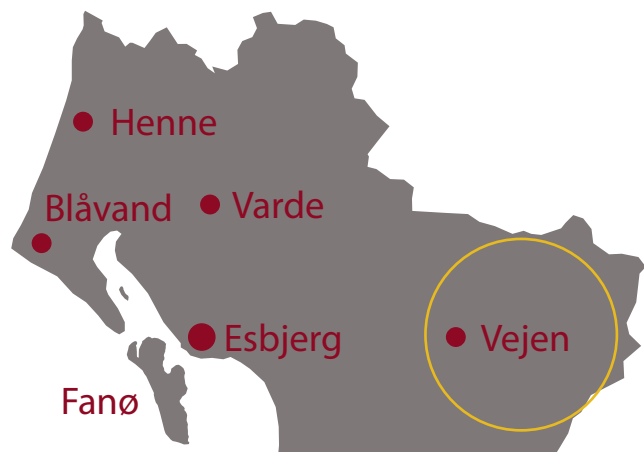
Den livlige, lille pungmejse yngler fast i mosen. Er man heldig, støder man på pungmejsens kunstfærdige rede, der er bygget af f.eks. de uldne frø fra dunhammeren, som findes i rigt mål i mosen. Reden har form af en sæk eller en lille pose, der hænger ned fra en gren. Når hannen har fundet en mage, bygger han et indgangsparti på reden i form af et langt rør. Ingen andre fugle bygger en rede, der ligner.

Der er rig mulighed for at opleve Sølsted Mose fra stierne gennem området og fra fugleskjulene inde i reservatet.

Breddegrad: 55.025218, Længdegrad: 8.844337

Foto: Allan Gudio Nielsen

Moserne omkring Vejle

Sig ordet mose, og de fleste vil se et vådt, sumpet og svært gennemtrængeligt naturområde for deres indre blik. Uden at man vil være i stand til at definere ordet mere præcist. Det er ikke så mærkeligt. For det første findes der nemlig en række forskellige typer af moser. For det andet er en mose i Danmark ofte under udvikling til noget andet.

Hvis mosen udnyttes til græsning eller høslæt, kan den udvikle sig til en eng. Hvis ingen landbrugsudnyttelse finder sted, kan mosen derimod springe i krat eller regulær skov. Mosen kan naturligvis også drænes og opdyrkes, hvorved den forsvinder helt. Denne skæbne er undergået mange danske moser, og det er en stor udfordring at bevare de tilbageværende.

Et krav er nemlig, at mosen skal være våd eller i hvert fald fugtig. Det kan være en lavning i landskabet, der er under tilgroning, og hvor de gamle plantedele, pga. de iltfattige forhold under vand, ikke omdannes til muld, men til tørv. Dette skaber nogle helt særlige betingelser for plantelivet, og det er netop artssammensætningen af urter og græsser, der gør det muligt for botanikere at skelne mellem de forskellige mosetyper.

Mest spektakulære er de såkaldte højmoser. Disse får ikke tilført vand fra undergrunden, men må nøjes med det vand, der kommer fra oven. Det siger sig selv, at planterne i en højmose derfor er under stort pres, da næringsmængderne i regnvand er ganske små. Når tørvelaget gennem flere hundrede år er blevet stadig tykkere og højere, mister planterne rødder helt kontakten med grundvandet. Herefter er det kun de rigtige specialister, der

kan klare sig. Tørvemosset, også kendt ved sit latinske navn "sphagnum", er dominerende i højmosen, men en stribe andre, særegne arter vokser også på højmossefladen. F.eks. den kødædende soldug, der henter næring via de insekter, den fanger på sine klæbrige blade. Tørvemos er tilpasset de særlige forhold i helt imponerende grad. De små blade indeholder to slags celler. Én slags, der på almindelig vis producerer energi, mens den anden type er i stand til at indeholde store mængder vand. Det er med at holde på vandet, når man ingen rødder har og må klare sig med regn og fugt fra oven. I Sydvestjylland finder vi flere spændende moselokalteter, der stadig huser nogle af de karakteristiske og ofte fåtallige planter, fugle og insekter, knyttet til denne særlige naturtype.

Husted Mose, vest for Skær Sø i Vejle Kommunes østlige del, er meget værdifuld. Både plante- og fuglelivet, men også mosens padder kan fremhæves som yderst beskyttelseskrævende. Mosen er under tilgroning, og de fra naturens side næringsfattige jorder trues af næringsstofftilførsel fra det omkringliggende landbrugsland. Husted Mose er ligesom den større Vejle Mose en gammel tørvemos, hvor den lokale befolkning tidligere gravede tørv. Tørven blev anvendt som brændsel, og mange moser i landet har spor efter denne udnyttelse. I Husted Mose ses de gamle tørvegrave som Mørksø og den i perioder næsten udtørrede Kliksø. Vejle Mose består egentlig af flere sammenhængende moser, hvor Estrup Mose, set med de biologiske briller, i dag er den mest interessante.

Derudover er Gispel Mose og især Kragelund Mose også spændende lokaliteter. I Kragelund Mose vokser den sjældne otteradet ulvefod, der måske nok er uanseelig, men noget af en kuriositet. Man anser ulvefodarternes simple opbygning og formering via sporer (ligesom svampe og bregner) som værende primitiv og urgammel.

Man har således fundet fossiler, lignende den nulevende ulvefod, som er ca. 400 mio. år gamle.

Ulvefod har fået navn efter skudspidserne, hvor de små blade sidder tæt sammen og danner små potelignende toppe.

Foto: John Frikke

Guldsmede og vandnymfer

Sommerens glubske insekter.

Guldsmede hører sommeren til. Om end flere arter holder længe ud og kan ses langt hen på efteråret, er de flyvende rovdyr afhængige af sol og varme. Så på regnfulde, blæsende dage midt på sommeren sidder guldsmede inaktive og gemmer sig i vegetationen. Mens de med en imponerende hurtighed og manøvredegtighed jager langs skovbryn og i vådområder, når solen skinner fra en skyfri himmel. Guldsmeden har som insektgruppe for længst bevist sin levedygtighed. Der fandtes guldsmede allerede for 325 millioner år siden. Guldsmede var således nogle af de første dyr, til at indtage luftrummet.

I Danmark er der fundet fossiler af guldsmede, der er meget høj grad ligner de nulevende arter. Disse fossiler er op til 54 millioner år gamle. Guldsmede og de mindre vandnymfer udvikler sig fra æg til larve

(også kaldet nymfe) i vand. Larvestadiet varer i lang tid, helt op til 5-6 år for de arter, der er knyttet til koldt rindende vand. Larverne, som man nemt finder i f.eks. små vandhuller, ligner egentlig ikke guldsmede. Dog har de et bredt hoved ligesom de voksne. Under vandet lever de af andre smådyr.

Der forekommer ikke et puppestadie, ligesom hos sommerfugle. Guldsmedelarven kravler op af vandet og sætter sig i vegetationen. Huden sprækker bag hovedet, og det voksne insekt kommer til syne. Den gennemsnitlige levetid for voksne guldsmede er ofte ganske kort. Måske kun ti-tolv dage. Det enkelte individ kan dog opnå en voksentilværelse på op til et par måneder. Heldigvis forvandles ikke alle individer hos den enkelte art på samme tid. Det betyder, at vi kan opleve guldsmedene i en længere periode.

Selvom guldsmedene og vandnymferne er knyttet til (fersk)vand, både i forbindelsen med æglægning og under larvestadiet, ser man ofte de voksne insekter på tørre lokaliteter. Som på f.eks. heder og langs skovveje. Det er her, guldsmedene jager deres bytte. Territoriet kan være stort, og guldsmedene optræder ofte aggressivt overfor hinanden.

Man kan fange guldsmede og vandnymfer med et fangstnet. Blot man er forsigtig under sit studie. Det er næsten umuligt at fange insekterne i luften. De fire vinger kan bevæges uafhængigt af hinanden, hvilket gør guldsmede i stand til hurtigt at ændre retning og flyve baglæns om nødvendigt. De imponerende insekter fanges derfor bedst, hvis man lister sig ind på dyrene, mens de sidder stille.

Foto: Marco Brodde

Løgfrøen

Lugter af hvidløg.

Sydvestjylland huser en af landets mest sjældne padder.

Den store løgfrø, der rent faktisk udskiller en hvidløgsagtig lugt, var i 1990 forsvundet fra 98 % af sine tidligere levesteder i Danmark. Derfor er der gjort en ihærdig indsats, for at bevare de sidste bestande i ofte små isolerede vandhuller rundt omkring i landet.

I Vejen kommune findes flere vandhuller, hvor forholdene for løgfrøen stadig er tålelige. Det vil sige, at vandhullet er rent og i meget høj grad solbeskinnet. Løgfrøens æg kræver nemlig relativt høje temperaturer, for at kunne udvikle sig. Så hvis vandhullet omgives af buske og træer, der kaster skygge over vandet, får løgfrøen ikke succes.

Hvis vandhullet tilføres næringsstoffer fra det omkringliggende land, blomstrer algerne unaturligt meget op og resulterer også i for megen skygge.

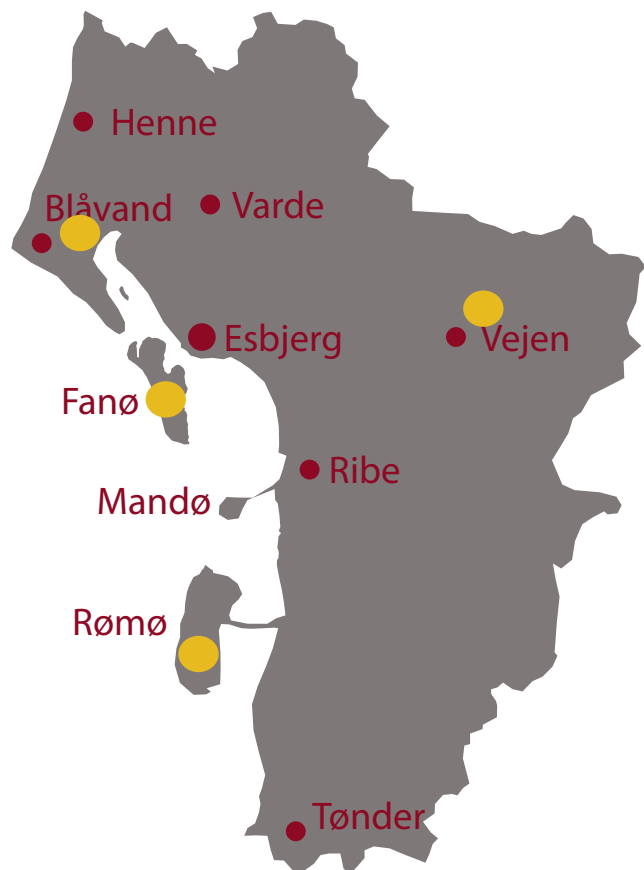
Løgfrøen kan vælge en lavvandet sø, som hurtigt varmes op af solen, men som også hurtigt taber varmen om natten. Alternativet er en dybere, men stadig ren sø, der godt nok tager længere tid om at blive varm, men som omvendt holder længere på varmen.

Den voksne løgfrø går efter æglægningen hurtigt på land igen. Den er næsten kun fremme om natten og tilbringer dagen nedgravet. Denne levevis gør, at løgfrøens kropsbygning er noget for sig. Ikke alene har bagfoden udviklet sig til et perfekt graveredskab, der gør frøen i stand til at gå under jorden, inden der er gået et minut. Baghovedet er samtidig svulmet op i en hård nakke, hvilket gør det lettere for frøen at bore sig gennem jorden.

Breddegrad: 55.584118 , Længdegrad: 9.256926

Foto: Asbjørn Holm

Lappedykker

Er søernes fugle.

Søer eller blot mindre vandhuller i Sydvestjylland huser ofte lappedykker. I Danmark forekommer fem arter, hvoraf de fire yngler, og den sidste, nordisk lappedykker, er en fåtallig trækgæst. Lappedykker er i meget høj grad specialiserede til livet i vand. De er nærmest hjælpeløse på land, og man ser aldrig en lappedykker gå op på søbredden, ligesom f.eks. ænderne gør det.

Lappedykkerens ben er placeret bagerst på kroppen, hvilket gør den til en eminent svømmer også under vandet. Lappedykker lever nemlig af fisk, som de fanger i hurtige og nogle gange langvarige dyk.

De forskellige arter har om sommeren farverige og smukke fjerdragter, især den toppede lappedykker, der er den mest almindelige.

I mange søer kan man i foråret opleve den toppede lappedykker fremføre et spektakulært parringsritual, hvor han og hun næsten rejser sig op af vandet med front mod hinanden.

Den gråstrubede lappedykker, der foretrækker mere næringsfattige søer og derfor oftest ses i klit- og hedesøerne, har en lignende dans. Gråstrubet lappedykker udstøder derudover et højt skrig i ynglesæsonen, nærmest som et grisehyl. Lyden kan få de fleste til at undres, ikke mindst fordi den oftest kommer inde fra rørskoven, hvilket gør det svært at se, hvad der har fremkaldt det skrækindjagende hyl.

Den lille lappedykker er den mest anonyme af arterne. Den hører til i de ganske små vandhuller eller tørvemoser og lever ret skjult. Sidder man stille, dukker fuglen dog tit op ganske tæt ved. Visse steder i regionen, f.eks. i Sneum Klæggrav ved Sneum Ås udløb, kan man støde på den mere fåtallige sorthalsede lappedykker. Den er nærmest helt sort med nogle smukke orange fjer bag øjet. Den sorthalsede lappedykker foretrækker at yngle, hvor den er under beskyttelse af andre fugle i stort antal. Den flytter derfor rundt med hættemågekoloniernes som kan bestå af tusinder af fugle, der udgør et effektivt vagtværn mod rovdyr og fredsforstyrrelser.

I Vejle kommune finder man lappedykkere i mange af mosernes vandhuller eller tørvegrave. Blot må vandhullet ikke være omgivet af tæt krat eller skov. I Vadehavet ses lappedykkerne på både Rømø, Mandø og Fanø. Lappedykkerne tilbringer vinteren på åbent hav eller langs kysten. De er tilbage i søerne ved yngletidens begyndelse i april.

Foto: Carsten Gadgaard

Kongeåen

Snor sig gennem landskabet.

Kongeåen er på lange strækninger ureguleret og snor sig smukt gennem landskabet. Naturen langs den gamle grænseå er derfor rig. Især på sydsiden, hvor kildevæld, rigkær og moser danner en fornem mosaik.

Selvfølge har det moderne landskab med infrastruktur, byudvikling og landbrug også haft betydning for Kongeåen, men den betragtes ikke desto mindre som en vigtig sydjysk spredningskorridor for dyre- og plantearter. En fredning i 1980 sikrede en større strækning af åen, der er kendt for at være et godt fiskevand.

Landskabet er, som de øvrige sydvestjyske åer, skabt af smeltevand fra sidste istid. Vandet har skåret sig ned i det gamle land og efterladt skrænter på begge sider. Skrænterne ses særligt tydeligt ved Skibelund og Dover.

Visse steder når de op i højder på over 70 meter over havet. I oldtiden har befolkningen udnyttet de lavtliggende enge langs åen til græsning, mens man har dyrket korn på de tørre, højtliggende arealer. I dag vidner adskillige bronzealderhøje, især på åens sydside, om denne del af historien.

Langs vandløb og åer med en rimelig eller god vandkvalitet finder man om sommeren de smukke pragtvandnymfer. Her i landet findes to arter; blåvinget og blåbåndet pragtvandnymfe. Den første har skinnende metaliskblå vinger, den anden blot et bånd over den centrale del af vingerne. De er nemt genkendelige og kommer gerne tæt på. De færreste guldsmearter har et egentligt parringritual, men det har netop pragtvandnymferne. Hannen hos den blåvingede pragtvandnymfe gør alt hvad han kan for at signalere til hunnen, at han er parat til parring. Nogle arts karakteristiske rosafarvede pletter på kropsledene fortæller hende dette. Hvis hunnen viser interesse, fortsætter han med en flyveopvisning med hurtige, svirrende vingeslag, helt anderledes end den almindelige flugt. Hvis alt går vel, lægger hunnen æggene i stænglerne på forskellige vandplanter. Hun kan være helt neddykket mens dette arbejde pågår.

Pragtvandnymferne flyver i perioden mellem juni og medio august.

Breddegrad: 55.440822, Længdegrad: 9.003382

Foto: Marco Brodde

Åtte Bjerge

Istidernes værk.

Sydvestjylland er ikke rig på højtliggende punkter.

Men især lidt inde i landet findes landskaber med markante højdeforskelle. Åtte Bjerge på kanten af Kongeådalene er et af de mest kendte og besøgte.

Bjergene er en del af en bakkeø fra næstsidste istid, som flankeres af en smeltevandsdal (altså Kongeåen) fra den seneste istid. Det er tankevækkende, at man i nutidens landskab nemt kan se spor efter flere istider på samme sted.

Bakkeøerne er i øvrigt et vestjysk fænomen, der er beslægtet med Østjyllands morænebakker, men som alligevel skiller sig væsentligt ud.

Morænebakkerne i øst var dækkede af is under den seneste istid, hvilket det vestjyske landskab ikke var. Isen flyttede rundt på jorden i Østjylland, men i vest stod det gamle landskab så at sige uberørt og blev blot påvirket af vind og vejr i tusinder af år. Denne langsomme "slitage" har udjævnet landskabet og gjort højdeforskellene mindre synlige, end det er tilfældet i øst, hvor isen fik mulighed for at flytte rundt på jorden og skubbe den op til de nuværende morænebakker.

Bakkeøer, som f.eks. den Åtte Bjerge repræsenterer, kan dog også være kuperede, især langs randen, hvor havet eller en smeltevandsdal med sine eroderende kræfter har dannet skrænter. Så ligger det gamle, ellers udjævnede landskab, som en tydelig "ø", der rager op.

Det højeste punkt i Åtte Bjerge er Flaghøj på omkring 60 meter.

Bakkerne var tidligere lyngklædte som det typiske vestjyske landskab.

I dag har Åtte Bjerge karakter af græs-overdrev med en stor variation af buske og bevoksninger. Områdets natur er afhængig af vedvarende pleje i form af græssende dyr, hvis landskabets åbne karakter skal bevares.

Der er mange muligheder for at vandre langs stierne i Åtte Bjerge.

Breddegrad: 55.449025, Længdegrad: 8.982439

Foto: John Frikke

Brungul Rørhat

En svampejagt ad skovveje, sandspor eller brandbælter giver hurtigt gevinst. De står dér i klynger og nærmest kalder. De vokser tæt på fyr og er almindeligt forekommende. Slimede er de, men tag ikke fejl, fat kniven og skær den korte stok af i jordhøjde og træk straks den slimede hathud af. Det letter det senere arbejde i køkkenet.

Den brungule rørhat er kendetegnet ved en slimet, brun hat, det gule kød og en brunviolet ring på stokken; er det meget unge eksemplarer, sidder rester af det hvide slør stadig under hatten og dækker de fine varmgule rør.

For stort set alle svampe gælder, at de kan forveksles med andre, og det gælder også for denne svamp. Her er der dog ingen farlige forvekslingsmuligheder.

Den slimede hat og ringen på stokken gør den ret sikker at bestemme.

Lærkerørhat har også en ring på stokken, men den vokser kun under lærk og er gul. Husk i alle tilfælde kun at spise svampe, der er helt sikre i forhold til bestemmelse.

Skulle uheldet alligevel være ude og en form for forgiftning indtræder, er det klogt at medbringe en svamperest til lægen, det sikrer den rette behandling.

Brungul Rørhat kan bruges til stort set alt, bortset fra tørring. Den er god som blandingssvamp, men slet ikke ueffen alene i f.eks. en omelet, der hurtigt laves efter rengøring: skær svampene i tynde skiver og rist dem på en tør pande ved god varme. Når al væden er fordampet, tilsættes en klat smør samt piskede æg med mælk. Rør forsigtigt i panden, og lad omeletten stege ved svag varme, til massen har en passende konsistens. Pynt med purløg, og server omeletten, mens den er lun.

Lúteus, som er artens latinske navn, betyder gul eller orange.

Foto: Torben Christensen

Klelund Plantage

Hegnet dyrehave med mere natur i fremtiden.

Klelund Plantage er, ligesom de fleste jyske nåletræsplantager, relativ ung.

En skov skal have rigtig mange år på bagen, inden den bliver rigtig interessant for forskellige dyr og planter.

Og da de fleste plantager i slutningen af 1800-tallet er anlagt med produktion for øje, er den naturlige variation i skovens beplantninger selvfølgelig begrænset.

Klelund Plantage har dog en størrelse og nogle omgivelser, der betyder, at skoven huser flere spændende fuglearter.

Sortspætte og grønspejtte er begge arter, der kaster glans over enhver skov.

Især i Vestjylland hvor disse spætter er ret fåtallige. Klelund Plantage er i de seneste år blevet til en dyrehave, hvor et hegn holder en bestand af krondyr inde. Skovens størrelse og dens rolige hjørner, hvor vildtet ikke forstyrres, gør, at dyrenes naturlige adfærd opretholdes. De udsatte hjorte hjælper samtidig med at skabe mere natur i skoven på sigt. Da ejerne etablerede dyrehaven, lagde man samtidig en plan for naturen både i skoven og på de omkringliggende hedearealer. Planen handler i høj grad om at skabe flere lysninger og åbne partier i den ellers mørke skov.

Netop lysninger er en stor mangel i mange danske skove, hvor de fleste arter af dyr, planter og insekter faktisk er knyttet til skovbrynene. I lysninger og skovbryn har træer og buske ofte forskellige aldre, og lyset skaber liv til mindre planter og insekter, der tiltrækker fugle.

Store græssende dyr som kronhjorte har oprindeligt været medvirkende til at holde de danske skove åbne og levende. Så paradoksalt nok kan et stykke halvnatur som Klelund Dyrehave være medvirkende til at sikre det man med et fint ord kalder biodiversiteten. Samtidig planlægger ejerne at udplante flere oprindeligt hjemmehørende træsorter i skoven i stedet for de fremmede nåletræer, der næsten alene præger billedet i dag. Det vil naturligvis også være positivt for naturen og for oplevelsesmulighederne.

Der er offentlig adgang til Klelund Plantage, men ifølge naturbeskyttelsesloven skal man blive på stier og veje i alle private skove.

Breddegrad: 55.591879, Længdegrad: 8.929009

Foto: Casper Katborg

Salamanderen

Vandhullets lille drage.

Den lille vandsalamander er et fascinerende dyr, hvis yngledragt får de fleste til at spærre øjnene op. Hannens bølgede rygkam giver mindelser om en lille drage, godt hjulpet af de iøjenfaldende orange farver på undersiden. Utroligt, at der findes så smukke dyr i den danske natur.

Og så er vandsalamanderen ikke engang sjælden. Godt nok er den, som andre padder, gået meget tilbage, men findes stadig i mange vandhuller i skove eller åbent land. Den undgår egentligt landbrugsland, vandhuller, der er helt omgivet af skyggefuldt krat og forurenat vand.

Ellers skal der ikke meget til, og selv i små vandhuller finder man den. Der må dog ikke være fisk eller ænder i vandhullet, da de æder ynglen.

Vandsalamanderen lever kun en del af sit liv i vandhullet.

I vinterhalvåret går salamanderen på land, men bliver inden for ca. en halv kilometers afstand til vandhullet. Den gemmer sig under grene og sten, men kan godt komme frem i løbet af vinteren, hvis temperaturen er på minimum 7 grader.

Som regel ser man dog først salamanderen i marts, når den er tilbage i vandhullet. Her lever den af dafnier, vandlopper, insektlarver og sågar haletudser.

Til gengæld æder haletudserne gerne salamanderens æg, og livet i vandhullet er faktisk ganske risikabelt også for den voksne salamander.

Når ungerne først er kommet på land, har de en udmærket chance for at komme levende igennem vinteren. Men fra det øjeblik den nyligt kønsmodne salamander går i vandet igen, har de pludselig kun en fifty-fifty chance for at overleve det næste år. Simpelthen pga. vandhullets mange farer. Til gengæld dør salamandere ikke bare lige sådan af alderdom. I teorien kan de blive langt over 20 år gamle.

Voksne salamandere er fredede i Danmark, men man må indsamle nogle få dyr til undervisningsbrug.

Foto: Kirsten Stidsholt

Præstesø og Barnsø

Vil helst være fattige.

Det vestjyske landskab omkring Oksbøl og Blåvand er fra naturens side sandet og fattig på næring.

Dette betyder dog ikke, at landskabet er fattigt på natur.

Faktisk indeholder de næringsfattige landskaber nogle af de mest sjældne og kuriøse arter i Danmark.

Præstesø og Barnsø er eksempler på næringsfattige og dermed yderst værdifulde vestjyske søer, som myndighederne heldigvis de senere år har forsøgt at beskytte mere effektivt.

Et af midlerne er at bekæmpe bevoksningen af tagrør, buske og træer.

Den megen opvækst resulterer i en u hensigtsmæssig stor tilførsel af plantedele. Når blade, grene og gamle tagrør går i forrådnelse, resulterer dette i ekstra næring til søen og dens omgivelser. Denne gave er søen helst fri for, fordi dens oprindelige planter og dyr er tilpasset det næringsfattige miljø og ikke kan overleve konkurrencen fra mere næringselskende arter.

Paradoksalt nok kan en forbedret miljøtilstand i søerne derfor godt resultere i færre arter. Men samlet set vil vi på landsplan kunne bevare artsrigdommen, hvis de næringsfattige områder forbliver fattige. Det, som vi med et fint ord kalder biodiversiteten.

Søerne omkring Oksbøl er såkaldte lobelie-søer. Opkaldt efter den i Danmark ret sjældne vandplante tvepibet lobelie. Planten vokser på lavt vand og stikker sin tynde stængel med små, tragtformede hvide blomster op over overfladen. Sådanne vandplanter er naturligvis afhængige af, at solens stråler når ned til søens bund. Derfor findes tvepibet lobelie kun i rene søer, der ikke plages af for megen næring og deraf følgende algevækst, der skygger for solens livgivende stråler.

Breddegrad: 55.645049, Længdegrad: 8.268242

Foto: Niels Linneberg

Tagrøret

Græsset vokser os over hovedet.

Med sine 2-3 meters højde er tagrør den største græsart i hele Norden. Den vokser ved bredden af ferske vande og ved kysterne i blanding af salt- og ferskvand, hvor den danner store bestande og udvikler sig til såkaldt rørsump. Jo større tilgængelighed af næringsstoffer, jo kraftigere vækst. Bladene er omtrent en halv meter lange og vender altid samme vej i vinden; bladene kan, som en tilpasning til de ofte blæsende forhold på voksestederne, dreje omkring strået. På den måde undgår bladene at fange den hårde vind, der ellers ville knække det høje strå. Øverst i planten sidder blomsten, en såkaldt top, der blomstrer meget sent på året med rødviolette små aks. De når dog kun sjældent til formering på vore breddegrader, i stedet har tagrør en til tider næsten eksplosionsagtig vegetativ vækst; fra det kraftige rodnet udgår nye skud, der i løbet af foråret og sommeren når flere meters højde.

Rørsumpene spiller en betydelig rolle ved søernes tilgroning og afløses efterhånden af andre planter, når søbunden er hævet tilstrækkeligt pga. visent materiale fra tagrørene. Trods vandmættet jord er planten i stand til at transportere ilt ned til rødderne. Skiftende solpåvirkning, temperatur eller vindhastighed påvirker trykket i planten, og disse trykforskelle driver ilttransporten.

Tagrør levner ikke andre plantearter mange chancer, den er særligt tilpasset det våde miljø, står tæt og overskygger med sin højde alt andet. Til gengæld lever mange insekter i og på tagrør, flere end 100 forskellige planteædere nyder godt af tagrør. Nogle borer i stråene og lever af det bløde marvæv, og galmyg lægger æg, hvorved der udvikles såkaldte galler (udposninger på planter, hvori insektlarver udvikler sig). Siden bronzealderen har man udnyttet tagrør til tækning af huse. Tagrørs strå er hule, hvilket gør planten særdeles velegnet til tagmateriale.

Tagrør er ikke særlig tolerant over for græsning, så de steder, man ønsker en åben og mere varieret strandeng, kan kreaturer eller får med fordel sættes ud på arealet. De unge skud indeholder sukkerstoffer, hvorfor dyrene gerne æder dem. Følgen bliver et mere lysåbent areal, som tilmed også er varmere end den lukkede rørsump. Dette betyder, at flere plantearter nu får mulighed for at spire. Tagrørssumpe er en udbredt naturtype mange steder i vadehavsregionen, både på øerne og på fastlandet omkring moser og søer.

Foto: Marco Brodde

Firben

Med og uden ben.

Firben er varmeelskende dyr, som er afhængige af solen for at kunne jage og flygte. Omvendt må krybdyr som firbenet ikke blive overophedede, og da de ikke selv er i stand til at regulere kropstemperaturen, må de derfor have konstant adgang til både sol og skygge.

Få minutters intens jagt efter insekter betyder, at firbenet igen må solbade og "lade batterierne op". Når solen står højest på himmelen ved middagstid, bliver det ofte for varmt for firbenet at færdes i solen, og det må søge skygge i vegetationen eller f.eks. på nordsiden af en klit.

Firbenets levevis betyder, at det trives bedst i mosaikagtige landskaber. Det undgår helt åbne landskaber, men også de mest tilgroede.

Det må heller ikke være hverken for tørt eller for vådt.

Pointen er netop, at firben ynder de steder, hvor de forskellige landskabstyper mødes, altså de såkaldte randzoner.

I mosen finder man derfor oftest firben i zonen omkring vandhullerne, i skoven støder man typisk på dyrene langs stien eller i skovbrynet, mens man i klitterne skal lede i områderne, der er delvist bevoksede med buske.

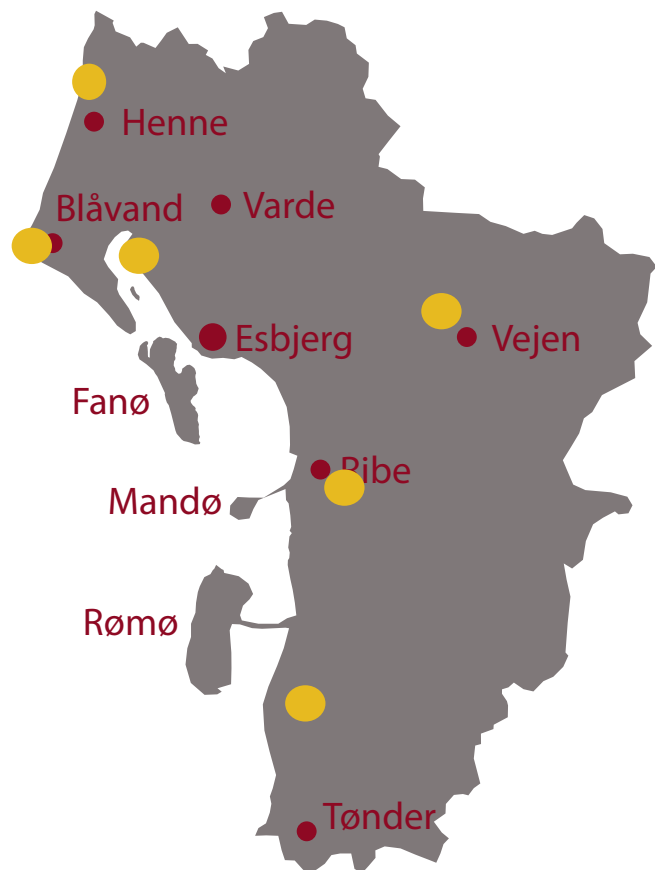
Den art af firben man oftest oplever i Sydvestjylland, således også på vadehavsøerne, er det såkaldte skovfirben, som også kaldes almindeligt firben.

Stålormen ligner en lille slange, men er i virkeligheden nærmere et firben. Blot uden ben! På et tidspunkt i udviklingshistorien har stålormen således mistet benene, men der findes stadig rester af skulder- og bækkenknogler i skelettet.

Stålormen adskiller sig fra slangerne bl.a. ved at have både øvre og nedre øjenlåg. Halen kan i øvrigt sprænges af ligesom hos firbenet. En sjov detalje hos stålormen er dens vane for at opsøge myretuer. Her udnytter stålormen varmen, åbenbart uden at myrerne er i stand til at gøre skade på den. Stålormen trives som firbenet bedst, der hvor landskabet er varieret.

Foto: John Frikke

Hugormen

Nordens slange.

Danmark og det øvrige Norden huser som bekendt ikke mange slanger. Hugormen er således den eneste giftslange på vore breddegrader. Især i sidste halvdel af marts og gennem april bemærker man ofte hugormen i skovbryn, i klitter eller på hedestrækninger. Den er tilpasset næringsfattige landskaber, men kan både trives i skove og i åbent land. Hugormen foretager vandringer mellem overvintrings-, parrings- og sommerområderne, hvorimellem der kan være op til 2 kilometers afstand. Om vinteren finder hugormen et hulrum, hvor det er muligt at søge ned i en dybde af 50-150 cm. Efterhånden som temperaturen stiger nær jordoverfladen, søger hugormen opad og kommer helt frem på solrige forårsdage for at solbade. På kolde dage søger den tilbage i skjuleet igen. Solbadningen er nødvendig, både for at kunne bevæge sig, jage, fordøje og modne sædcellerne.

I den første tid er hugormene langsomme og sløje og hugger som regel ikke. Først når de har skiftet ham den første gang, bliver de for alvor hurtige og mere aktive. Hugormen skifter ham op til 3 gange i løbet af året. Hugormens bid er berygtet. Måske fordi den danske natur indeholder så få giftige dyr, tildeles de megen opmærksomhed. Vel er et hugormebid ubehageligt, og nogle læger mener, at enhver der bides bør være under lægelig observation et døgn tid. I alt kender man til 7 dødsfald som følge af hugormebid i Danmark mellem 1900 og 1947. Denne statistik har næppe ændret sig. Tallet siger noget om, at faren ved at færdes i områder med hugorme, ikke overraskende, er meget mindre, end at sætte sig ind i en bil. Hugormen bidder ikke på en afstand længere end 20 cm. Hvis man iklæder sig støvler på sin tur gennem et landskab, hvor man vil kunne støde på hugorme, er man derfor godt sikret. Et godt råd er også at træde en smule hårdt rundt i vegetationen, når man f.eks. samler bær. Hugormen fornemmer uroen på ti meters afstand og flygter. Skulle uheldet alligevel være ude, bør man søge læge. Det gælder om, ikke at blive forpustet og helst holde den bidte legemsdel i ro. Forgiftningen udvikler sig mere, hvis man anstrenger sig. Børn reagerer kraftigst på hugormens bid pga. en lille kropsvægt. Til gengæld kommer børn sig hurtigt. Hugormen er fredet, men det er tilladt at flytte den fra f.eks. sommerhuset. Og i yderste tilfælde slå hugormen ihjel, hvis den er til fare for f.eks. legende børn nær grunden. Der er ingen hugorme på Vadehavets øer. Men på fastlandet, f.eks. på Skallingen, ved Blåvand og i de sønderjyske moser kan den findes de fleste steder.

Foto: John Frikke

Munkesø og Nørbæk

Nattergalens vestlige forpost.

Munkesø mellem Ribe og Gram har en spændende og gammel historie.

Historiske kilder peger på, at munkene opstemmede vandet ved søens udløb og drev en mølle på det sted, der i dag hedder Skallebæk Mølle.

I 1860-erne lykkedes det i nogen grad, at afvande søen ved at grave kaneler og lede vandet fra Nørbæk udenom søen og direkte til den nærliggende Varming Sø.

På den måde kunne man høste græs til hø på den tidligere søbund.

Efterhånden viste det sig dog svært at lede vandet tilstrækkeligt hurtigt væk, fordi Varming Sø sandede stadig mere til.

I 1930 blev afvandingen derfor opgivet og Munkesø genskabt.

Både søen og den uregulerede og snoede Nørbæk er i dag fredet. Dette sikrer dog ikke området mod tilgroning, der fortrænger de dyre- og plantearter, som fredningen egentlig skulle sikre. De tætte pilekrat, der er vokset op omkring søen, er imidlertid et levested for nattergalen, der ellers ikke er almindelig udbredt i det vestlige Danmark.

Nattergalen er nemlig tilknyttet sumpet skov, hvilket ikke er nogen udbredt naturtype i denne del af landet.

Nattergalen høres fra maj til omkring Skt. Hans. Man ser den uhyre sjældent, men stemmen er som bekendt meget karakteristisk. Nattergalen synger mest aktivt om aftenen og natten og allerhelst efter en varm og solrig dag.

Langs stierne omkring Munkesø kan man i maj og juni også finde orkideer. Både majgøgeurt og plettet gøgeurt vokser på den våde bund. Som alle andre orkideer er de fredede og må ikke plukkes, men skal nydes på deres naturlige voksested.

Breddegrad: 55.303527, Længdegrad: 8.855667

Foto: Ove Detlevsen

Jels skovene

Og de tre søer.

Helt frem til 1700-tallet strakte der sig en stor skov tværs over Jylland. Den såkaldte Farris Skov bredte sig ud mellem Lillebælt i øst til Ribe i vest.

Jels Skovene er rester af denne mægtige skov i det bakkede terræn, hvor isen gjorde holdt under sidste istid og skabte både morænebakker og tunneldale. Jels Søerne ligger så at sige i bunden af sådan en tunneldal.

Da isen smeltede for over 12.000-20.000 år siden, løb store vandmasser ud under gletsjeren, som via en tunnel, og dannede en bred dal.

Søerne består af tre søer, der er forbundet af Jels Å. Nedersø, Midtsø og Oversø er næringsrige og danner tilsammen en god yngle- og rastepads

for ænder, lappedykkere og blishøns. Landskabet minder noget om de svenske skovsøer, og det er da heller ikke helt tilfældigt at fiskeørnen med mellemrum ses ved søerne. Fiskeørnen ynder større søområder, der gerne må være omgivet af høje træer. Det er mest i sensommeren mellem juli og september, man kan være heldig at støde på ørnen.

Jels Skovene består, som navnet siger, af flere mere eller mindre sammenhængende skove. Set med de naturhistoriske briller er Barsbøl Skov nok den mest interessante, da variationen af træsorter i skoven er stor. De gamle bøgetræer får løbende lov at forynge sig selv, hvilket resulterer i træer med forskellig alder. Dette ligner forholdene i en natur- eller urskov, om man vil.

Omkring Midtsø løber en vandrerrute, der giver et godt indtryk af landskabet mellem skov og sø.

Langs Midtsøes vestlige bred findes et voldsted, formentlig fra vikingetiden. De tidligste skriftelige kilder om Jels Voldsted stammer fra 1231. Stedet, der jo dengang var omgivet af tæt skov i miles omkreds, har været strategisk vigtigt, når man ville overvåge ruterne her i nærheden af den berømte Hærvej.

Breddegrad: 55.379232, Længdegrad: 9.235339

Foto: Helle Lorenzen

Rådyret

Har succes.

Rådyret er i dag et af landets mest udbredte pattedyr.

Allerede ved den sidste istids afslutning indvandrede rådyret og trivedes op gennem historien med det efterhånden afvekslende danske landskab, der både tilbød skov og ager.

Forholdene har naturligvis ændret sig gennem de mange årtusinder, og bestanden af rådyr har løbende tilpasset sig.

Der har været drevet jagt på rådyret siden oldtiden, og i dag er jagtudbyttet på over 100.000 dyr årligt. Bestanden af rådyr har nemlig været stærkt stigende, især fra slutningen af 1980'erne.

Efter en årlig tilvækst på næsten 10 % har bestanden stabiliseret sig, men kan forventes at vokse yderligere, som en følge af øget skovplantning.

Baggrunden for rådyrets aktuelle succes skal findes i landbruget. I dag er det almindeligt med vintergrønne marker, der udgør et sikkert spisekammer for dyrene. Kun når sneen dækker landet i flere uger, får rådyrene problemer.

Rådyret er derfor en af de få arter i det åbne land, der har formået at tilpasse sig det moderne landbrugslandskab.

Efterhånden som bestanden er vokset, kan man mange steder opleve rådyr i villahaver og sågar i byområder. Således er det ikke usædvanligt, at man f.eks. midt i Nordby på Fanø møder et rådyr på sin vej til bageren om morgenen.

Breddegrad: 55.38037829623814, Længdegrad: 8.423595428466796

Foto: John Frikke

Krondyret I Vestjylland

Krondyret er vort største landlevende pattedyr. Det kan veje over 200 kg. Og adskiller sig med en skulderhøjde på op til 150 cm. tydeligt fra andre hjortearter. Hannerne bærer det store gevir fra juli til marts.

Oprindeligt har krondyret været udbredt over hele landet, efter det indvandrede ved istidens afslutning for omkring 11.000 år siden. I 1700 tallet betragtede man krondyr som skadedyr, da de forårsagede skader på afgrøder og træer. Igennem næsten 200 år forsøgte man derfor at bortskyde dyrene, hvilket lykkedes på Sjælland og Fyn.

I Jylland overlevede små bestande imidlertid så længe, at de fik chancen for

at brede sig igen, da holdningen til krondyret ændrede sig. Og i starten af 1900-tallet indvandrede krondyret til de efterhånden udbredte Vestjyske klitplantager, hvor vi i dag kan opleve det i stor stil. I dag betragter man de store hjorte som et aktiv.

Ikke mindst for de mange besøgende, der med lidt held og vejledning kan få store oplevelser med vilde krondyr. I september er hjortene i brunst og kan i miles omkreds høres brøle i de mørke timer. Krondyrene forvolder dog stadig skade på marker og nyplantninger i skovene. Derfor overvåges og reguleres bestanden løbende.

Krondyr er nok sky og kan vandre langt omkring hver dag. Men man kan, især morgen og aften, opleve flokke af dyr, såkaldte rudler, på de åbne hedestrækninger mellem de tætte plantager.

Især er området omkring Oksbøl, Blåvand og Henne kendt for at huse mange krondyr. Grærup Langsø og hele den åbne lavning omkring søen, er et klassisk sted at opleve hjortene, der kan ses fra vejen. Det er altid en god idé at medbringe en kikkert.

Breddegrad: 55.651660000348535, Længdegrad: 8.179428577423095

Foto: John Frikke

Marbæk

Unge og gamle landskaber støder sammen.

Marbæk Plantage nord for Esbjerg er et af de mest besøgte naturområder på egnen.

Landskabet er meget varieret og består af mange andre elementer end den egentlige plantage, der er anlagt i begyndelsen af 1900-tallet på den sandede hedejord.

De to lavvandede søer er dannet ved opstemning af Marebækken, det vandløb som området er opkaldt efter.

I søerne ses ofte ænder og lappedykkere, og småfugle som rørspruv og rørsanger synger fra tagrørene langs bredden.

Plantagen strækker sig helt ud til kysten, hvor træerne næsten snubler ud over de stejle skrænter, der er karakteristiske for området.

Skrænterne ved Marbæk indeholder flere lag af sand, grus og ler, der er aflejret gennem millioner af år.

Mange steder fremstår sandet varmt gult eller rødbrunt. Det er resultatet af den kemiske proces, der sættes i gang, når regnvandet siver ned og går i forbindelse med sandets jernindhold. Den såkaldte jernsandsten, der herved fremkommer synes »rusten«, og sandstranden kan flere steder på stækningen være markant rødlig. Det er tankevækkende at tænke på, at dette røde lag i klinten er aflejret på et meget tidligt tidspunkt i menneskets udvikling.

På stranden nedenfor kan man altså kigge ud over det geologisk set meget unge Vadehav, (dannet i løbet af de sidste 8000 år), og dreje sig rundt mod skrænten, der er resultatet af mange millioner års geologiske processer.

Ved anlæggelsen af plantagen var man allerede opmærksom på hedernes særlige natur. Derfor lod man et stykke af Marbæk Hede stå uden at plante det til. Heden ligger smukt på den vestlige side af grusvejen, der fører gennem plantagen. Her vokser bl.a. orkideen plettet gøgeurt og den sjældne og smukke guldblomme. Den sidste blomstrer lige inden Sct. Hans, orkideen lidt tidligere.

Breddegrad: 55.549587, Længdegrad: 8.327680

Foto: John Frikke

Draved Skov

Står nu urørt hen.

Draved Skov i nærheden af Løgumkloster er kendt for at ligne en urskov. Ingen skov i Danmark kan siges at være urørt, og vi har ingen oprindelige skove tilbage. Men Draved Skov er så at sige sluppet billigere end flertallet af skove i det danske kulturlandskab. Skovens navn henviser angiveligt til "den sumpede skov", og måske har det været det svært tilgængelige terræn, der reddede skovens natur. F.eks. har man i Draved undladt at skifte alle de naturligt hjemmehørende løvtræer ud med de i Vestjylland ellers populære nåletræer. Typiske jyske nåletræsplantager er ikke særligt interessante i forhold til en mere vild skov med stor variation i plante- og dyreliv. Og selvom der i perioder har været planer om en mere intensiv udnyttelse af skoven, var man allerede ved genforeningen i 1920, da skoven igen kom på danske hænder, blevet opmærksom på skovens naturkvaliteter.

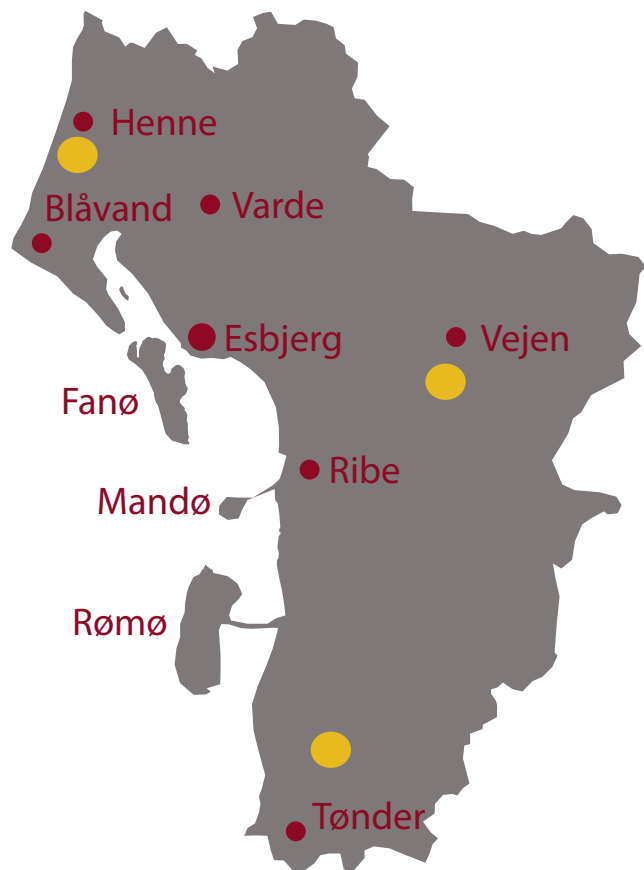
I 2000 besluttede Staten så at overlade skoven helt til sig selv, så i dag kan skoven siges at være uberørt. Men skove udvikler sig langsomt, og det vil komme til at tage lang tid før naturen tager helt over. Imens forskes der i, netop hvordan skove udvikler sig, når ikke vi blander os. F.eks. kan vi forvente, at visse partier i skoven bliver mere artsfattige, når vi overlader konkurrencen mellem træsorterne til træerne selv. De stærkeste vinder, så at sige. Nogle steder vil skoven blive meget tæt, og de lyskrævende arter blive lukket ude. Indtil en storm skaber naturlige lysninger og giver nye levesteder for dyr og planter.

På sigt vil man på denne måde skabe en skov, der kan huse meget spændende og sjældne arter af fugle, insekter og planter. I dag kan man allerede se flere arter af spætter og andre fugle, der er afhængige af gamle, rådne eller hule træer. Den lille flagspætte, der er en sjælden ynglefugl i Danmark, findes i skoven. Sammen med sortspætten, der er lige så stor som en krage. Myndighederne har også lukket grøfterne i skoven, hvorved vandstanden er hævet til noget nær det naturlige. Det betyder, at der både findes tørre og våde partier i skoven, og at forskellige dyre- og plantearter med forskellige behov kan finde et passende levested. Draved skov lever i høj grad op til sit navn, "den sumpede skov". Så husk gummistøvlerne.

Breddegrad: 55.02165071576497, Længdegrad: 8.967783451080322

Foto: John Frikke

Tranen

Genindvandrer.

Det er kommet som en positiv overraskelse, at tranen igen yngler i Vestjylland.

Fra at have været en sjælden og truet art, der i Danmark kun fandtes på øde hedestrækninger i f.eks. Thy, ses tranen nu mange steder i hele Jylland.

Det er den østeuropæiske bestand, der er vokset og sender et overskud af fugle mod vest.

Tranen har formentlig været udbredt i store dele af landet indtil engang i 1800-tallet, da den endnu kunne finde egnede ynglepladser i landskabets mange moser og heder.

De nye ynglefugle er tilsyneladende ikke så krævende som den oprindelige bestand.

De østeuropæiske fugle har tilpasset sig det moderne landskab og søger føde på landbrugsarealer. Der skal således ikke nødvendigvis helt så store naturarealer til at stille tranen tilfreds nu om dage. Dog skal den have ro i yngletiden og slår sig ofte ned i tilgroede og ufremkommelige moser.

Tranen færdes uhyre diskret i sommerhalvåret, og selvom der er tale om store fugle, kan man sagtens overse parret. Stemmen overhører man dog sjældent. En høj trompeteren afslører i foråret, at tranen er ankommet. Især morgen og aften kan man se fuglene i det åbne land, hvor de søger føde på marker og enge. Marts og april er den bedste periode. Og så igen i sensommeren er ungerne er på vingerne.

Både i Tønder og Vejle kommuner yngler tranen med stadig flere par, hvilket vi kan glæde os over. I store dele af Vesteuropa, er tranen nemlig stadig i tilbagegang. Kongens Mose ved Draved Skov er et godt sted at starte sin søgen efter traner i det sydvestjyske.

Her er et fugletårn hvorfra man kan overskue et stort tranevenligt område.

Breddegrad: 55.010885919980936, Længdegrad: 8.951303958892822

Foto: John Frikke

Nørholm Skov og Hede

En oase af gammel løvskov.

Vestjylland er generelt fattig på skov, hvis man ser bort fra de klitplantager, der op gennem 1800-tallet blev anlagt på de sandede jorder. Derfor er det en stor fornøjelse at træde ind i nogle af de få gamle løvskove, der dog findes i landsdelen. Her kan man opleve arter af fugle og planter, som man i regionen ellers ikke støder på. Naturen i en skov er afhængig af skovens og de enkelte træers alder, sammensætningen af træsorter, fugtighed og mængden af døde træer. Jo ældre skoven er, og jo flere forskellige træsorter, des flere arter af insekter og fugle finder her. Løvskove indeholder generelt mange flere arter end nåleskov. En del af Nørholm skov er udlagt som naturskov. Det vil sige, at skoven for lov at udvikle sig uden vores indblanding. Der tyndes ikke ud i bevoksningerne for at tilgodese enkelte træer eller sorter. Der fjernes heller ikke døde træer, hvilket kommer f.eks. svampe

og spætter til gode. Terrænforholdene i Nørholm Skov varierer meget, hvilket gør skovturen ekstra spændende. I de laveste partier af skoven pibler vandet frem og skaber små væld og vandløb. I tilknytning til de våde områder vokser pile- og elletræer, der tiltrækker f.eks. halemejser og sumpmejser. Den smukke og store ranunkel engkabeleje blomster i skovens sump i maj. De store gule blomster lyser kraftigt op og afløser skovens hvide anemonetæppe, der sætter sit tydelige præg på skovbunden i april. Nørholm Skov er privatejet, hvilket betyder, at man må færdes på stier og veje, men ikke udenfor disse.

Varde Å løber tæt forbi skoven. Et naturgenopretningsprojekt har for få år siden resulteret i, at denne del af åen i dag slynger sig naturligt gennem landskabet igen. Genslyngningen er en del af det såkaldte Snæbelprojekt (læs afsnittet "Snæblen - Redningsaktion for en udryddelsestruet fisk").

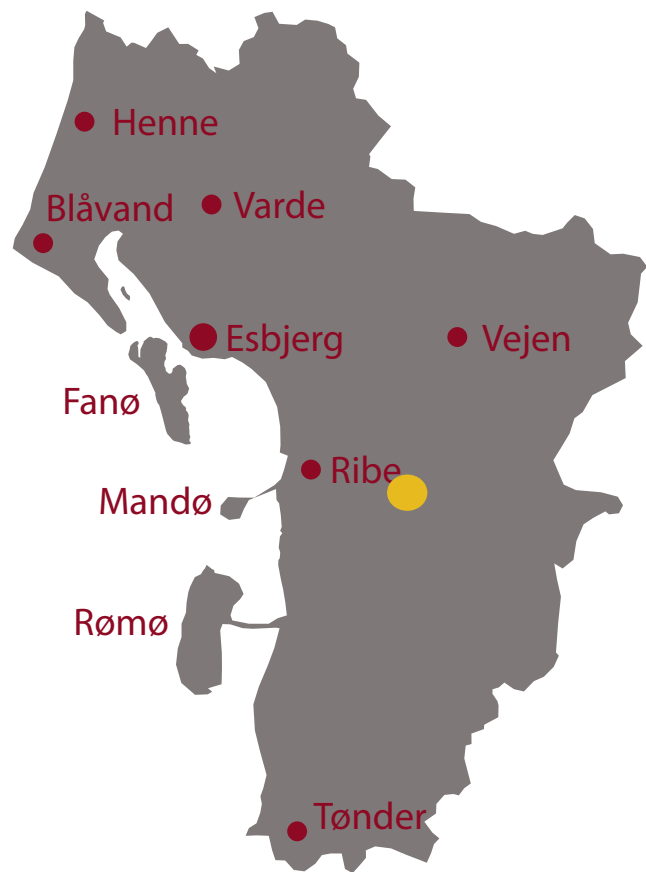
Sammen med Nørholm hede består landskabet således af en særdeles spændende treenighed af skov, ådal og hede. Heden er visse steder truet af tilgroning, hvilket den særlige fredning af landskabet paradoksalt nok ikke forhindrer. En del af fredningens formål er nemlig at kunne studere, hvordan heder udvikler sig, og hvor hurtigt det forløber.

Andre steder fremstår heden endnu åben. Det er herude man kan være heldig at støde på den store tornskade. På størrelse med en stær, men med en levevis som en lille rovfugl. De fleste store tornskader er trækfugle fra Nordskandinavien, som besøger os om vinteren. Tornskaderne er kendte for at fange insekter og mus, som de spidder på torne til senere brug.

Breddegrad: 55.684214, Længdegrad: 8.600321

Foto: John Frikke

Gram Lergrav

Udfordrer vores fornemmelse for tid.

Langt væk fra havet, helt inde øst for Ribe, kan man være heldig at støde på en hval.

Og med blot en smule tålmodighed finder man mindre dyr fra havets bund.

Ikke levende dyr, men fossiler af for længst uddøde arter af muslinger, snegle, sæler og hvaler, der beboede det hav, der for millioner af år siden dækkede det meste af Sønderjylland.

Et fossil er en rest fra eller et aftryk af en organisme fra en anden geologisk tidsalder.

Dyrene eller planterne kan i meget høj grad ligne de nulevende arter, men

repræsenterer naturligvis oftest arter, der for f.eks. 10 millioner år siden var tilpasset for længst forgangne perioders klima og landskab. Forskerne kan derfor lære meget om fortidens dyreliv ved at betragte fossiler.

I Gram Lergrav kan alle og enhver hjælpe med at lede efter spændende fossiler. Der er offentlig adgang til området, dog koster det et beskedent beløb af grave i leret. Man må tage langt de fleste fund med hjem. Kun knogler og særligt spændende fund bedes afleveret til museet, der kan bruge dem til forskning og udstilling. Således har børnefamilier flere gange gjort bemærkelsesværdige fund i lergraven og har kunnet høste æren for ikke ubetydelige forskningsmæssige opdagelser.

Alt hvad man behøver er gummistøvler, en skruetrækker eller andet til at pirke i leret med og tøj, som må blive mudret. Store oplevelser venter forude, og spændingen er stor.

Selvom sneglene og muslingerne ofte er små, er det stærkt fascinerende at stå med et 10. millioner år gammelt fossil i hånden, som man selv har fundet.

Breddegrad: 55.307264, Længdegrad: 9.059258

Foto: Karsten Højlund

Gamst Sø

Genskabt natur i ådalen.

I løbet af de seneste 100 år har det danske landskab undergået store forandringer. Det er svært at forestille sig hvor stor en andel af landet, der rent faktisk tidligere var dækket af vådområder, søer og moser.

Naturtyper, der i dag er langt mere sjældne end for blot et par generationer siden. Nogle af vådområderne bliver heldigvis genskabt i dag. Selvom det rent teknisk ikke er kompliceret at sløjfe dræningsrør og grøfter eller at etablere en opstemning og dermed tilbageholde noget af vandet i et område, tager det dog ofte lang tid at forberede genoprettelsen af f.eks. en sø.

Søen ligger i dag smukt i den brede ådal, kaldet Gamst Søenge.

Lavningen er skabt af vandmasserne fra den sidste istids afslutning, hvor isen gjorde holdt lige her omkring. I perioder med skiftevis varme- og kulde-fremstød bevægede isen sig frem og tilbage og skubbede jord og sten foran sig.

Under afsmeltningen fossede vandmasserne mod vest og dannede den brede ådal.

Idéen om at genskabe søen fik for alvor medvind, da samfundets behov for at reducere nitratforureningen til vandløb og havmiljø steg op gennem 1990'erne. Vådområdernes bakterier omdanner nemlig nitraten til såkaldt frit kvælstof, der så ikke havner i havmiljøet, hvor det kan forårsage iltsvind. Ved at undlade intensiv landbrugsdrift på Gamst Søenge og tilmed genskabe søen, spares åen, og i sidste ende Vadehavet, for en betragtelig mængde nitrat. Samtidig har vi fået mulighed for at opleve søen, nogenlunde som den så ud mellem 1700 og 1800-tallet.

Fugle- og plantelivet har reageret positivt overfor genetableringen af søen.

Blandt mange arter kan man om sommeren høre græshoppesangeren, der lyder som et fiskehjul, hvor snøren løber....en vedvarende snurren, som er svært at retningsbestemme, men som kan høres på lang afstand.

Breddegrad: 55.478221, Længdegrad: 9.203796

Foto: John Frikke

Filsø

Genopstår!

Filsø vest for Varde har undergået enorme forandringer op gennem historien.

Oprindeligt var området i Vikingetiden en åben fjord med adgang for havets salte vand. Sandvandringerne langs vestkysten lukkede fjordmundingen og skabte en af landets største søer. Søen og dens omgivelser havde i århundrede stor betydning for de lokale jægere, fiskere og landmænd, ligesom den har haft uvurderlig betydning som noget nær nationalt naturklenodie. Allerede tidligt forsøgte man at tørlægge dele af søen for at forvandle den til frugtbar landbrugsjord, og med industrialiseringen kom der for alvor fart på projekterne.

Ikke uden sværds slag med de lokale husmænd, der var afhængige af både engarealerne samt fiske- og jagtrettigheder.

Resultatet er kendt. Den tidligere store Filsø blev afvandet stykke for stykke. Hvad man i de sidste generationer har kaldt Filsø, er i virkeligheden er lille rest af den oprindelige. Denne sø hedder retteligt Fidsø Sø.

Fra 2012 genskabes store dele af den oprindelige sø. Aage V. Jensen Naturfonde har købt jorden og forbereder i skrivende stund vandets tilbagevenden. Hermed igangsættes et af landets største naturgenopretningsprojekter. Det er svært at forudsige præcis hvilke dyre- og plantearter, der vil følge med. Nogle af de arter, Filsø var kendt for at huse inden afvandingen, er i mellemtiden gået så meget tilbage, også i resten af landet, at de vil få svært ved at indvandre igen.

Men med garanti vil et stort antal fugle, planter og insekter reagere meget positivt på søens genopståen. Ænder og vadefugle, lappedykkere og svaner vil f.eks. igen få et stort refugium i det vestjyske. Odderen, der er ved at etablere sig i området igen, vil ligeledes få forbedrede muligheder for at trives. Samtidig forsøger man at skabe rum til krondyr og gæs, som er eksempler på arter, der ellers har lært sig at udnytte netop landbrugsarealerne og derfor faktisk kan være i fare for at skulle søge nye steder hen.

Men den genskabte sø vil være en juvel i det jyske. På samme måde som da den danske maler Johannes Larsen besøgte området for omkring 100 år siden og gav os billeder af en usædvanlig natur. Planerne er at åbne området for offentligheden, der kan færdes på alle veje og stier efter de gældende regler i den danske naturbeskyttelseslov. Vi kan roligt glæde os!

Breddegrad: 55.69679273233741, Længdegrad: 8.222579956054687

Foto: John Frikke

Varde Å

Åens udløb i Ho Bugt.

Varde Å's udløb er ikke reguleret ved en sluse. Ej heller er ådalens vand kontrolleret af et dige. Dermed er Varde Å helt unik i Vadehavet, og ikke bare i dansk sammenhæng.

I hverken det tyske eller hollandske vadehav findes i dag sådanne uregulerede udløb.

Ved Varde å kan man derfor iagttage hvordan det salte havvand presses langt op i åen og ikke sjældent helt op på de omkringliggende enge.

Denne forbindelse til Vadehavet har oprindeligt skabt de særlige naturforhold langs alle Vadehavets åer og floder.

Men med Varde Å som en enkelt undtagelse er forbindelsen til Vadehavet brudt af diger og sluser.

Derfor kan vejen over åens nederste løb også til tider være spærret pga. over-svømmelse. Som en i dag næsten kuriøs påmindelse om, at naturen engang imellem bestemmer.

Salten favoriserer bestemte plante- og dyrearter på engen.

Arter der omvendt får konkurrence når arealet bliver mere ferskt og forholdene ændrer sig.

Også selve åen og dens fauna påvirkes af både tidevandets bevægelser og det saltet fra Vadehavet

Breddegrad: 55.583972, længdegrad: 8.331070

Foto: John Frikke

Sløruglen

Blev reddet.

Sløruglen er bondegårdens ugle.

Englænderne kalder den faktisk for "ladeugle". Egentlig yngler den i hule træer, men på vore breddegrader er den nært tilknyttet menneskets boliger og bygger sin simple rede på ladens loftrum eller i kirketårne.

Da landbrugsbygninger i dag ofte er lukkede og moderniserede, mistede sløruglen op gennem 1980'erne adgang til laderne. Bestanden svandt dramatisk ind, og ugle var i fare for helt at forsvinde som dansk ynglefugl.

Heldigvis satte ornitologer og landmænd ind med en redningsplan. Det startede i det små med opsætning af ynglekasser i laderne.

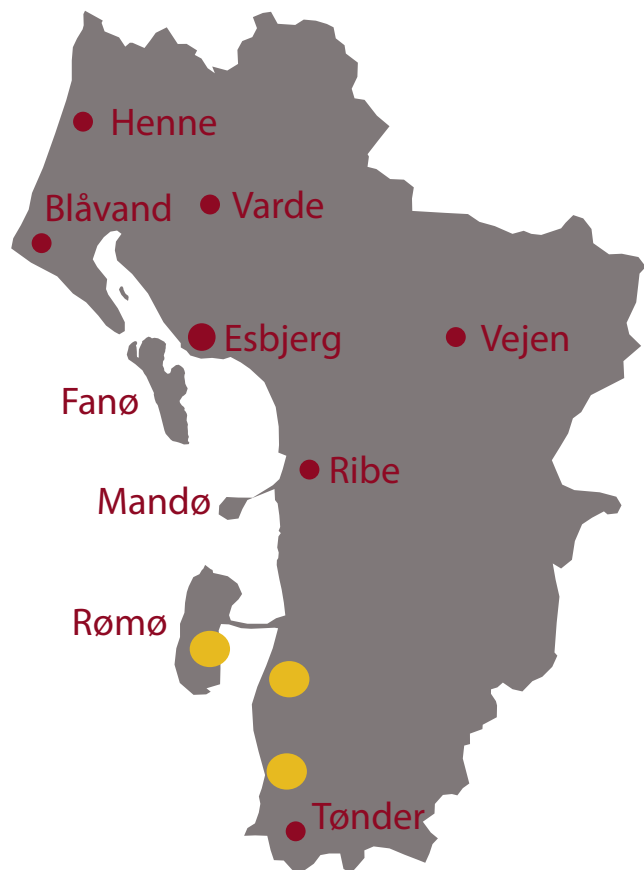
Kassen sidder på undersiden af gavlen, hvor der laves et lille hul. I løbet af 10-15 år kom der hundredevis af kasser op på gårdene. Især i Sydvestjylland er der lagt mange frivillige timer i arbejdet, og bestanden steg fra 10 par til over 200. Fra Sydvestjylland bredte idéen sig. Og bestanden med.

Efter to hårde vintre er bestanden i 2011 dog igen reduceret. Sløruglen er en standfugl, der bliver i nærheden af gården, selv når sneen dækker landet i månedsvis. Men det er svært at lokalisere føden under sne og is, og rigtig mange slørugler måtte lade livet. Arten lever hos os på kanten til sit nordligste udbredelsesområde og er derfor sårbar overfor sådanne variationer i vejret. Men kasserne er der stadig, og sløruglen skal nok komme igen. Så længe der er fødemuligheder og ynglesteder.

Mange af uglerne bliver ringmærket, inden de flyver fra reden. På den måde kan man følge med i hvordan uglerne breder sig i landet, og hvor gamle de bliver. I sidste ende er sådanne oplysninger med til, at vi bedre kan beskytte uglerne.

Foto: Carsten Gadgaard

Hedehøgen

Overvåges med moderne teknologi.

Hedehøgen er i meget høj grad en rovfugl, der hører Sydvestjylland til. Stort set alle yngleparrene i Danmark findes i de sønderjyske marskområder. Sådan har det ikke altid været. Oprindeligt ynglede hedehøgen spredt over hele Jylland, knyttet til de vidtstrakte hede- og moseområder. Da stort set alle andre rovfuglearter i midten af 1900-tallet oplevede tilbagegang, var bestanden af hedehøg stabil.

I dag er det omvendt. De fleste andre rovfugle oplever fremgang, mens hedehøgen måske er på vej helt ud af landet. Derfor har myndighederne sammen med en række organisationer sat alle sejl til for at redde den elegante rovfugl i Danmark. Hedehøgen har faktisk formået at tilpasse sig nutidens landskab. Det er både godt og skidt.

Hedehøgen skiftede nemlig i løbet af 1990'erne de uforstyrrede moser og rørskove ud med kornmarker. Hedehøgens unger er dog ikke flyvefærdige, inden kornet høstes. Så hvis ikke reden opdages i tide, får parret ikke unger på vingerne. Derfor overvåges hedehøgene så vidt muligt, i det øjeblik de flyver ind over grænsen fra syd i løbet af april. Det er ikke let at finde ud af, præcis hvor hedehøgen har bygget sin rede måske langt væk fra alfarvej. Men det er ikke desto mindre nødvendigt, for at reden i samarbejde med landmanden kan markeres i marken. På den måde kan landmanden høste udenom reden, og ungernes overlevelseschancer forøges markant. Men hermed er det ikke gjort. Bestandsudviklingen taler sit tydelige sprog. På trods af alle bestræbelserne bliver der stadig færre hedehøge. Men måske kan kurven knækkes. I hvert fald vokser bestanden rent faktisk nogle år. Dog så for blot at falde igen året efter. Noget tyder derfor på, at hedehøgen kæmper med flere udfordringer samtidig. Måske er der problemer på trækruten gennem Sydeuropa eller i selve overvintringsområdet i Afrika. Derfor udstyres nogle hedehøge med satellitsendere, GPS eller genkendelige farveringe. På den måde kan man følge den enkelte hedehøg på vej til og fra Afrika og med tiden være i stand til at lokalisere, hvilke områder hedehøgene er særligt afhængige af og sætte ind her med effektiv naturbeskyttelse. Hedehøgen har sit kerneområde i Danmark omkring Ballum Enge, men kan ses i sommerhalvåret også på Rømø og regelmæssigt nordpå op til Esbjerg. Fugle på træk ses også i den nordlige del af Vadehavet, og måske kan Varde Ådal igen blive en fast yngleplads for arten. I første omgang handler det om at bremse tilbagegangen.

Foto: Carsten Gadgaard

Havørnen

En flyvende dør.

Kan man virkelig se en havørn i Danmark og Sydvestjylland?

Ja, efterhånden er det slet ikke umuligt. Efter at have været forsvundet fra dansk grund i hen ved 100 år, er den enorme havørn vendt tilbage.

Fredning og en generel mere positiv holdning til rovfugle i befolkningen har været stærkt medvirkende til at få ørnen tilbage. I midten af 1990'erne etablerede de første havørne sig igen her i landet. De første flyvefærdige unger i over 100 år i Sønderjylland forlod således reden ved Hostrup Sø i sommeren 1996.

Det var sikkert ikke tilfældigt, at havørnen skulle genindvandre via Sønderjylland. I dag er det stadig næsten udelukkende tyske fugle, som tilfører den danske

bestand nyt blod. Og hvert år flyver et stadig stigende antal unger, klækket i danske reder, ud og bidrager til en rigere natur. Hvem skulle have troet det for bare 20 år siden?

Havørnen kan veje om mod 7 kilo og har et vingefang på op til 2.5 meter. Sammen med den rektangulære vingeform medvirker dette til, at ørnen nærmest ligner en flyvende dør. Eller port, om man vil. Havørnens rede bygges i høje, ofte gamle, træer i umiddelbar nærhed af fuglerige områder. F.eks. fjorde, større søer eller ådale. I Vadehavet er der fugle og byttedyr nok, mens træerne imidlertid mangler. Havørnen har derfor endnu primært en sydøstlig udbredelse i Danmark, når vi taler ynglepar. Men i vinterhalvåret trækker ørnene gerne ud til kysten, så her er Vadehavet tiltrækkende. Også fordi tidevandet, i en gennemsnitlig vinter, kan holde det lavvandede område isfrit. Man kan støde på en havørn overalt i Vadehavet mellem september og maj, men de bedste steder er omkring Ballum Sluse, Vidåen og Margrethe Kog. Her har man de seneste år kunnet se ørnene blive til langt ind i ynglesæsonen, og det ser da også ud som om, at et ynglepar eller to har etableret sig i baglandet et sted. Det bliver spændende, at følge havørnens videre fremfærd i Sydvestjylland. Genskabelsen af Filsø ved Varde vil med ret stor sandsynlighed også tiltrække havørnen.

Breddegrad: 54.955540, Længdegrad: 8.663406

Foto: John Frikke

Margrethekog

Diger og fugle.

I den sønderjyske del af Vadehavet har man siden middelalderen indvundet og inddiget stadig mere land.

Det første egentlige havdige blev opført mellem Rudbøl og Højer allerede i 1500-tallet.

Efterhånden som landet voksede, som en følge af havets aflejringer langs kysten, har man kunnet opføre diger og beskytte sine værdier mod oversvømmelser.

Kog er betegnelsen på en sådan inddiget marsk. Hver kog bærer naturligvis sit eget navn. Margrethekog er det senest inddigede område i Tøndermarsken. Det fremskudte dige vest for Højer stod efter stor diskussion færdigt i 1981.

Det var stormfloden i 1979, der satte gang i overvejelserne.

Det gamle dige var tæt ved at bryde sammen under stormen. Spørgsmålet var, om man skulle forhøje det eksisterende dige eller bygge et nyt dige 2 kilometer ude i Vadehavet. Man valgte det sidste på trods af områdets store værdi for Vadehavets fugle. Som en kompensation valgte myndighederne at designe og forvalte større dele af kogen fuglevenligt.

Derfor er der i dag store forekomster af vadefugle, ænder og gæs i Margrethekog. Både for træk- og ynglefugle er Margrethekog et af de absolut vigtigste områder i det danske Vadehav.

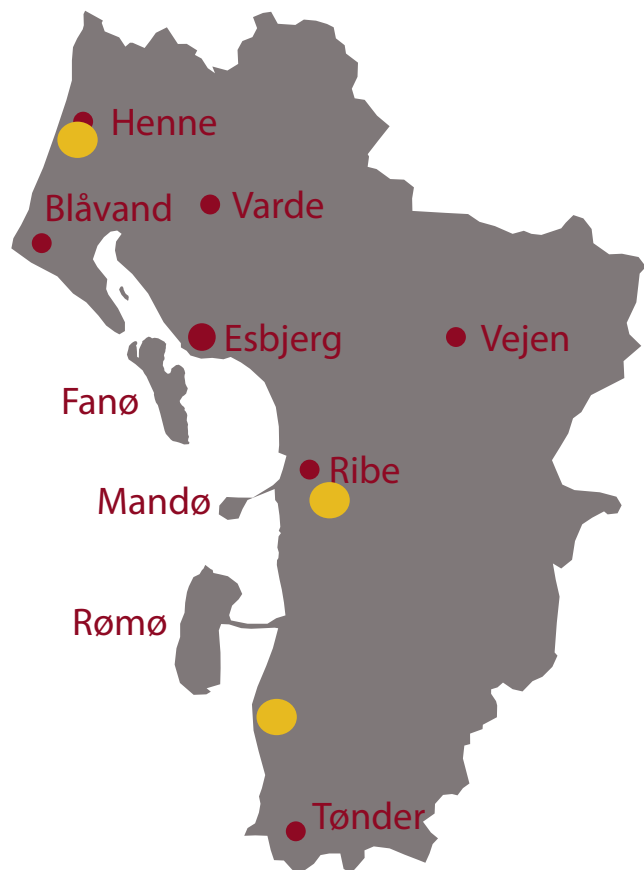
Også vandre-falk og havørn ses regelmæssigt.

Mange fugle kan ses fra slusebygningen. Selv havørn ses ofte her fra. Efter ynglesæsonen er det tilladt at gå langs indersiden af diget, sydpå mod grænsen (fra kl. 10.00 til solnedgang). Især når højvandet nærmer sig, er der mange vade- og andefugle i Margrethekog. Da kommer fuglene ind fra selve Vadehavet og bruger timerne omkring højvande i kogen.

Breddegrad: 54.963326330631496, Længdegrad: 8.663063049316406

Foto: Marco Brodde

Gulnæbbede svaner i vinterlandskabet

Alle kender Danmarks nationalfugl knopsvanen. Den stolte hvide fugl med det røde næb og den sorte knop.

Knap så kendte er de gulnæbbede svaner. Og det på trods af at Danmark har et internationalt ansvar for arten, som benytter landet som overvintningsområde. Sammen med Tyskland, det vigtigste i Europa. Betegnelsen "gulnæbbede svaner" dækker over to nært beslægtede arter: pibe- og sangsvanen. De har begge gule og sorte næb og giver dermed et helt andet indtryk end knopsvanen med det rødorange næb.

De gulnæbbede svaner kommer nord fra. Pibesvanen er en ægte langdistancetrækker, der tilbringer ynglesæsonen i Sibirien og derfor har udviklet en kraftigere brystmuskulatur end f.eks. knopsvanen, der ikke trækker nær så langt.

Sangsvanen yngler i Sverige, Finland og Rusland og har i de senere år bredt sig mod syd. Således findes der rent faktisk nu nogle få danske ynglepar, mens man i Skåne har en yderst levedygtig bestand nu om dage. Det viser sig, ikke overraskende, at de sydlige svaner får flere levedygtige unger ud af bestræbelserne, hvilket naturligvis fremmer arters muligheder for yderligere ekspansion på de mildere breddegrader.

Men endnu er sangsvanernes, og især pibesvanernes, tilstedeværelse i det sydvestjyske landskab knyttet til vinteren. Flokkene kan tælle flere hundreder fugle, og ofte kan man komme forbløffende tæt på, når man passerer i bil. De gulnæbbede svaner ynder nemlig at søge føde på landbrugsjorder, hvor de finder rødder og spildkorn fra den seneste høst. En vane som vores egen knopsvane kun i mindre grad har taget til sig. Egentlig var alle tre svanearter afhængig af de lavvandede danske kyster og de vidtstrakte under søiske enge med ålegræs og anden vegetation. Men ødelæggelsen af disse naturtyper har presset svanerne ind i landet, hvor de har fundet en alternativ fødekilde. I Sydvestjylland kan de gulnæbbede svaner opleves flere steder i marsken og ved åernes udløb i Vadehavet. De kan flyve langt hver dag og kan sagtens slå sig ned på f.eks. stubmarker efter majs 30-40 km. fra kysten. Filsø er særlig kendt for sine svaner. Den berømte fynske maler, Johannes Larsen, kom i begyndelsen af 1900-tallet i lange perioder til søen for at gå på jagt efter og tegne de gulnæbbede svaner.

Breddegrad: 55.706031, Længdegrad: 8.252792

Foto: Marco Brodde

Gæs

Arktiskefugle i tusindvis.

Når de tusindtallige flokke af gæs ankommer til Vadehavet, går det ikke ubemærket hen. Synet og lyden af de enorme flokke i det åbne landskab er imponerende og varsler indgangen til en ny sæson. De største flokke forekommer således forår og efterår, når gæssene er på vej til eller fra yngleområderne i Arktis. Mens grågæssene både yngler her i landet og i stort tal i det øvrige Skandinavien, yngler de fleste andre arter i høj- eller lavarktis.

En af Vadehavets mest talrige gæs, bramgåsen, yngler i dag både på de oprindelige lokaliteter i det nordlige Rusland og på Svalbard, men også i Østersøregionen helt ned til danske Saltholm og gør nu også forsøg i Vadehavet. Den mindre og mere mørke knortegås, der også er en talrig trækgæst i Vadehavet, yngler langt mod øst ved det Sibiriske Ishav. Mens den kortnæbbede

gås, som også forekommer her, lige så godt kunne have heddet svalbardgås, grundet dens tilknytning til den isolerede norske ø højt mod nord.

En gåseart er ofte delt i flere geografisk adskilte bestande. Hos nogle af gåsearterne afslører fjerdragten faktisk hvilken bestand den enkelte fugl tilhører. Knortegåsen forekommer i Vadehavet i både en mørkbuget og lysbuget udgave. Mens den mørke som nævnt yngler i Sibirien, kommer den lysbugede knortegås fra Canada, Nordøstgrønland eller Svalbard. Den mørkbugede er den mest almindelige, mens den lysbugede faktisk tilhører en af klodens mindste og dermed mest sårbare fuglebestande. Gæssene har altid benyttet Vadehavet som rasteplads under trækket. Tidligere overvintrede kun få gæs på vore breddegrader, men med de mildere vintre der har været regelen siden 80'erne, er det ikke længere nødvendigt at flyve mod Holland eller Sydeuropa. På blot 15-20 år har flere arter derfor ændret trækadfærd og forlader kun Vadehavet hvis frost og sne for alvor gør det vanskeligt for gæssene at græsse på enge og marker. Samtidig er bestanden af først og fremmest bramgås nærmest eksploderet i Rusland, godt hjulpet af fredninger og mildere klima på ynglepladserne. Gæssene græssede tidligere på de vidtstrakte græsarealer i marsken, men har til dels forstået at tilpasse sig det nye landskab, der i stigende grad er kommet under plov. Dette skaber konflikter med landbruget, og det er stadig uafklaret, hvordan man politisk vil håndtere den vanskelige sag. En løsning kunne være at udbetale tilskud til landmanden mod accept af gæssenes tilstedeværelse. Dette gøres der forsøg med på Mandø, hvor særligt mange gæs slår sig ned.

Foto: Marco Brodde

Sort Sol

Stærene holder hof.

Sort Sol er et af Vadehavets mest kendte naturfænomener. Det er en ufor-glemmelig oplevelse at se 100.000 eller endda op mod en halv million stære i tæt flok. I marts er der efter en lang vinter igen stære på tagryggen og i trætoppene. Stæren er vendt tilbage fra sit vinterkvarter i det sydlige Eng-land og langs den hollandske og franske kyst. Landet besøges også i foråret af stære, der skal længere mod nordøst. På samme måde fungerer Danmark som transitland i efteråret, hvor stæreflokkene er større pga. ungfuglene, der skal med sydpå. Allerede i juni ser man de første "efterårs-stæreflokke" på marker og enge. Det er stære fra første kuld, der hurtigt forlader stedet, hvor de er udklækket og flokkes på marker og enge med megen føde. Flokkene vokser sommeren igennem og kan blive enorme hen på efteråret, når fugle nordfra ankommer.

Flokkene slår sig sammen om aftenen, og går til fælles overnatning som én stor sværm. Oftest benytter de et stort sumpet rørskovområde, hvor de kan skjule sig og være i nogenlunde sikkerhed for ræve, mårdyr og rovfugle. Jo flere rør, des flere stære kan lokaliteten huse.

Fænomenet er kendt som Sort Sol, hvilket er et velvalgt navn. Flokke med op til en halv million fugle ligner sorte bølgede skyer, der driver forbi den ned-adgående sol. Rovfugle som dværgfalk, sprurvehøg, blå kærhøg og rørhøg besøger ofte overnatningsstedet eller venter måske ligefrem på stærene hver aften. Når de kaster sig ind i flokken, reagerer stærene ved at klumpe sig sammen, nogle gange i runde kugler. Det er sådanne scenerier, der har gjort fænomenet kendt. Nogle aftener går stærene hurtigt til ro, mens man på andre aftener kan opleve store opvisninger over rørskoven.

I Vadehavet findes flere overnatningssteder, hvor stærene kan opleves. Der er flest stære i den sønderjyske del af marsken omkring landegrænsen. Rudbøl Sø og Magisterkogen er klassiske lokaliteter, men stærene flytter ofte plads adskillige gange hen over sæsonen, der løber fra sidst i august til sidst i okto-ber. Nogle gange også over grænsen eller ind på privat grund. Det anbefales derfor at tilmelde sig en af naturvejlederturene, så man er sikker på at blive ledt det rigtige sted hen. Naturvejlederen har også ofte lavet aftaler med lodsejere, så det er muligt at komme ind på private arealer.

Længere nordpå, er Ribe Østerå en god stære lokalitet både forår og efterår.

Breddegrad: 54.89615708880629, Længdegrad: 8.757820129394531

Foto: Marco Brodde